

e-ISSN: 2717-8471

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ SÜRELİ YAYINI
JOURNAL OF PAMUKKALE UNIVERSITY INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

LYCUS **DERGİSİ** **JOURNAL**

- Sayı/ Issue 11
- Haziran/June 2025

<https://dergipark.org.tr/lycus>

LYCUS DERGİSİ BİLİM KURULU

Prof. Dr. Eşref ABAY
(Ege Üniversitesi, Türkiye)

Ord. Prof. Dr. Francesco D'ANDRIA
(Accademia dei Lincei (Emeritus), Italy)

Prof. Dr. Francesco GUIZZI
(Sapienza Università di Roma, Italy)

Ord. Prof. Dr. Grazia SEMERARO
(Università del Salento, Italy)

Prof. Dr. Havva İŞKAN İŞİK
(Akdeniz Üniversitesi (Emekli), Türkiye)

Prof. Dr. Levent ZOROĞLU
(Batman Üniversitesi (Emekli), Türkiye)

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Ramazan ÖZGAN
(Selçuk Üniversitesi (Emekli), Türkiye)

Prof. Dr. R. R. R. SMITH
(University of Oxford (Emeritus), England)

Prof. Dr. Thekla SCHULZ BRIZE
(Technische Universität Berlin, Germany)

LYCUS DERGİSİ YAYIN KURULU

Prof. Dr. Elif ÖZER
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Suat ATEŞLİER
(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,
Türkiye)

Prof. Dr. Turhan KAÇAR
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Ayşe AYDIN
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Yaşar Selçuk ŞENER
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Türkiye)

Prof. Dr. Murat ÇEKİLMEZ
(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,
Türkiye)

Prof. Dr. S. Hakan ÖZTANER
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Ali OZAN
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Şükrü ÖZÜDOĞRU
(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
Türkiye)

Doç. Dr. Barış SEMİZ
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Esengül AKINCI ÖZTÜRK
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Murat TAŞKIRAN
(Pamukkale Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Barış GÜR
(Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Tommaso ISMAELLI
(CNR ISPC National Research Council –
Institute of Heritage Science, Italy)

Doç. Dr. Alister FILIPPINI
(Università degli Studi di Chieti-Pescara)

LYCUS DERGİSİ ○ LYCUS JOURNAL

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ SÜRELİ YAYINI

JOURNAL OF PAMUKKALE UNIVERSITY INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

• Sayı/Issue 11

• Haziran/June 2025

Yayın Sahibi / Owner

Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü adına Müdür
Director on Behalf of Pamukkale University Institute of Archaeology

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Yazı İŐleri Müdürü / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Bilal S Ő T

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Editör Yardımcısı / Co-Editor

Dr. Őeniz YENER

Editörler Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Prof. Dr. Bahadır DUMAN

Dr.   r. Üyesi Barış YENER

Düzelti, Redaksiyon ve Mizanpaj/ Proofreading, Copyediting and Layout

Dr.   r. Üyesi Barış YENER

YazıŐma Adresi

Arkeoloji Enstitüsü, Pamukkale Üniversitesi, Kınıklı YerleŐkesi 20070 Denizli/TÜRKİYE
Tel. + 90 (258) 296 38 95 Fax. + 90 (258) 296 35 35 E.mail: lycus@pau.edu.tr

• <https://dergipark.org.tr/lycus> • <https://www.pau.edu.tr/arkeolojienstitusu>

Lycus Dergisi uluslararası hakemli ve bilimsel, açık eriŐimli bir e-dergi olup yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanmaktadır. Dergide yayımlanan çalışmaların tüm sorumluluŐu yazarlara aittir. Pamukkale  niversitesi'nin yazılı izni olmadan derginin tamamı veya herhangi bir bölümü kopya edilemez.

Lycus Journal is an international blind peer-reviewed academic open-access e-journal published twice a year, in June and December. All liability of published articles rests on the authors. The journal may not be copied partially or entirely without written consent of Pamukkale University.

• Lycus Dergisi **ASOS İndeks**, **Index Copernicus** ve **Index of Academic Documents** tarafından taranmaktadır.

Lycus Journal is indexed by **ASOS İndeks**, **Index Copernicus** and **Index of Academic Documents**
Haziran | June 2025   All rights reserved

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

•Sayı/Issue 11

•Haziran/June 2025

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Giacomo CASA

1

Sacred Architecture and Imperial Cult at the Forum of Pompeii: The Sanctuary of the Public Lares Reconsidered

Pompeii Forumu'nda Kutsal Mimari ve İmparatorluk Kültü: Lares Publici Kutsal Alanı'nın Yeniden Değerlendirilmesi

Suhal SAĞLAN – Deniz PASTUTMAZ SEVMEN

24

Terracotta Lamps from the Late Antique Period in the Sinop Museum

Sinop Müzesi'ndeki Geç Antik Dönem'e Ait Pişmiş Toprak Kandiller

Hande GÜNÖZÜ ULUSOY

52

Analyses of Saint George (Kirk Dam Altı) Church Paint Layers Using ESEM-EDX&FTIR Methods

Saint George (Kirk Dam Altı) Kilisesi ESEM-EDX ve FTIR Metodu ile Boya Tabakası Analizleri

Orhan Alper ŞİRİN

70

Samsun Müzesi Altın Koleksiyonu: Ölü Takılarına Bazı Örnekler Samsun

Museum Gold Collection: Some Examples of Funeral Jewelry

Aydın ERÖN – Suat ATEŞLİER

92

Arkaik Priene'nin Ardys Tarafından Fethi: Samsun (Mykale) Dağı, Çatallar Tepe Mevkii'ndeki Kalıntıların Arkaik Priene'ye Ait Olduğu Düşüncesine Yeni Bir Tarihsel Kanıt

The Conquest Of Archaic Priene By Ardys: A New Historical Evidence For The Idea That The Remains At Çatallar Tepe, Samsun (Mykale) Mountain Belong To Archaic Priene

LYCUS DERGİSİ'NİN AMACI, KAPSAMI VE YAYIN POLİTİKASI

Amaç

Lycus Dergisi, her yıl Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan, bilimsel ve hakemli bir e-dergidir. Lycus Dergisi; başta Anadolu Arkeolojisi, Antik Dönem Tarihi Coğrafyası, Prehistorya, Protohistorya, Önasya ve Klasik Arkeoloji, Müzecilik, Eskiçağ Tarihi, Epigrafi, Nümizmatik, Antropoloji, Arkeometri, Koruma-Onarım, Mimarlık Tarihi gibi alanların konularını kapsayan, disiplinler arası çalışmaları yayımlamayı amaçlamaktadır.

Kapsam

Lycus Dergisi, Anadolu Arkeolojisi, Tarihi Coğrafyası olmak üzere Prehistorik Dönem'den başlayarak, günümüze kadar olan kültür mirası, buluntular, arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının sonuçları, restorasyon, konservasyon, müzecilik, antropoloji, epigrafi, etno-arkeoloji gibi bilimsel çalışmaları kapsar. Bunların dışında ilk defa yapılan tespitler, uygulamalar ve analiz çalışmalarının yer aldığı yazıları içerir.

Yayın Politikası

- Lycus Dergisi, Haziran ve Aralık ayı olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanır. Hakem değerlendirme sürecinden olumlu görüş alan makaleler, yıllık yayın için belirlenen hedefi aşması durumunda bir sonraki sayıda yayımlanması amacıyla havuzda bekletilir. Makalelerdeki öncelik, yazar tarafından çalışmanın gönderildiği tarih ve makale niteliği göz önüne alınarak belirlenir.

- Lycus Dergisi'ne gönderilen çalışmaların daha önce herhangi bir yayın organında yayımlanmamış olması ve sisteme eklendiğinde bir başka yayın organının değerlendirme aşamasında bulunmaması gerekir. Yayımlanmak üzere gönderilen çalışma, yazarın tezinden (lisans/yüksek lisans/doktora) üretilmişse veya bilimsel bir kongre/toplantıda sunulmuşsa bunun başlığa konulacak dipnot ile açıklanması gereklidir. Bu çalışma, yayın kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde tarih ve yer bildirmek şartı ile kabul edilebilir.

- Başvurunun yapılmasından, yazının yayımlanma aşamasına kadar geçen süreçteki bütün işlemler elektronik ortamda (<https://dergipark.org.tr/lycus>) gerçekleşir. Herhangi bir yazının elektronik sisteme eklenmesi, çalışmanın yayımlanması için başvuru olarak kabul edilir ve değerlendirme süreci başlar. Yazarlar yayımlanmak üzere gönderdikleri çalışmaların yayın haklarını, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü bünyesindeki Lycus Dergisi'ne devretmiş olurlar. Lycus Dergisi'nde yayımlanan çalışmaların telif hakkı dergiye ait olup referans gösterilmeden aktarılamaz, çoğaltılamaz ve dergi yönetiminden izin alınmaksızın bir başka yayın organında yayımlanamaz. Yayımlanan çalışmalar için yazarlara telif ücreti ödenmez.

- Lycus Dergisi'nde yayımlanmış yazılardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir bilimsel, etik ve hukuki sorumluluk, yazar/yazarlara aittir. Bu hususta Dergi, herhangi bir hükümlülük kabul etmez.

- Dergiye gönderilen yazıların dergi kurallarına göre düzenlenmiş olması gereklidir. Yayın alt komisyonu, yazım kurallarına uymayan yazıları yayımlamama veya düzeltmek üzere yazar/yazarlara iade etme yetkisine sahiptir. Lycus Dergisi'nde yayımlanacak makalelerin yazarlarının TELİF HAKKI DEVRİ FORMU'nu eksiksiz doldurarak, ıslak imza ile adresimize göndermeleri gerekmektedir. Çalışma Dergi'ye gönderildikten sonra, hiçbir aşamada, Telif Hakkı Devri Formu'nda belirtilen yazar adları ve sıralaması dışında yazar adı eklenemez, silinemez ve sıralamada değişiklik yapılamaz.

- Etik İlkeler ve Yayın Politikasıyla ilgili daha kapsamlı bilgiye <https://dergipark.org.tr/tr/pub/lycus/policy> sayfasından ulaşabilirsiniz.

YAZIM KURALLARI

1. Makaleler World ortamında, Times New Roman harf karakteri kullanılarak yazılmış olmalıdır. Yunanca alıntılar dışında tüm metin tek yazı karakteri ile oluşturulmalıdır.
2. Metin 11 punto; özet, dipnot, katalog 9 punto; kaynakça 10 punto olmalı, tek satır aralıkla yazılmalıdır.
3. A4 boyutundaki yazılarda, sayfanın solundan ve üstünden 3 cm, sağından ve altından 2 cm boşluk bırakılmalıdır.
4. Ana başlık metnin yazıldığı dilde, 11 punto, düz ve kelimelerin ilk harfi büyük harfler ile ortalanarak, koyu yazılmalıdır. Yabancı dildeki başlık, ana başlığın bir alt satırında, 12 punto, italik ve kelimelerin ilk harfi büyük harfler ile ortalanarak, koyu yazılmalıdır.
5. Başlık altında, ortalanarak yazar/yazarların isimleri, 10 punto ve koyu yazılmalıdır. Yazar isimleri yıldızlı dipnot (*) ile dipnotta gösterilmeli, dipnotta ise yazarın akademik unvanı, çalıştığı kurumun adı, adresi ve e-posta adresi ile ORC-ID numaraları belirtilmelidir.
6. Yazar isimlerinin altında, 200 kelimeyi aşmayacak şekilde, ancak en az 150 kelimelik özet yazılmalıdır. Özette çalışmanın amacı, içerik ve sonuçları hakkında kısa ve açıklayıcı bilgiler bulunmalıdır. Özeti altında en az 4, en fazla 6 kelimeden oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Yabancı dildeki çalışmalarda metnin kaleme alındığı dilde ve Türkçe özet, Türkçe yazılmış çalışmalarda ise metin dilinde ve İngilizce özet yer almalıdır.
7. Dipnotlar sayfanın altında verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
8. Metin içerisindeki alt başlıklarda kelimelerin ilk harfi büyük, diğer harfleri küçük olmak üzere 11 punto olmalı ve koyu yazılmalıdır.
9. Çalışmanın tamamı, özet, kaynakça ve figürler ile birlikte 20 sayfayı geçmemeli, sağ alt köşeye sayfa numarası eklenmelidir. Bu sınırlamayı aşan çalışmalarda, editörlerin takdir hakkı göz önüne alınacaktır.
10. Makalede kullanılacak fotoğraf, resim, çizim ve harita gibi görsel verilerde "Fig." kısaltması kullanılmalı, numaralandırmada süreklilik gözetilmelidir. Metnin içinde kullanılan "Fig." ibaresi parantez içerisinde yer almalıdır. İki'den fazla figür belirtiliyorsa, iki rakam arasına boşluksuz tire (Fig. 2-4) konulmalıdır. Figür çözünürlükleri 300 dpi'den aşağı olmamalı ve JPEG formatında gönderilmelidir. Figürlerin listesi metnin sonunda, kaynakça bölümünün öncesinde yer almalıdır.
11. Kaynakça, makalenin sonunda bulunmalıdır. Kaynakçanın devamında, varsa figürler yer alır.
12. Makaleler, editörlerin önerileri doğrultusunda seçilen çift taraflı-kör hakemlik (gerektiğinde 3. hakeme gönderilebilir) ilkesine uygun olarak değerlendirilmektedir. Yazarın kimliğinden bağımsız olarak değerlendirilen yazılar için hakemlerin gerekli gördüğü düzeltme ve görüşler yazara iletilir. Yazım kurallarına uygun olmayan makaleler ise işleme konulmadan, yazarına iade edilecektir. Yazar, hakemlerden gelecek değişiklik, düzeltme ve ilaveleri yapmayı taahhüt etmiş sayılır.
13. Yayımlanan yazıların bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlara aittir. Bu çalışmalar doğrudan ya da dolaylı olarak Lycus Dergisi'nin görüşü niteliği taşımaz.
14. Dipnot kaynakları aşağıdaki kurallara göre hazırlanmalıdır;
Tek Yazarlı Kaynak Gösterme: İnan 1987, 121.
İki Yazarlı Kaynak Gösterme: Şimşek – Duman 2007, 75.
İki'den fazla yazarı kaynak gösterme: Hobbs v.d. 1998, 358.
Birden fazla kaynaktan yapılan alıntıyı gösterme: Kadioğlu 2006, 152; Ismaelli 2009, 25.
Birden fazla soy ismi taşıyan yazarı kaynak gösterme: Dönmez-Öztürk 2006, 95.
*Dipnotlarda sayfa numaraları verilirken, tam aralık verilmeli (İnan 1987, 121-125), "vd.", "vdd." gibi kısaltmalar kullanılmamalıdır.

15. Kaynakça aşağıdaki kurallara göre hazırlanmalıdır;

• Kitap kaynak gösterme:

Bailey 1980

D. M. Bailey, *Roman Lamps Made in Italy, A Catalogue of the Lamps in the British Museum II*, London, 1980.

Demirhan-Erdemir 2015

A. Demirhan Erdemir, *Prehistorik ve İlk Çağlarda Tıp*, İstanbul, 2015.

Humann v.d. 1898

C. Humann – C. Cichorius – W. Judeich – F. Winter, *Altertümer von Hierapolis*, Berlin, 1898.

• Çeviri Yapılmış Kitabı Kaynak Gösterme:

Deighton 2005

H. J. Deighton, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, Çev. H. Kökten-Ersoy, İstanbul, 2005.

Magie 2001

D. Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, Çev. N. Başgelen – Ö. Çapar, İstanbul, 2001.

• Editörlü Kitapta Bölümü Kaynak Gösterme:

Atila – Gürler 2010

C. Atila – B. Gürler, “Bergama Müzesi'nde Bulunan Roma Dönemi Cam Eserleri”, *Metropolis İonia II Yolların Kesiştiği Yer Recep Meriç İçin Yazılar/The Land of the Crossroads Essays in Honour of Recep Meriç*, Ed. S. Aybek – A. K. Öz, İstanbul, 2010, 47-53.

• Makale Kaynak Gösterme:

Başaran 1990

S. Başaran, “1988 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları”, *11. Kazı Sonuçları Toplantısı 2*, Ankara, 1990, 107-123.

Kaya 2009

M. A. Kaya, “Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205-25)”, *Doğu Batı Dergisi* 49, Ankara, 2009, 195-234.

Murat 2003

L. Murat, “Ammihanta Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri”, *Archivum Anatolicum* 4/2, 2003, 89-109.

Şimşek – Duman 2007

C. Şimşek – B. Duman, “Laodikeia'da Bulunan Ampullalar”, *Olba XV*, İstanbul, 2007, 73-101.

• Yayımlanmamış Tez Çalışmasını Kaynak Gösterme:

Söğüt 1998

B. Söğüt, *Kilikya Bölgesi'ndeki Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1998.

Erön 2007

A. Erön, *Anadolu'da Roma Dönemi Tapınaklarında Görülen Bezemeli Frizler*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2007.

• Antik Dönem Metinlerini Kaynak Gösterme:

Antik döneme ait edebi bir metinden yapılan alıntılar, dipnot yerine metin içerisinde ve parantez içerisinde “Plinius (nat. V.105)”, “Strabon (XII.8.16)” verilmelidir. Metin ya da dipnot içerisinde kullanılan antik dildeki terimler ya da kısa cümleler italik olarak verilmelidir. Antik kaynaklar *Der Neue Pauly*'de verilen standartlara uygun olmalıdır.

16. Dipnot ve kaynakçada bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla eseri kullanılacaksa, yıldan sonra alfabenin başlangıç harfinden başlayarak küçük harf ekleyerek (Şimşek 2002a, 3; Şimşek 2002b, 231) numaralandırılmalıdır.

17. Başvurular <https://dergipark.org.tr/lycus> adresi üzerinden yapılmalıdır; bununla birlikte gerektiğinde lycus@pau.edu.tr e-posta adresinden de yapılabilir.

AIM, SCOPE AND PUBLICATION POLICY OF LYCUS JOURNAL

Aim

The Lycus Journal, published twice a year, in June and December, is a double blind peer-review scientific open-access e-journal. The Lycus Journal aims to publish interdisciplinary studies covering the areas such as Anatolian archaeology above all, ancient historical geography, prehistory, protohistory, Near Eastern and classical archaeology, museology, ancient history, epigraphy, numismatics, anthropology, archaeometry, conservation-restoration, architectural history.

Scope

The Lycus Journal covers scientific studies in Anatolian archaeology and historical geography from the prehistory through the present encompassing cultural properties, finds, results of archaeological excavations and surveys, restoration, conservation, museology, anthropology, epigraphy, and ethno-archaeology. In addition, articles covering first-time attestations, implementations and analyses are included.

Publication Policy

- Lycus Journal is an open-access journal published twice a year – in June and December. Manuscripts admitted through the peer review process may be kept in the pool for the next issue in case there is an excess number of articles for the concerned year. Priority is given according to the articles' submission dates and their quality.
- Manuscripts submitted to Lycus Journal must not be already published elsewhere and must not be in the process of evaluation by another publication. In case the manuscript submitted was derived from undergraduate, master's or doctoral dissertation of the author or it was already presented at a scientific congress/meeting this must be explicitly stated with a footnote inserted to the title. Such works may be accepted on the condition that place and date be stated if the publishing committee approves.
- The entire process from the submission to the publishing stage is carried out electronically (<https://dergipark.org.tr/lycus/>). Any manuscript uploaded to the electronic system is considered an application for publishing and the evaluation process starts. Thus, authors transfer the copyright of their work to the Lycus Journal published by the Institute of Archaeology of Pamukkale University. Copyright of studies published in the Lycus Journal belongs to Lycus Journal and they cannot be transferred or copied elsewhere without giving reference, or cannot be published elsewhere without getting prior written consent of the Journal administration. Authors are not charged any fees for publication and are not paid any royalty for their published studies.
- Any scientific, ethical or judicial liabilities possible to arise from articles published in the Lycus Journal belong to the author(s). The Journal does not accept any such liability.
- The manuscripts submitted to the Journal must be prepared in accordance with the Journal's guidelines. The publishing sub-committee is authorized not to publish or return for correction to the author(s) the manuscripts not conforming to the guidelines. All the authors of manuscripts admitted for publication must fill in the COPYRIGHT TRANSFER FORM and send us the wet-ink signature copy. After the manuscript is submitted to the Lycus Journal, the author names must be used as designated in the Copyright Transfer Form; they cannot be altered, changed in order or a new name inserted or one deleted.
- Lycus Journal checks the manuscripts against plagiarism using professional software. Any manuscripts with high rate will be duly rejected.
- More information on Ethical Principles and Publication Policy can be found <https://dergipark.org.tr/tr/pub/lycus/policy>.

AUTHOR GUIDELINES

1. The manuscripts need to be submitted in MS Word using Times New Roman font. Apart from citations in Greek, the entire text needs to comprise a single font.
2. The main text must be 11 pt; abstract, footnotes and catalogues 9 pt; bibliography 10 pt in size and single line spacing.
3. The document needs to be arranged as A4 in size with margins of 3 cm from top and left and 2 cm from right and bottom.
4. The main title needs to be 11 pt, bold, centred, with initials of each word capitalized, in the language of the manuscript. The title in foreign language needs to be in the net line after the main title, 11 pt, bold, centred, with initials of each word capitalized, and all in italics.
5. The name(s) of the author(s) need to be 10 pt, bold and centred. The names need to be elaborated in a footnote marked with an (*). The footnote needs to state the academic title of the person, his/her affiliation's name and address, e-mail address and ORCID number.
6. After the author-name(s) must come the abstract, not less than 150 and not more than 200 words. The abstract needs to state the aim, scope and results of the study briefly. Under the abstract, the keywords– minimum four and maximum six – must be listed. Non-Turkish articles need to have abstract in the language of the article and Turkish; articles in Turkish need to provide abstracts in Turkish and English.
7. Footnotes need to be given at the bottom of each page and continue uninterruptedly from the beginning through the end.
8. Titles of sub-chapters need to be 11 pt in size, bold, and initials of each word capitalized.
9. The entire manuscript must not exceed 20 pages including abstracts, bibliography and plates/figures. Page numbers must be inserted in the centre at the bottom. Manuscripts exceeding these limits are subject to the decision of the editors.
10. Artwork such as photographs, illustrations, images and maps to be used in the manuscript need to be indicated as “Fig.” with continuous numbering. When they are referred to in the text they must be given within parentheses. When more than two consecutive figures are referred, they need to be joined with a dash without spaces (i.e. Figs. 2-4). The images must be submitted minimum 300 dpi and in JPEG format. Figure list must be also given at the end of the text before the bibliography.
11. The bibliography must be given at the end of the manuscript. It is followed by the figures/plates, if applicable.
12. Manuscripts are evaluated on the basis of double blind peer reviews proposed by the editors; in case necessary, a third blind peer review may be asked. Independent of the author's actual identity, revisions and opinions of the referees are forwarded to the author(s). Manuscripts not abiding by the guidelines will be returned without any processing. The author(s) is/are considered to have committed to do the revisions, changes and additions proposed by the referees.
13. Scientific liability of published articles rests on the author(s). These studies do not necessarily represent the opinion of the Lycus Journal directly or indirectly.
14. Footnote references must be prepared as follows:
Single author reference: İnan 1987, 121.
Two-author reference: Şimşek – Duman 2007, 75.
Multiple-author reference: Hobbs *et al.* 1998, 358.
Multiple source referencing: Kadioğlu 2006, 152; Ismaelli 2009, 25.
Author with multiple surnames: Dönmez-Öztürk 2006, 95.
N.B. References in the footnotes must have clearly designated page numbers; abbreviations such as “ff.” must not be used.
15. Bibliography must be prepared as follows:
 - Books:
Bailey 1980
D. M. Bailey, *Roman Lamps Made in Italy, A Catalogue of the Lamps in the British Museum II*, London, 1980.
Demirhan-Erdemir 2015

A. Demirhan Erdemir, *Prehistorik ve İlk Çağlarda Tıp*, İstanbul, 2015.

Humann v.d. 1898

C. Humann – C. Cichorius – W. Judeich – F. Winter, *Altertümer von Hierapolis*, Berlin, 1898.

• Translated works:

Deighton 2005

H. J. Deighton, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, Transl. by H. Kökten-Ersoy, İstanbul, 2005.

Magie 2001

D. Magie, *Anadolu'da Romalılar I, Attalos'un Vasiyeti*, Transl. by N. Başgelen – Ö. Çapar, İstanbul, 2001.

• Referencing chapters in edited works:

Atila – Gürler 2010

C. Atila – B. Gürler, "Bergama Müzesi'nde Bulunan Roma Dönemi Cam Eserleri", *Metropolis İonia II Yolların Kesiştiği Yer Recep Meriç İçin Yazılar / The Land of the Crossroads Essays in Honour of Recep Meriç*, Eds. S. Aybek – A. K. Öz, İstanbul, 2010, 47-53.

• Articles in periodicals or periodic series:

Başaran 1990

S. Başaran, "1988 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları", *11. Kazı Sonuçları Toplantısı*, vol. 2, Ankara, 1990, 107-123.

Kaya 2009

M. A. Kaya, "Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205-25)", *Doğu Batı Dergisi* 49, Ankara, 2009, 195-234.

Murat 2003

L. Murat, "Ammihanta Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", *Archivum Anatolicum* 4/2, 2003, 89-109.

Şimşek – Duman 2007

C. Şimşek – B. Duman, "Laodikeia'da Bulunan Ampullalar", *Olba* XV, 2007, 73-101.

• Referencing unpublished dissertations:

Söğüt 1998

B. Söğüt, Kilikya Bölgesi'ndeki Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları, Selçuk University, Institute of Social Sciences, unpublished PhD dissertation, Konya, 1998. Erön 2007

A. Erön, Anadolu'da Roma Dönemi Tapınaklarında Görülen Bezemeli Frizler, Adnan Menderes University, Institute of Social Sciences, unpublished master's dissertation, Aydın, 2007.

• Referencing ancient sources:

Citations from ancient sources must be given within parentheses within the text – not in the footnote: (Pliny, *nat. his.* V.105), (Strabo, XII.8.16). Terms or short sentences in ancient languages cited within the text or footnotes must be given in italics. Ancient sources must be abbreviated according to the standards of *Der Neue Pauly*.

16. In case multiple sources of an author published in the same year are to be cited in the footnote or bibliography, they must be disambiguated by adding a small case letter in alphabetical order after the year (e.g. Şimşek 2002a, 3; Şimşek 2002b, 231).

17. Manuscripts must be submitted via <https://dergipark.org.tr/lycus>; yet, in case of difficulties, manuscript may be submitted to the lycus@pau.edu.tr e-mail address.

Sacred Architecture and Imperial Cult at the Forum of Pompeii: The Sanctuary of the Public Lares Reconsidered

Pompeii Forumu'nda Kutsal Mimari ve İmparatorluk Kültü: Lares Publici Kutsal Alanı'nın Yeniden Değerlendirilmesi

Giacomo Casa*

Abstract

This paper is part of a broader investigation into the public monuments of the Forum of Pompeii. The contribution offers a comprehensive reassessment of the Sanctuary of the Public Lares, one of the most architecturally distinctive and sophisticated monuments in the Forum of Pompeii, characterized by the presence of an apse, exedras, and aediculae hosting a rich statuary programme. Following a detailed analysis of the preserved architectural remains, the discussion turns to the topographic, stratigraphic, and epigraphic evidence, advancing an Augustan-Tiberian date for the sanctuary. This chronology is supported by the building's alignment with earlier Forum structures, its physical junctions with adjacent monuments, and the evidence provided by stamped bricks and wall decoration. Particular attention is dedicated to the function of the sanctuary and its connection with the imperial cult, based on a critical re-evaluation of the controversial inscription of Mamia and the relief from the house of L. Caecilius Iucundus. These sources lend support to the hypothesis that the Sanctuary, rather than the later Temple of the Genius Augusti, originally housed the public cult of the Genius and Lares Augusti.

Keywords: Pompeii, Sanctuary of the Public Lares, inscription of Mamia, relief of Iucundus, imperial cult

Öz

Bu makale, Pompeii Forumu'ndaki kamusal anıtlar üzerine yürütülen daha geniş kapsamlı bir araştırmanın parçasıdır. Çalışma, Forum'un mimari açıdan en özgün ve karmaşık yapılarından biri olan Public Lares Kutsal Alanı'nı kapsamlı bir şekilde yeniden değerlendirmektedir. Apsis, eksedralar ve zengin bir heykel programına ev sahipliği yapan aediculae ile karakterize edilen bu yapı, detaylı bir mimari kalıntı analizinin ardından; topografik, stratigrafik ve epigrafik veriler ışığında ele alınmakta ve yapının Augustus-Tiberius dönemine tarihlendirilmesi gerektiği öne sürülmektedir. Bu kronoloji, yapının Forum'daki daha erken tarihli yapılarla uyumlu eksensel konumlanışı, komşu anıtlarla olan fiziksel birleşim noktaları ve damgalı tuğlalar ile duvar bezemeleri gibi maddi kanıtlarla desteklenmektedir. Makalenin odak noktalarından biri, kutsal alanın işlevi ve imparatorluk kültürüyle olan ilişkisine yöneliktir. Bu bağlamda, tartışmalı Mamia yazıtı ve L. Caecilius Iucundus'un evinden çıkan rölyefin eleştirel yeniden değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu belgeler, söz konusu kamu kültürünün başlangıçta Genius ve Lares Augusti'ye ait olup, sonradan inşa edilen Temple of the Genius Augusti yerine Public Lares Kutsal Alanı'nda icra edilmiş olabileceği yönündeki hipotezi desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Pompeii, Halk Lares'i Kutsal Alanı, Mamia'nın yazıtı, Iucundus rölyefi, İmparatorluk kültürü

* Research Fellow at Sapienza University of Rome; associated researcher at CNR-ISPC, Florence.

 0009-0008-5873-0627 | giacomo.casa@uniroma1.it

This paper is part of the research project “Ancient architectural restoration in Pompeii. A multidisciplinary approach” of the PhD course in Archaeological, Historical, Architectural, Landscape, Mediterranean Heritage, promoted by the University of Bari Aldo Moro in collaboration with the Polytechnic University and the CNR. I would like to thank the Pompeii Archaeological Park and, in particular, the General Director, G. Zuchtriegel, and the functionaries A. Russo, G. Scarpati, V. Amoretti for supporting the on-field research. Finally, I would like to thank M. Galli and T. Ismaelli for their advice and support in the elaboration of this contribution.

Introduction

This paper examines the Sanctuary of the Public Lares on the east side of the Forum of Pompeii. Its innovative design and spatial treatment, as well as the richness of its decorative and statuary apparatus render the building the most distinctive structure within the Forum's public architecture (Figs. 1a-b), as already recognized by A. Maiuri¹, and one of the most important buildings for Roman architectural history (Figs. 2-3). Because of this special status, the monument assumed a prominent position within the historiographical debate, both for its identification and its chronology. Despite its conventional designation, the building is rightly included among the structures associated with the imperial cult, as examined in further detail in the following sections². The monument's dating, however, remains contested: proposed chronologies range from the Augustan-Tiberian age³, through the Claudian era⁴, to the Neronian-Flavian period⁵. The last of these, favoured in recent scholarship, rests mainly on the structure's sophisticated architectural configuration, alluding, for some scholars, to the achievements of Neronian and Flavian architecture⁶ and implying public funding and patronage⁷.

Within a comprehensive re-examination of the public buildings surrounding the Forum of Pompeii, this paper focuses on two central issues: the Augustan-Tiberian dating of the monument and a new identification of its patronage. This revision draws upon a new analysis of the archaeological and architectural record, an examination of some unpublished findings from the building, and a critical re-evaluation of the epigraphic and iconographic records relating to the Forum of Pompeii.

¹ Maiuri 1942, 50.

² Initially *Senaculum*/Curia (Mazois 1829, 51; Breton 1869, 131; Fiorelli 1875, 262-263), then Sanctuary of the Public Lares (first Mau 1896, 300-301; Maiuri 1942, 49-53; Eschebach 1978, 292; De Franciscis 1978-1979, 50-51; Descoeudres 1994, 29) and finally Imperial Cult Building (already Nissen 1877, 305; Taylor 1931, 217; La Rocca *et al.* 1976, 128; Zanker 1987, 28-29; Dobbins 1994, 688; Coarelli 2000, 90; Pesando – Guidobaldi 2006, 50; Guzzo 2007, 163; Torelli 2017, 206-207). The identification proposed in Richardson 1977, 401-402 as a public library remains isolated and unconvincing.

³ Fiorelli 1875, 263 (Tiberian age); Overbeck – Mau 1884, 131 and Mau 1896, 286-287 (AD 20-50); Eschebach 1978, 292; Ling 1991, 253; Descoeudres 1994, 29; initially Wallat 1993, 369 and Torelli 1998, 266; Carafa 2011, 107 (Augustan age); Döhl – Zanker 1979, 187.

⁴ Initially Mau 1879, 256 (about AD 50); Maiuri 1942, 53; Steinby 1979, 267; Zanker 1987, 28 (post-Augustan chronology); Gradel 1992, 54; Eschebach – Eschebach 1995, 86, 150 (Claudian or Neronian age); Wallat 1997, 28; Varone 2005, 316-317; Pesando – Guidobaldi 2006, 49 (before AD 62); Barnabei 2007, 80-81.

⁵ Nissen 1877, 303, 305; Étienne 1974, 11, 17, 246; Coarelli 1976, 165; La Rocca *et al.* 1976, 128; Hornborstel-Hüttner 1979, 126-127; Hoffmann 1979, 105; Dareggi 1982, 6; De Vos – De Vos 1982, 13, 43; Richardson 1988, 273; initially Wallat 1995, 81; Dobbins 1996, 103-112; Ling 2007, 124-125; Pesando 2009, 382; Olivito 2013, 103; Torelli 2017, 207; Dessales 2022, 206; Covolan 2023, 137.

⁶ Nissen 1877, 303; Richardson 1988, 273; Dobbins 1996, 110-112, with comparisons with the octagon chamber of the *Domus Aurea*.

⁷ Dobbins 1996, 99 (Nero and the architect Severus).

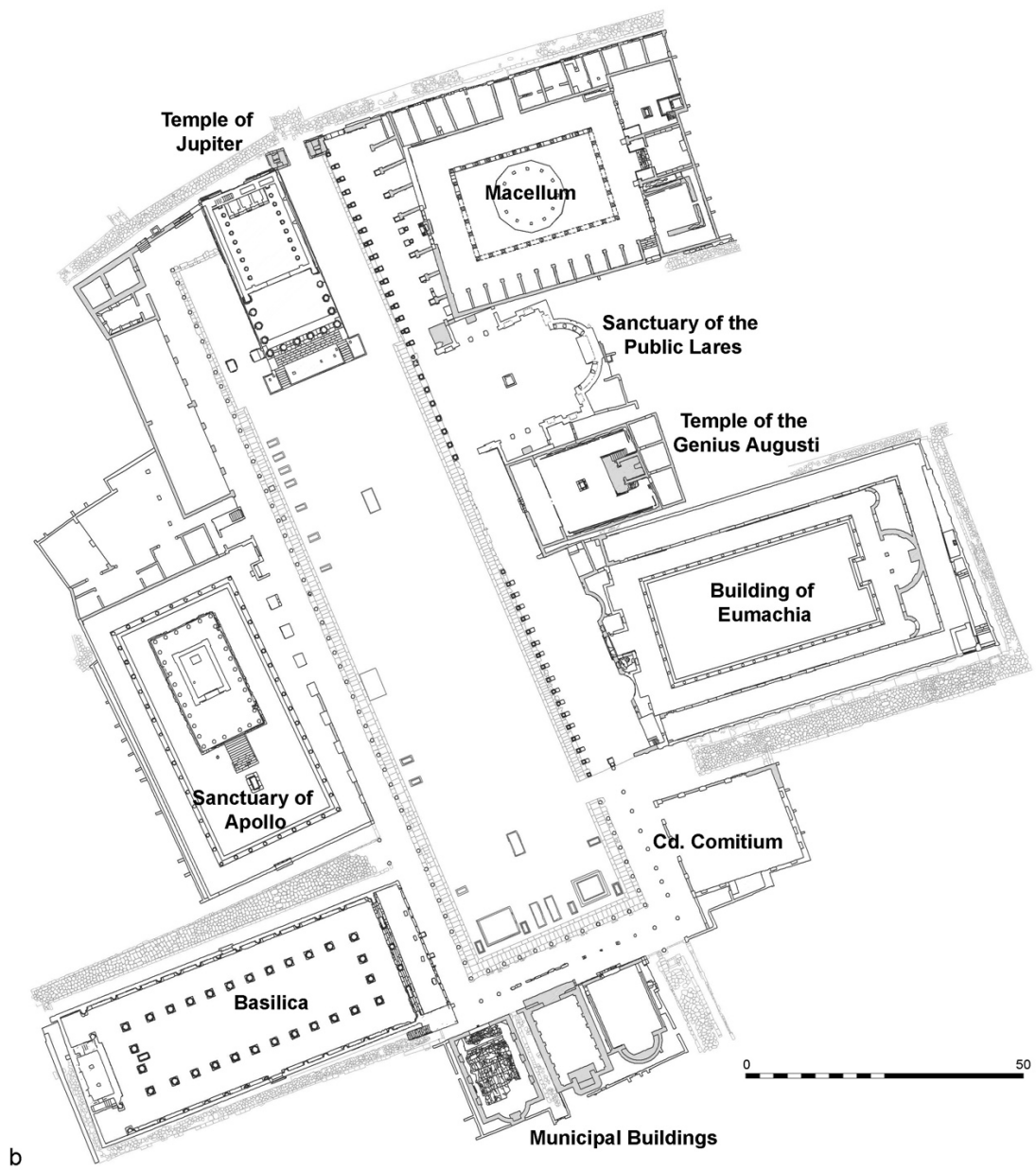

Fig. 1. Forum of Pompeii: a) view of the norther sector; b) plan of the public area at the time of the eruption of AD 79

Fig. 2. Sanctuary of the Public Lares: general view

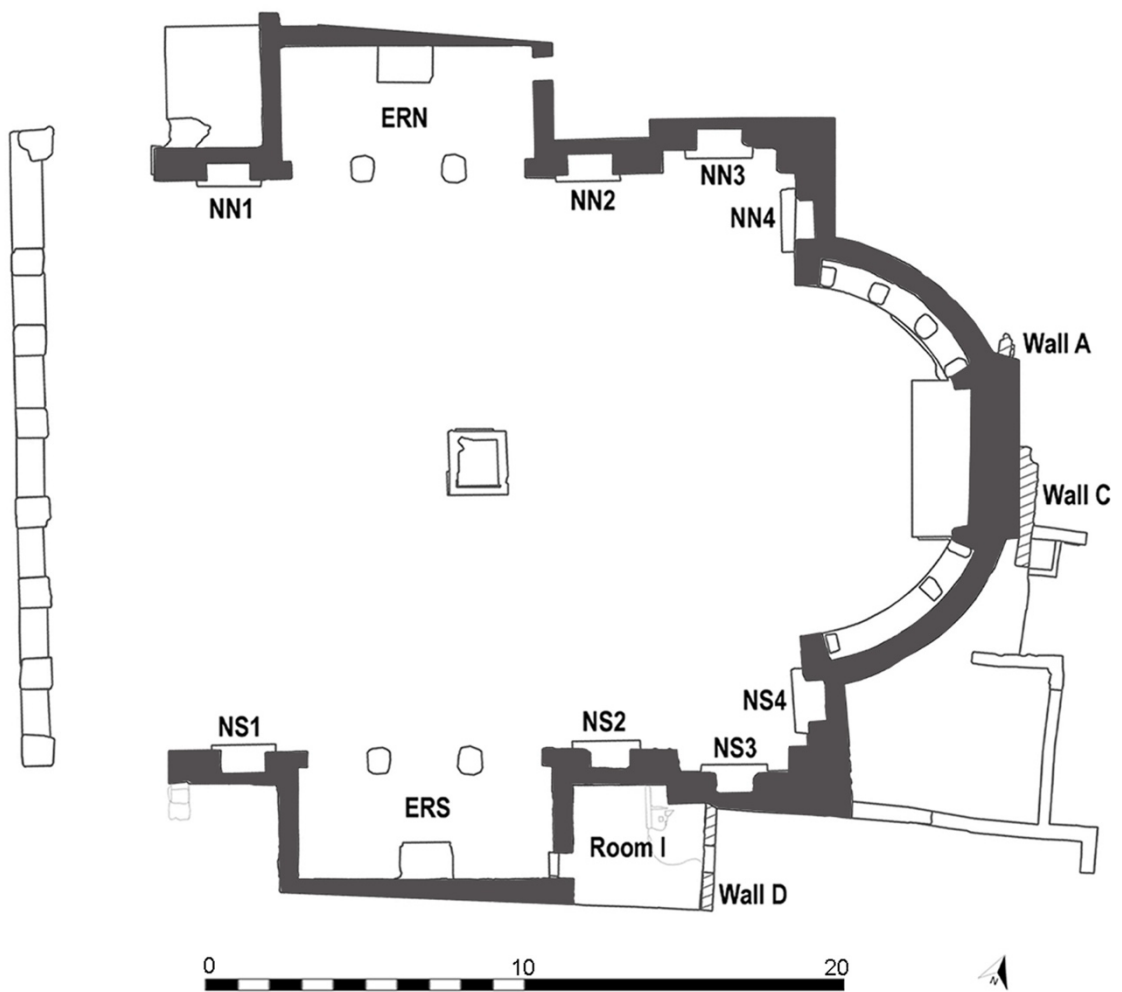

Fig. 3. Sanctuary of the Public Lares: plan with indication of the former structures

An Original Architectural Design

The architectural configuration of the building immediately reveals its unity of conception and execution. The structure consists of an almost centralised rectangle measuring 18 x 20 m (Fig. 3): a broad entrance, 19.5 m wide, opens onto the Forum and is flanked by two projecting antae. Along the long sides, two projecting brickwork sculpture niches (NN1 and NN2; NS1 and NS2), with base and rear walls in *opus quasi reticulatum* (Fig. 4) frame two large rectangular exedras (ERN; ERS) with *opus quasi reticulatum* walls, which has pairs of columns in their entrances (Fig. 4). A third projecting brickwork niche, covered by a barrel vault, concludes on each side the sequence of architectural elements of the long sides (Fig. 4). On the eastern side, an additional pair of brickwork niches with back wall in *opus reticulatum* (NN4; NS4) frame a large central apse (Fig. 4). The apse is set on a high podium which widens at its centre serving as the base of a small columned aedicula. In the upper level, the curved apse held a broad rectangular niche framed by two brick antae and set on a low podium. Both the apse and the podium are made with *opus quasi reticulatum*, coigning at both ends with the brickwork of the niches NN4 and NS4. On the lower high podium, six – originally eight – lava stone blocks, four per side, mark the position of eight columns once connected visually and structurally to the ones of the aedicula. A continuous plinth runs along the niches NS2-4 and NN2-4, aligned with the levels of the eastern podium (1,90 m) and marked by a slight projection from the vertical surface of the niches.

The only surviving evidence of the wide entrance from the Forum consists of eight quadrangular lava footing blocks still in place along the edge of the square (Fig. 4). The eight foundations allow for the reconstruction of a colonnade which served as a monumental entrance to the sanctuary, conceived as an isolated structure defining and emphasizing the façade of the building – the identical function fulfilled by the *Chalcidicum* of the Building of Eumachia.

The building was originally clad with marble slabs, of which extensive remains of the preparatory mortar layers are preserved. The flooring was also made of marble, already highly fragmentated at the time of A. Mau⁸ and now completely disappeared. Nevertheless, the drawings by F. Mazois⁹ provide valuable evidence concerning the original layout and typology of the marble slabs (Fig. 5). The *opus sectile* pavement was divided into nine central quadrangular panels, bordered by a frame and filled alternately with pairs of rectangular slabs or a circular disk. The panels were further framed by smaller rectangular slabs arranged in a single row along the north and south sides and in groups of three on the east and west sides, while a single square slab decorated each corner. An additional frame, composed of at least four bands of equal width, enclosed the entire area, while the central sector was reserved for the altar, of which only the base is preserved, unequivocally attesting the sacral function of the building.

The Building and the Topographical Context of the Early Imperial Forum

In order to place the building in the evolution of the Forum of Pompeii, the first step will be the analysis of the former topographical context in which it was built. The Sanctuary of the Public Lares was indeed erected on an area previously occupied by private houses and commercial structures.

⁸ Mau 1896, 287.

⁹ Mazois 1829, pl. 37, fig. 1.

Fig. 4. Sanctuary of the Public Lares: detail of the sectors of the building

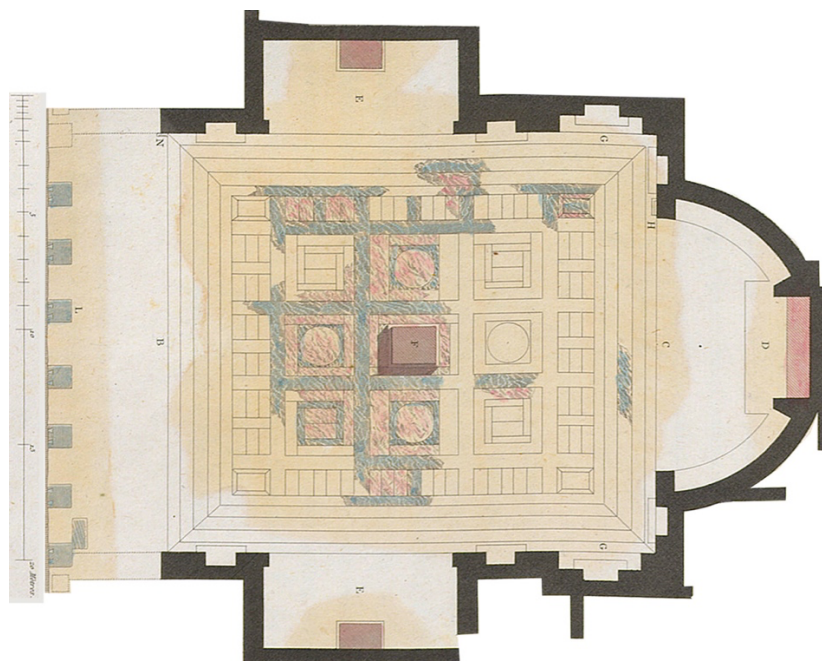

Fig. 5. Sanctuary of the Public Lares: original marble pavement (Mazois 1829, pl. 37, fig. 1)

Private Houses and Commercial Shops

A limestone ashlar wall (A) was completely incorporated into the back wall of the apse during its construction (Figs. 6a-b). An additional *opus incertum* wall (B), abutting wall A on the east, was built during the construction of the Sanctuary and was intended to increase the thickness of the apse's back wall, in order to support the half-domed roof of the apse (Fig. 6a). In turn, wall B abuts toward east the remains of another earlier *opus incertum* wall (C), slightly offset from wall A (Figs. 6c-d). Two observations confirm this structural and chronological relation: first, the upper section of wall B has an unfinished facing, indicating that it was built against an existing surface (Fig. 6c); second, at its southern end, the wall B clearly abuts an earlier plaster layer covering the western face of wall C. The entire stratigraphic wall sequence can therefore be reconstructed. When the external reinforcing wall of the apse (B) was constructed, walls A and C already existed and were partly incorporated into the sanctuary's apse and partly into the wall of the nearby textile workshop (VII 9, 43). Both the limestone block wall (A) and the plastered wall (C) belong to a former building, likely a private house, which was destroyed and integrated into the fabric of the Sanctuary of the Public Lares.

Fig. 6. Sanctuary of the Public Lares: earlier structures incorporated in the building: a, b) limestone ashlar wall A with the reinforcing wall B; c, d) plastered wall C; e) wall D and the junction with the Temple of the *Genius Augusti*

Another earlier structure is preserved in the Room I of the Sanctuary, possibly part of the same private building. The brick masonry of the back wall of niche NS3 abuts over both faces the remains of a previous wall (D), by means of a prominent vertical junction. On the eastern facing of wall D, a small segment of masonry preserved at the junction indicates that the wall originally continued eastward. On the western facing, at its southern end – where the north precinct wall of the Temple of the *Genius Augusti* intersects wall D – the wall turned toward the west, as attested by the remains entirely incorporated within the wall of the Temple (Fig. 6e). Notably, a limestone jamb block and a grey tuff lintel block originally framed a passageway through wall D later blocked, possibly at the time of the construction of the Sanctuary of the Public Lares.

A series of features discovered during the excavations conducted in the 1950s¹⁰ also revealed the presence of commercial structures in the area subsequently occupied by the sanctuary. Despite the fragmentary and mostly unpublished documentation, except for a brief reference in the work of H. and L. Eschebach¹¹ (Figs. 7a-b), the plans made after the excavation show numerous overlapping structures partly identifiable: several circular pits, some of them cut directly into the ground and some built in masonry, seem to refer to a drainage system associated with commercial activities¹². Two terra sigillata cups were found within one of these pits, attesting a continuity of use at least until the end of the first century BC¹³. In addition to the pits, remains of *opus incertum* walls were found, partially overlapping the pits: one of them, immediately east of the exedra ERN, is particularly notable for its slight deviation from the Forum's axis, following an orientation consistent with the pre-Roman (Samnite) layout of the Forum and of the *tabernae* located along its west and east sides, which originally gave the Forum a trapezoidal shape.

If this archaeological evidence is indeed to be attributed to commercial structures and private dwellings once opened onto the Forum's east side and later dismantled for the construction of the Sanctuary of the Public Lares, the structural and chronological sequence reconstructed can be coherently place into the urban development of the east side of the Forum during the Augustan-Tiberian period. In this phase a systematic demolition of Samnite-era commercial and residential structures took place for the construction of new public buildings. The erection of the Building of Eumachia, indeed, obliterated some domestic units located within the area later occupied by the inner porticus and a row of *tabernae* aligned along the *Chalcidicum* of the building¹⁴. The same process can be traced in front of the Temple of *Genius Augusti*, where excavation conducted by A. Maiuri brought to light a further row of *tabernae* aligned with the shops founded in front of the Building of Eumachia¹⁵. In conclusion, the dismantling of private and commercial structures to accommodate the Sanctuary of the Public Lares constitutes a significant first indicator for dating the foundation of the monument to the Augustan-Tiberian period.

¹⁰ *Giornale degli Scavi* 1953, 2; *Giornale degli Scavi* 1954, 29, 33; *Giornale degli Scavi* 1955, 9.

¹¹ Eschebach, Eschebach 1995, figs. 15,1-15,2.

¹² Osanna *et al.* 2023, for a comparison with similar structures belonging to the *tabernae* aligned along the west side of the Forum.

¹³ Wallat 1997, 236.

¹⁴ Maiuri 1973, 53-63.

¹⁵ Maiuri 1973, 89.

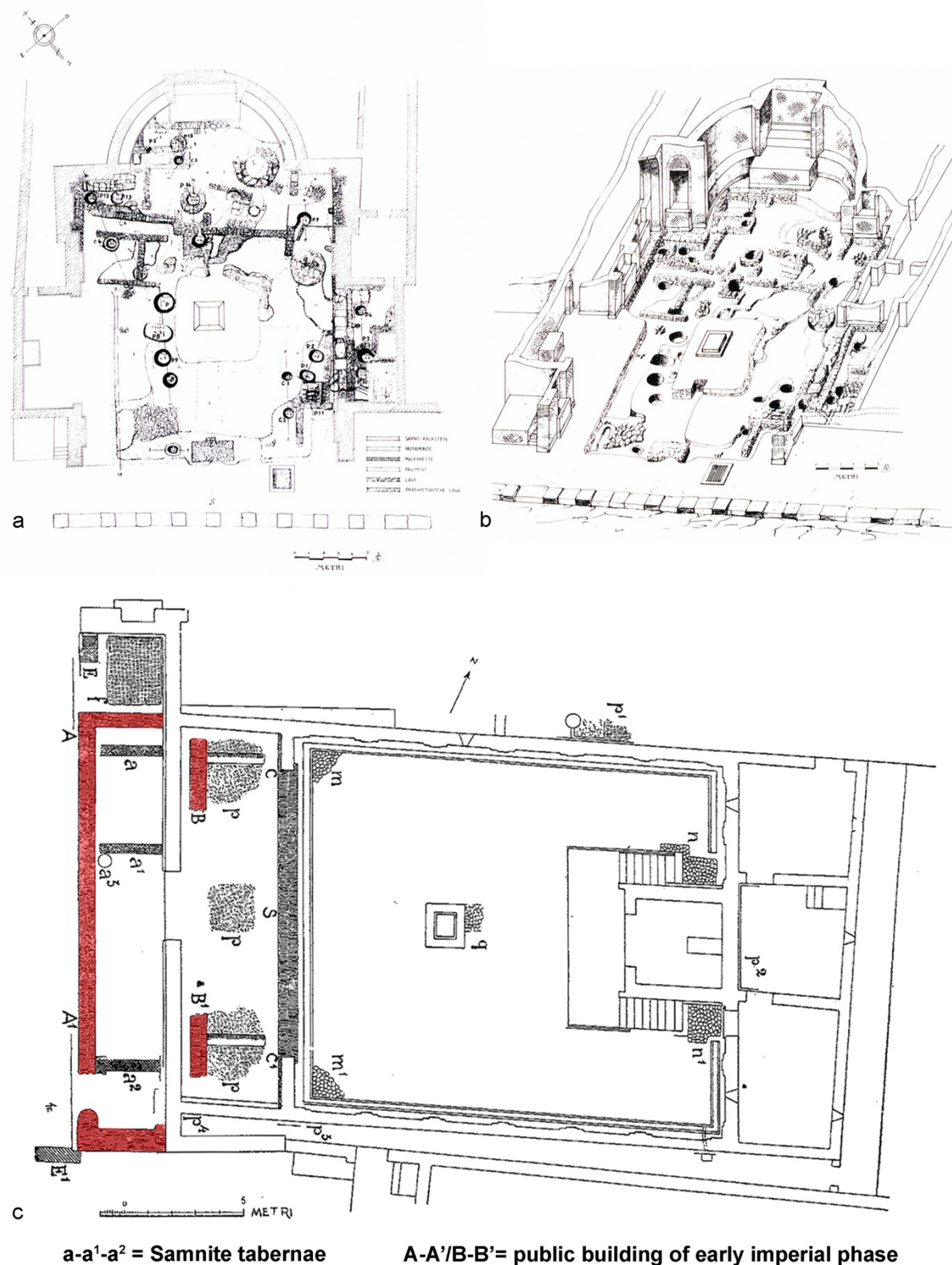

Fig. 7. Building obliterated by the construction of the Sanctuary of the Public Lares: a, b) plan and axonometric reconstruction of the commercial structures (after Eschebach – Eschebach 1995, figs. 15,1-15,2); c) public building obliterated by the present Temple of the *Genius Augusti* (after Maiuri 1973, fig. 44)

The Early Imperial Public Building between the Sanctuary of the Public Lares and the Eumachia Building

Crucial to the present discussion are the remains of a further structure uncovered by A. Maiuri next to the façade of the Temple of the *Genius Augusti*, consisting of two massive foundation walls, oriented north-south and running parallel to the current façade of the temple (Fig. 7c). Despite Maiuri's uncertainty regarding the date of the structure, it is possible to place its chronology in a precise time span. As reconstructed in detail by recent studies¹⁶, the building obliterated the aforementioned *tabernae*, attesting the unitary character of the large-scale re-planning of the *Forum*, extended to the structures previously located in the area of the Sanctuary of the Public Lares and the *Chalcidicum* of Eumachia. This stratigraphic sequence suggests therefore a *terminus post quem* for the building found by A. Maiuri, to be placed in the Augustan-Tiberian period. Moreover, the stratigraphic relation between the earlier foundation walls and the brick façade of the present Temple of the *Genius Augusti* – referring to the post AD 62 restoration phase¹⁷ and built directly atop the remains of these earlier structures¹⁸ – provides a *terminus ante quem* for its destruction, possibly following the AD 62 earthquake. We may therefore argue that between the Augustan-Tiberian period and the AD 62, a building featuring a quadrangular vestibule (18 m) occupied this sector of the Forum, precisely where the later Temple of the *Genius Augusti* was erected after the earthquake. However, this earlier building projected 2,80 further west than the temple's current façade. This latter consideration explains such advanced and peculiar position of the Sanctuary of the Public Lares compared to the southern buildings: its façade, indeed, is perfectly aligned with the structure predating the Temple of the *Genius Augusti*. In conclusion, this apparently anomalous positioning of the sanctuary appears rational only if placed in the alignment system predating the post AD 62 reconstruction of the Forum, consequently supporting a pre AD 62 chronology for the Sanctuary of the Public Lares.

A Review of Architectural and Epigraphical Evidence

The analysis of the physical junctions between the Sanctuary of the Public Lares and the adjacent buildings and the revision of unpublished epigraphic materials provide a definitive confirmation of the Augustan-Tiberian dating of the building.

Despite the traditionally accepted interpretation of the stratigraphic relation of the sanctuary with the *Macellum* (north) and the Temple of the *Genius Augusti* (south), which has led scholars to regard the sanctuary as a later insertion on the Forum's eastern side¹⁹, a detailed analysis of the junctions reveals quite the opposite constructive and chronological sequence.

¹⁶ Casa 2025, 93-96.

¹⁷ Casa 2025, 98-103.

¹⁸ Maiuri 1973, 90.

¹⁹ Initially Mau 1879, 255-256; Nissen 1877, 303; Wallat 1997, 211-213. A totally different reconstruction is proposed in Dobbins 1994, 640-646, 680, 687 and Dobbins 1996, 103-110, in which the archaeologist assign the exedra ERN and the adjacent niche NN1 and part of the exedra ERS respectively to the post-seismic reconstruction of the western *tabernae* of the *Macellum* and to a hypothetical Augustan façade of the Temple of the *Genius Augusti*. For a critical revision of this reconstruction, Casa 2025, 98-103, 162-165.

On the southern wall of the *Macellum*, to be certainly assigned to the post AD 62 restoration phase²⁰, a seam clearly marks the original position of the rear wall of the northern exedra (ERN) of the sanctuary (Fig. 8a).

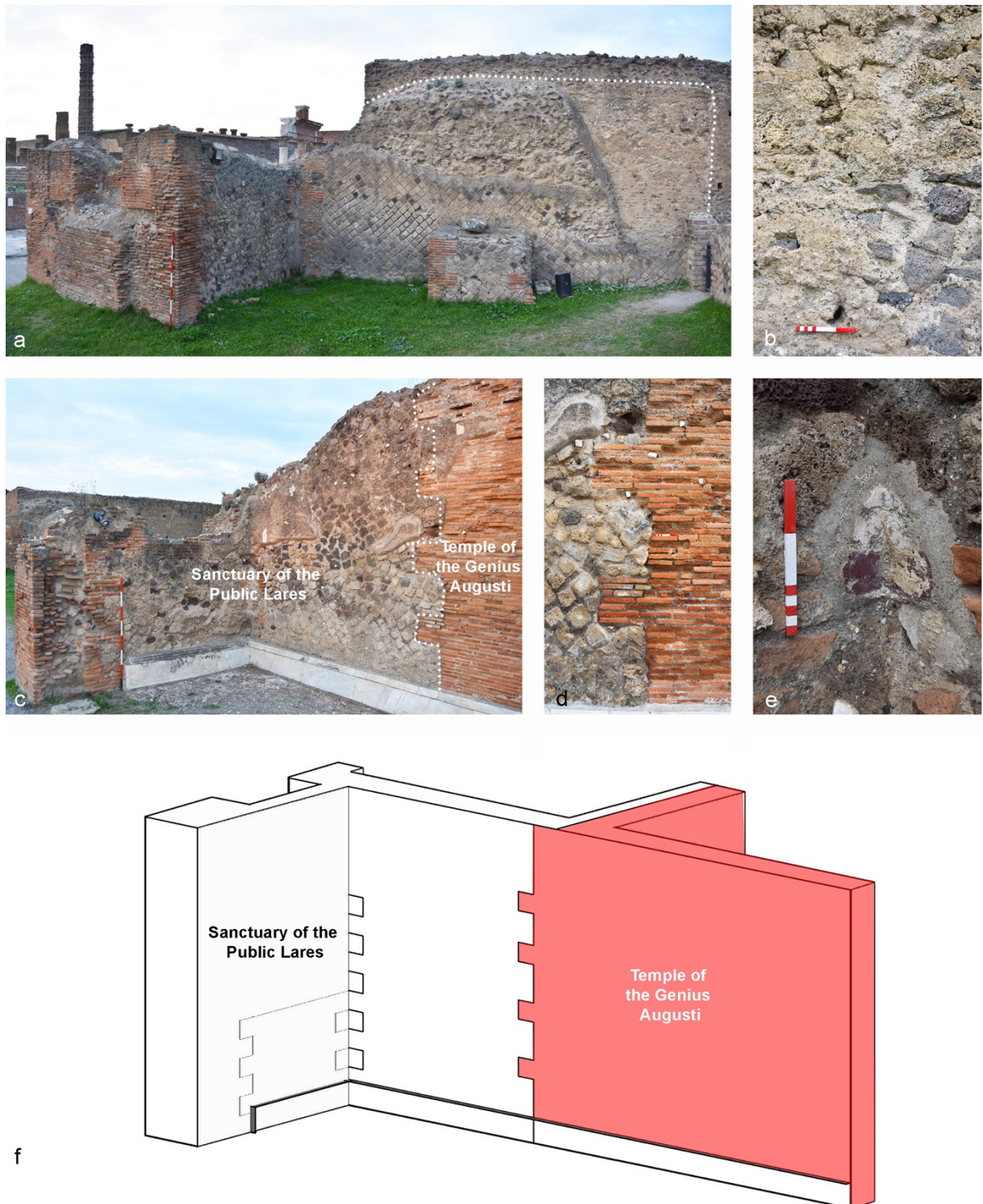

Fig. 8. Stratigraphical relation between the Sanctuary of the Public Lares and the nearby buildings: a, b) junction with the *Macellum*; c, d) junction with the Temple of the *Genius Augusti*; e) Third-Style plaster remains on the exterior of the exedra ERS; f) axonometric reconstruction of the junction with the Temple of the *Genius Augusti*

²⁰ Casa 2025, 146-162.

A different layout of the *opus incertum* lava stone of the *Macellum* wall can be detected on either side of the seam: while to the east the stones are laid regularly with uniform mortar joints, to the west, instead, the mortar overflows onto the stones, which are laid with an irregular disposition (Fig. 8b). The different layout of the stones appears to reflect a different building process: the western section of the wall of the *Macellum* was indeed built against the pre-existing exedra of the sanctuary, which physically prevented ancient builders from operating and finishing freely the surface of the wall. According to this reconstruction, the Sanctuary of the Public Lares predates therefore the *Macellum*.

The same stratigraphical and chronological sequence can be observed in the junction with the Temple of the *Genius Augusti*. The post AD 62²¹ brick façade joins the external *opus quasi reticulatum* wall of the southern exedra (ERS) of the sanctuary, producing an irregular coigning clearly indicating that the two sections are not contemporary, since the brickwork forms a separated and recessed plan behind the surface of the *opus quasi reticulatum*²² (Figs. 8c-d, f). This juncture reveals therefore that the temple's façade was added later. Moreover, within the exterior corner of the exedra are the remains of a Third-Style²³ painted plaster²⁴, once covering the entire wall and later overlapped by the mortar layers for the marble revetment which visually unified the reconnected façades of the two buildings (Fig. 8e). The painted plaster reveals that the external wall of the exedra must have been decorated no later than the early decades of the first century AD, confirming that the Sanctuary of the Public Lares also predates the Temple of the *Genius Augusti*.

A final remark should be made about the distinctive brick-type used in the sanctuary, which has no parallels in the other public buildings of the Forum²⁵. During the post-WWII debris removal, following the 1943 bombing²⁶, several stamped bricks belonging to the building were recovered. Even though they remained unpublished²⁷, the stamps are crucial for a precise dating of the sanctuary. Among the stamps, two can be assigned to *Holconia*, daughter of *Marcus Holconius Rufus* (the restorer of the theatre), *sacerdos publica* during the Augustan age and owner of a brick production workshop²⁸. Another group of three stamps bears the name of *Hostius*, dating back to the late-republican or Augustan age²⁹ as attested also in Herculaneum and in the Vesuvian region³⁰. A single late-republican stamp refers to the *servus* of *Appius Claudius Pulcher*, consul in 38 BC and likely the owner of the Villa dei Papiri in Herculaneum³¹. The largest group (seven stamps) mentions *Attia Callista*, a freedwoman whose name frequently appears on *dolia*³². In conclusion, despite the large number and the diversity of stamps, it is important to stress that all of them refer to individuals from the late-republican and early imperial period. This further supports the fact that the chronology of the Sanctuary of the Public Lares is to be placed in the early first century AD.

²¹ Casa 2025, 98-103.

²² Dobbins 1996, 107, footnote 22.

²³ Archaeometric analysis conducted by Freccero 2018, 91-92 revealed that the plaster residue belongs to the Third-Style.

²⁴ Mau 1896, 286-287.

²⁵ On the types of bricks employed in the public buildings of the Forum of Pompeii and their chronology, see Casa 2025, 392-401.

²⁶ *Giornale degli Scavi* 1949, 270, 279, 296.

²⁷ For the analysis of the bricks, see Casa 2025, 199.

²⁸ Steinby 1979, 269; Torelli 2000, 317.

²⁹ Torelli 2000, 314.

³⁰ Pagano 1990, 173.

³¹ Torelli 2000, 314.

³² Steinby 1979, 269.

The Building Project and its Patronage

Having established the Augustan-Tiberian chronology of the Sanctuary of the Public Lares, the next step is to place the construction of such an architecturally ambitious monument in the early imperial urban landscape of Pompeii. The building represents a *unicum* in the Pompeian architecture, deviating from the design parameters of other public buildings through its curvilinear plan, and, most notably, the adoption of the apsidal form. This architectural solution became widespread during the imperial period, when it began to be applied to a wide range of buildings with strong symbolic connotations, including theatre and nymphaeum façades, imperial palaces, libraries, bath complexes, and even private spaces in residential houses³³. Within a long process of gradual architectural experimentation, culminating in the elaborated architectures of the Neronian and Domitian periods, the Augustan age marks a significant moment of innovation and codification of certain architectural typologies – for example the type of the “western” theatre – closely linked to the emerging figure of the *princeps*. Indeed, from the Augustan period onwards, we witness the proliferation of a specific building type, i.e. the *augusteum* or *sacrarium*³⁴, intrinsically connected with the cult henceforth dedicated to the emperor and the imperial family. These buildings, likely inspired by the earliest *sacrarium* – i.e. the *Sacrarium Divi Augusti* at the *Curiae Veteres* in Rome erected by Livia on the site of her son’s birth³⁵ – appear to conform to a consistent architectural formula³⁶: all these structures feature large halls which, despite the variations of layout, display without exception a curvilinear apse with a sacralising function³⁷, intended to house the images of members of the imperial family³⁸.

Therefore, the construction of the Pompeian sanctuary must be placed in the chronological and architectural framework of the Augustan period. The sanctuary seems to draw inspiration for its architecture, enlivened by the apse, exedras, and projecting/receding niches, from the monumental *fora* of the capital, and specifically from the Forum of Augustus³⁹, where the large semicircular lateral exedras were animated by statuary niches. With its eight wall niches and the aedicula, the Sanctuary of the Public Lares could display a rich statuary apparatus: according to E. Breton, at least one draped, headless statue and fragments of several others were discovered within the building⁴⁰. Given its association with the imperial cult, we can assume that the wall niches housed statues of members of the imperial family. Additionally, according to a compelling interpretation by V. Kockel, the sculptural groups of Aeneas and Romulus, traditionally located in the *Chalcidicum* of Eumachia but arguably too large for the vestibule, may originally have been displayed in the two exedras of the sanctuary⁴¹. The focal point of the entire statuary programme was the aedicula on the eastern apse, where, according to A. Mau’s reconstruction, at least three statues, one representing the living *princeps*, could be hosted⁴². R. Étienne has suggested that the latter statue may have depicted the emperor in the guise of *Pontifex Maximus*, together with representations of deities traditionally present in the

³³ Picard 1962, 91-92.

³⁴ On this building type, see Torelli 2017, 194.

³⁵ Panella *et al.* 2014.

³⁶ Torelli 1998, 266 had already identified the model of the sanctuary in the *Sacrarium Divi Augusti* on the Palatine Hill.

³⁷ Dareggi 1982, 5.

³⁸ For a summary of the main *augustea* and seats of the *Augustales* in Italy, see Calabrò 2005, 135-193; Torelli 2017, 193-209.

³⁹ De Vos – De Vos 1982, 43.

⁴⁰ Breton 1869, 132, footnote 2 (21-22.08.1818).

⁴¹ Kockel 2005, 69-72.

⁴² Mau 1896, 300.

Pompeian pantheon, including Venus Pompeiana, Ceres, Bacchus, Hercules, Mercury and Fortuna⁴³.

According to this interpretation, the Pompeian sanctuary appears to be the earliest monument within the Forum area explicitly dedicated to the figure of the first emperor or, possibly, to his *Genius*. In this regard, two further documentary sources from the Pompeian Forum must be taken into account: the famous inscription of Mamia and the relief from the *lararium* of the House of *L. Caecilius Iucundus*.

The inscription of the public priestess, mentioning “*M[a]mia P[ublii] f[ilia] sacerdos public(a) Gen[io] Aug[usti] so[lo] et pec[unia] sua - -*”⁴⁴ (Fig. 9a) and whose provenance and original find-spot remain unknown, must be classified, based on its dimension (5.34 m long, 28.5 cm high; letter height: 19.5 cm) as a dedicatory inscription. It clearly belongs to a public building associated with the cult of a *Genius*, dedicated *solo et pecunia sua*, i.e. on a property of Mamia and with private funding, during the Augustan period. G. Fiorelli⁴⁵ attributed the inscription to the Temple of the *Genius Augusti*, given the apparent relation with the sacrificial scene depicted on the altar located in the inner courtyard of the building. This theory was universally accepted and reconciled with the well-known passage from Cassius Dio⁴⁶ about the reluctance in Italy to worship the person of Augustus but not his *Genius*⁴⁷, definitively strengthening the connection between the temple, the altar, and the inscription.

Fig. 9. a) Inscription of Mamia; b) relief from the *lararium* of the House of *L. Caecilius Iucundus* with the representation of the Forum and the sacrificial scene

Recent studies have instead demonstrated that both the building and the altar belong to the Neronian-Flavian restoration phase⁴⁸ and are therefore incompatible with Mamia’s inscription, which is unquestionably Augustan⁴⁹. Consequently, the cult of the *Genius Augusti* mentioned in the inscription must have been housed in another monument within the Forum of Pompeii, which could be identified in the Sanctuary of the Public Lares. This hypothesis was already suggested by I. Gradel⁵⁰, later supported by D. Fishwick⁵¹, in a broader reassessment of the inscription’s text and a controversial reinterpretation of the relief from the House of *L. Caecilius Iucundus* depicting the northern side of the Forum⁵² (Fig. 9b). According to I. Gradel’s reconstruction, the altar represented on the right side of the relief, where a sacrificial scene involving a *popa*, a pig and a bull is taking place, would be actually a *mensa*

⁴³ Étienne 1974, 246.

⁴⁴ *CIL* X 816.

⁴⁵ Fiorelli 1875, 262.

⁴⁶ Cass. Dio. LI.20.6-8.

⁴⁷ Taylor 1931, 216-217.

⁴⁸ Casa 2025, 97-125. On the altar, see Casa 2023, 741-758.

⁴⁹ Both the palaeographic analysis of the inscription (Gradel 1992, 43) and the information we have about Mamia, to whom the funerary monuments outside Herculaneum Gate (*CIL* X 998) belongs, supports an Augustan chronology (Fiorini – Masseria 2021).

⁵⁰ Gradel 1992, 43-58, starting from the assumption that there is no public cult of the *Genius Augusti* in Rome and Italy, considers the inscription to be dedicated to the *Genius Coloniae*. For a critical review of this interpretation, see Casa 2025, 126-130.

⁵¹ Fishwick 1995, 17-38, who does not exclude the existence of the cult of the *Genius* of the emperor.

⁵² On the relieves, see Huet 2007, 142-149, with a summary of the previous research.

positioned in front of a structure characterized by an apse, as suggested by the two pots depicted in the background, which the scholar identified as the apse of the Sanctuary of the Public Lares.

Even if picturesque and occasionally inconsistent⁵³, Gradel's reconstruction has the credit of focusing on the sacrificial scene represented in the relief and the precise moment in which it takes place. If we accept the hypothesis that the relief is intended to capture the exact instant of the earthquake of AD 62, as suggested by the depiction of the Temple of Jupiter, tilted due to seismic tremors in the left half of the relief, then we must necessarily exclude both the theory of an expiatory ceremony (i.e. post AD 62), as proposed by A. Maiuri⁵⁴, or of a private ceremony, as suggested by L. Scott-Ryberg⁵⁵. Likewise, we must reject the hypothesis of V. Huet⁵⁶, who associated the *utensilia* shown in the relief with those decorating the aforementioned altar of the Temple of *Genius Augusti*, implying a connection between the relief and the altar-temple complex which instead belongs, as already noted, to the post AD 62 phase.

Two central aspects must be stressed. In first place, at the time of the earthquake of AD 62 a public cult dedicated to the *Genius Augusti* already existed in the Forum and was celebrated alongside the cult of *Lares Augusti*, as the combination of the bull and the pig in the sacrificial scene of the altar suggests. These animals are traditionally linked to that joint cult: the bull was sacrificed to the *Genius* of the emperor – possibly represented by the veiled bust shown on the altar – while the pig was sacrificed to the *Lares Augusti*, absent from the scene because of the prominence of the *Genius* among the divinities worshipped in such cults⁵⁷. In second place, this sacrifice to the *Genius* and *Lares* took place on a specific day, the 5th February of AD 62, the anniversary of the date on which Augustus was given the title of *Pater Patriae* in 2 BC⁵⁸.

These considerations confirm the establishment of this joint cult already during the Augustan age⁵⁹. This cult must have been housed in one of the buildings of the Forum predating the earthquake of AD 62 and equipped with an altar, which can be identified in the Sanctuary of the Public Lares, the monument mentioned by the inscription of Mamia. The building is indeed the only Augustan-era temple structure among the monuments on the eastern side of the Forum featuring an altar, identifiable with the one depicted in the relief. Moreover, the numerous statuary niches along the lateral walls suggest the simultaneous veneration of multiple deities. Finally, the position of the altar in the relief, placed to the right of the Temple of Jupiter, appears to correspond accurately with the actual topography of the area and the location of the Sanctuary of the Public Lares relative to the *Capitolium*.

These considerations led to collocate Mamia's inscription on the monumental propylaeum which marked the entrance to the Sanctuary of the Public Lares. With its original span exceeding 19.5 m, the structure would have easily accommodated the inscription, placed directly upon the epistyle of the colonnade. Assuming that the colonnade was Corinthian and relying on the eight preserved lava footing blocks, each measuring 1 m per side, and on the proportional relationship internal to the

⁵³ On the chronological inconsistencies of I. Gradel's reinterpretation, see Casa 2025, 126-130.

⁵⁴ Maiuri 1942, 14-17.

⁵⁵ Scott -Ryberg 1955, 170-175.

⁵⁶ Huet 2007, 145-147.

⁵⁷ Gradel 1992, 53.

⁵⁸ Gradel 1992, 54.

⁵⁹ The institution of the *sacerdotium Caesaris Augusti* is first attested in 2 BC, when we find this office inscribed on an honorary base of *M. Holconius Rufus*. On inscriptions referring to the office of *sacerdos/ flamen Augusti*, see Barnabei 2007, 73-74.

Corinthian order, it is possible to reconstruct the height of the individual components: the bases would have measured approximately 31.5-32.5 cm, the column shafts 5.04-5.20 m, the capitals 63-65 cm and the entablature 1.13-1.17 m, for a total height of about 7.12-7.34 m, closely comparable to the 6.94 m estimated for the adjacent vestibule of the *Macellum*⁶⁰ and consistent with the reconstructed height of the interior⁶¹. These reconstructed dimensions allow for further considerations: if no bases, shafts or capitals have survived, the two architrave fragments now preserved respectively in the Room I of the sanctuary and in front of the façade of the Temple of the *Genius Augusti* could originally belong to the entablature: the architectural elements, in white marble, have three fasciae separated by fillets and with a crowning *kyma reversa* and are 44.5 cm high and at least 53 cm deep on the bottom face (Figs. 10a-b). Since the cross-sectional width of the abacus of the Corinthian capital, i.e the distance between the opposite faces of the abacus on the main axes, where the flowers of the abacus are attached,⁶² corresponds to the capital's diameter and height, the preserved architraves could be placed on capitals 63-65 cm high. Moreover, it is possible to calculate the height of the friezes, which would have measured about 34-38 cm⁶³: this dimension appears consistent with the height of Mamia's inscription (28.5 cm), which could be therefore applied along the row of the friezes.

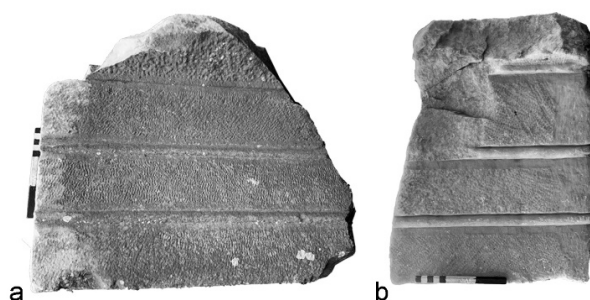

Fig. 10. Fragments of architraves possibly belonging to the entrance colonnade of the Sanctuary of the Public Lares

Finally, the expression *solo et pecunia sua* in the inscription, indicating a dedication made on a private property and financed with private funds, could be related to the remains of earlier structures belonging to a private house, which were demolished for the construction of the Sanctuary of the Public Lares, together with commercial shops. The Third-Style wall decoration preserved on the exterior of the ERS exedra of the building would support a late-Augustan date for the building's foundation, since it can be compared with plaster and wall paintings from the *crypta* of the Building of Eumachia, assigned to this specific period.

In conclusion, the analysis of the archaeological, architectural, and epigraphic evidence related to the Sanctuary of the Public Lares supports an early imperial period chronology. The construction of the building must be placed in the broader context of urban renovation which transformed, during this phase, the eastern side of the Forum, with the systematic dismantling of the pre-existing Samnite *tabernae*, replaced by new public monuments closely linked to the imperial cult. Among these buildings, the Sanctuary of the Public Lares acquires a special status for its sophisticated and ambitious architectural design, where the adoption of the apse with its sacral function and the numerous statuary niches must be related to the cult that, from the Augustan-era onward, is bestowed to the first emperor in connection with

⁶⁰ Müller 2011, 79.

⁶¹ Mau 1896, 291-299.

⁶² Wilson -Jones 1991, 89-94.

⁶³ Casa 2025, 215-217.

the cult of the *Lares*. Indeed, a parallel development occurred at Rome, where, after the Augustan reform of 7 BC, the *Genius* of Augustus was included among the *Lares Compitales*, henceforth designated as *Lares Augusti*. The foundation of Mamia, together with the contemporary construction of the Building of Eumachia and the Temple of *Fortuna Augusta*, represent an important testimony to the prominent role of private munificence not only in the urban and monumental development of Pompeii, but also in the reception and dissemination of the cultural renewal program inaugurated by the first emperor.

Figures

Fig. 1. Forum of Pompeii: a) view of the norther sector; b) plan of the public area at the time of the eruption of AD 79

Fig. 2. Sanctuary of the Public Lares: general view

Fig. 3. Sanctuary of the Public Lares: plan with indication of the former structures

Fig. 4. Sanctuary of the Public Lares: detail of the sectors of the building

Fig. 5. Sanctuary of the Public Lares: original marble pavement drawn by Mazois 1829, pl. 37, fig. 1

Fig. 6. Sanctuary of the Public Lares: earlier structures incorporated in the building: a, b) limestone ashlar block wall A with the reinforcing wall B; c, d) plastered wall C; e) wall D and the junction with the Temple of the *Genius Augusti*

Fig. 7. Building obliterated by the construction of the Sanctuary of the Public Lares: a, b) plan and axonometric reconstruction of the commercial structures (after Eschebach – Eschebach 1995, figs. 15,1-15,2); c) public building obliterated by the present Temple of the *Genius Augusti* (after Maiuri 1973, fig. 44)

Fig. 8. Stratigraphical relation between the Sanctuary of the Public Lares and the nearby buildings: a, b) junction with the *Macellum*; c, d) junction with the Temple of the *Genius Augusti*; e) Third-Style plaster remains on the exterior of the exedra ERS; f) axonometric reconstruction of the junction with the Temple of the *Genius Augusti*

Fig. 9. a) Inscription of Mamia; **b)** relief from the *lararium* of the House of *L. Caecilius Iucundus* with the representation of the Forum and the sacrificial scene

Fig. 10ab. Fragments of architraves possibly belonging to the entrance colonnade of the Sanctuary of the Public Lares

Bibliography

Barnabei 2007

L. Barnabei, "I culti di Pompei. Raccolta critica della documentazione", *Contributi di Archeologia Vesuviana III. I culti di Pompei* (Studi della Soprintendenza Archeologica di Pompei, 21), Eds. L. Barnabei, Roma, 2007, 7-88.

Breton 1869

E. Breton, *Pompeia*, Paris, 1869.

Calabrò 2005

A. Calabrò, "Gli edifici degli Augustali in Italia: revisione critica dei materiali e della documentazione epigrafica", *StClOr* 51, 2005, 135-193.

Carafa 2011

P. Carafa, "Minervae et Marti et Herculi aedes doricae fient (Vitr. 1.2.5). The monumental history of the sanctuary in Pompeii's so called Triangular Forum", *The making of Pompeii. Studies in the history and urban development of an ancient town* (JRA Suppl. Series, 85), Eds. S. J. R. Ellis, Portsmouth, 2011, 89-111.

Casa 2023

G. Casa, "L'altare del Tempio del Genius Augusti. Strategie di restauro e ricostruzione nella Pompei Post 62 d.C.", *ArchCl* 74, 2023, 741-758.

Casa 2025

G. Casa, *Il restauro architettonico a Pompei. Cantieri, tecniche e valenze ideologiche* (MAC International Series, 1), Istanbul, 2025 in print.

Coarelli 1976

F. Coarelli, *Pompeii. Archäologischer Führer*, Milano, 1976.

Coarelli 2000

F. Coarelli, "Pompei: il Foro, le elezioni, le circoscrizioni elettorali", *AIONArch* 7, 2000, 87-111.

Covolan 2023

M. Covolan, *Tufo gallo: cantieri di costruzione ed economia del tufo a Pompei* (Costruire nel mondo antico, 7), Roma, 2023.

Dareggi 1982

G. Dareggi, "Il ciclo statuario della basilica di Otricoli. La fase giulio-claudia", *BDA* 67, 1982, 1-36.

De Franciscis 1978-1979

A. De Franciscis, *L'architettura pubblica a Pompei*, Lezioni raccolte dalla dottoressa Lucia A. Scatozza, Napoli, 1978-1979.

De Vos – De Vos 1982

A. De Vos – M. De Vos, *Pompei, Ercolano, Stabia* (Guide Archeologiche Laterza, 11), Roma, 1982.

Descoedres 1994

J.-P. Descoedres, *Pompeii revisited. The life and death of a Roman town*, Sydney, 1994.

Dessales 2022

H. Dessales, *Ricostruire dopo un terremoto. Riparazioni antiche a Pompei* (Études Centre Jean Bérard, 13), Napoli, 2022.

Dobbins 1994

J. J. Dobbins, "Problems of Chronology, Decoration, and Urban Design in the Forum at Pompeii", *AJA* 98, 1994, 629-694.

Dobbins 1996

J. J. Dobbins, "The Imperial Cult Building in the forum at Pompeii", *Subject and ruler: the cult of the ruling power in classical antiquity*, Papers presented at a conference held in the University of Alberta on April 13-15, 1994, to celebrate the 65th anniversary of Duncan Fishwick (*JRA Suppl. Series*, 17), Eds. A. Small, Ann Arbor, 1996, 99-114.

Döhl – Zanker 1979

H. Döhl – P. Zanker, "La scultura", *Pompei 79: raccolta di studi per il decimonono centenario dell'eruzione vesuviana*, Eds. F. Zevi, Napoli, 1979, 177-210.

Eschebach 1978

H. Eschebach, *Pompeji. Erlebte antike Welt*, Leipzig, 1978.

Eschebach – Eschebach 1995

H. Eschebach – L. Eschebach, *Pompeji vom 7. Jahrhundert v. Chr. bis 79 n. Chr.* (Arbeiten zur Archäologie), Köln, 1995.

Étienne 1974

R. Étienne, *Pompeji: das Leben in einer antiken Stadt*, Stuttgart, 1974.

Fiorelli 1875

G. Fiorelli, *Descrizione di Pompei*, Napoli, 1875.

Fiorini – Masseria 2021

L. Fiorini – C. Masseria, *Il monumento funerario della sacerdotessa Mamia a Pompei*, Roma, 2021.

Fishwick 1995

D. Fishwick, "The inscription of Mamia again: the cult of the Genius Augusti and the Temple of the Imperial Cult on the Forum of Pompeii", *Epigraphica* 57, 1995, 17-38.

Freccero 2018

A. Freccero, *Wall decoration in Pompeii. Plaster, Stucco, Paint* (Studi e Ricerche del Parco Archeologico di Pompei, 37), Roma, 2018.

Giornale degli Scavi

Giornali degli Scavi di Pompei of the archive of the Archaeological Site of Pompeii.

Gradel 1992

I. Gradel, "Mamia's Dedication: Emperor and Genius. The Imperial Cult in Italy and the Genius Coloniae in Pompeii", *AnalRom* 20, 1992, 43-58.

Guzzo 2007

P. G. Guzzo, *Pompei. Storia e paesaggi della città antica*, Milano, 2007.

Hoffmann 1979

A. Hoffmann, "L'architettura", *Pompei 79: raccolta di studi per il decimonono centenario dell'eruzione vesuviana*, Eds. F. Zevi, Napoli, 1979, 97-118.

Hornborstel -Hüttner 1979

G. Hornborstel -Hüttner, *Studien zur römischen Nischenarchitektur* (Studies of the Dutch Archaeological and Historical Society, 9), Leiden, 1979.

Huet 2007

V. Huet, "Le laraire de L. Caecilius Iucundus: un relief hors norme?", *Contributi di Archeologia Vesuviana III. I culti di Pompei* (Studi della Soprintendenza Archeologica di Pompei, 21), Eds. L. Barnabei, Roma, 2007, 142-150.

Kockel 2005

V. Kockel, "Altes und Neues vom Forum und vom Gebäude der Eumachia in Pompeji", *Lebenswelten: Bilder und Räume in der römischen Stadt der Kaiserzeit*, Symposium am 24. und 25. Januar 2002 zum Abschluss des von der Gerda Henkel Stiftung geförderten Forschungsprogramms „Stadtkultur in der römischen Kaiserzeit“ (Palilia, 16), Eds. R. Neudecker – P. Zanker, Wiesbaden, 2005, 51-72.

La Rocca et al. 1976

E. La Rocca – A. De Vos – M. De Vos, *Pompei* (Guide Archeologiche Mondadori), Milano, 1976.

Ling 1991

R. Ling, "Review of "Pompeii. An Architectural history"", *JRA* 4, 1991, 248-253.

Ling 2007

R. Ling, "Development of Pompeii's public landscape in the roman period", *The World of Pompeii* (The Routledge worlds), Eds. J. J. Dobbins – P. W. Foss, New York-London, 2007, 119-128.

Maiuri 1942

A. Maiuri, *L'ultima fase edilizia di Pompei* (Italia romana. Campania romana, 2), Roma, 1942.

Maiuri 1973

A. Maiuri, *Alla ricerca di Pompei preromana: saggi stratigrafici*, Napoli, 1973.

Mau 1879

A. Mau, *Pompejanische Beiträge*, Berlin, 1879.

Mau 1896

A. Mau, "Der städtische Larentempel in Pompeji", *RM* 11, 1896, 285-301.

Mazois 1829

F. Mazois, *Le Ruines de Pompéi*, vol. III, Paris, 1829.

Müller 2011

K. Müller, *Die Ehrenbögen in Pompeji* (Studien zur antiken Stadt, 10), Wiesbaden, 2011.

Nissen 1877

H. Nissen, *Pompejanische Studien zur Städtekunde des Altertums*, Leipzig, 1877.

Olivito 2013

R. Olivito, *Il Foro nell'atrio. Immagini di architetture, scene di vita e di mercato nel fregio dai Praedia di Iulia Felix (Pompei, II, 4, 3)* (Bibliotheca Archaeologica, 31), Bari, 2013.

Osanna et al. 2023

M. Osanna – C. Rescigno – L. Toniolo, "Artigiani per Apollo? Indicatori e scarti di produzione da contesti pompeiani presso il Foro", *Travailler à l'ombre du temple. Activités de production et lieux de culte dans le monde antique* (Collection du Centre Jean Bérard, 57), Eds. O. de Cazanove – A. Esposito – N. Monteix – A. Pollini, Napoli, 2013, 131-154.

Overbeck – Mau 1884

J. A. Overbeck – A. Mau, *Pompeji in seinen Gebäuden, Alterthümern und Kunstwerken*, Leipzig, 1884.

Pagano 1990

M. Pagano, "Tegulae Campanae ad Ercolano", *CronErcol* 20, 1990, 157-176.

Panella *et al.* 2014

C. Panella – S. Zeggio – A. F. Ferrandes, "Lo scavo delle pendici nord-orientali del Palatino tra dati acquisiti e nuove evidenze", *ScAnt* 20, 2014, 159-2120.

Pesando 2009

F. Pesando, "Prima della catastrofe: Vespasiano e le città vesuviane", *Divus Vespasianus: il bimillenario dei Flavi*, Eds. F. Coarelli, Roma, 2009, 378-385.

Pesando – Guidobaldi 2006

F. Pesando – M. P. Guidobaldi, *Pompei, Oplontis, Ercolano, Stabiae*² (Guide Archeologiche Laterza, 14), Roma, 2006.

Picard 1962

G.-Ch. Picard, "Le septizonium de Cincari et le problème des septizonia", *Mon Piot* 52.2, 1962, 77-93.

Richardson 1977

L. Richardson, "The libraries of Pompeii", *Archaeology* 30, 1977, 394-402.

Richardson 1988

L. Richardson, *Pompeii. An architectural history*, Baltimore, 1988.

Scott -Ryberg 1955

I. S. Scott -Ryberg, *Rites of the state religion in Roman art* (MemAmAc 22), Roma, 1955.

Steinby 1979

M. Steinby, "La produzione laterizia", *Pompei 79: raccolta di studi per il decimonono centenario dell'eruzione vesuviana*, Eds. F. Zevi, Napoli, 1979, 265-271.

Taylor 1931

L. R. Taylor, *The divinity of the Roman emperor* (Philological Monographs, 1), Middletown, 1931.

Torelli 1998

M. Torelli, "Il culto imperiale a Pompei", *I culti della Campania antica*, Atti del convegno internazionale di studi in ricordo di Nazarena Valenza Mele (Napoli, 15-17 maggio 1995) (Pubblicazioni Scientifiche del Centro di Studi della Magna Grecia dell'Università degli Studi di Napoli Federico II, Terza Serie, 3), Eds. S. Adamo Muscettola – G. Greco, Roma, 1998, 245-270.

Torelli 2000

M. Torelli, "Domi nobiles e lateres signati", *La brique antique et médiévale. Production et commercialisation d'un matériau*, Actes du colloque international organisé par le Centre d'Histoire Urbaine de l'École Normale Supérieure de Fontenay/Saint-Cloud et l'École Française de Rome (Saint-Cloud, 16-18 novembre 1995) (CEFR, 272), Eds. P. Boucheron – H. Broise – Y. Thébert, Roma, 2000, 311-321.

Torelli 2017

M. Torelli, "Per un lessico degli edifici del culto imperiale", *Ostraka* 26, 2017, 193-209.

Varone 2005

A. Varone, "Convivere con i terremoti. La travagliata ricostruzione di Pompei dopo il terremoto del 62 d.C. alla luce delle nuove scoperte", *Omni pede stare*, Saggi architettonici e circumvesuviani in memoriam Jos de Waele (Studi della Soprintendenza Archeologica di Pompei, 9), Eds. J. de Waele – S. T. A. M. Mols – E. M. Moormann, Napoli, 2005, 315-323.

Wallat 1993

K. Wallat, "Opus Testaceum in Pompeji", *RM* 100, 1993, 353-382.

Wallat 1995

K. Wallat, "Der Zustand des Forums von Pompeji am Vorabend des Vesuvausbruchs 79 n. Chr.", *Archäologie und Seismologie, La Regione Vesuviana dal 62 al 79 d.C. Problemi Archeologici e Sismologici*, Colloquium (Boscoreale, 26-27 November 1993), Eds. T. Fröhlich – L. Jacobelli, München, 1995, 75-92.

Wallat 1997

K. Wallat, *Die Ostseite des Forums von Pompeji: baugeschichtliche Untersuchungen an den kaiserzeitlichen Gebäuden*, Frankfurt, 1997.

Wilson -Jones 1991

M. Wilson Jones, "Designing the Roman Corinthian Capital", *BSR* 59, 1991, 89-150.

Zanker 1987

P. Zanker, *Pompeji. Stadtbilder als Spiegel von Gesellschaft und Herrschaftsform* (Trierer Winckelmannsprogramme, 9), Mainz am Rhein, 1987.

Terracotta Lamps from the Late Antique Period in the Sinop Museum*Sinop Müzesi'ndeki Geç Antik Dönem'e Ait Pişmiş Toprak Kandiller***Suhal Sağlan* – Deniz Pastutmaz Sevmen******Abstract**

This study examines terracotta lamps from the Late Antique Period in the Sinop Museum collection, categorizing them into eight groups based on form, decoration, fabric, and production techniques. Most of the lamps were acquired through excavations, purchases, or donations from Sinop (ancient Sinope) and its surrounding areas. As a colony of Miletus, Sinope adopted strong Western influences through its extensive maritime trade networks across the Black Sea and the Mediterranean world. However, it also developed its own distinctive production styles. In addition to Asia Minor, "Amorium," and Syro-Palestinian types, examples recovered from local excavation sites such as Demirciköy and the Balatlar Building Complex clearly indicate local manufacturing. The most remarkable group includes lamps defined as the "Sinope Type," which have no exact parallels elsewhere and are distinguished by unique shapes and decorations. These examples demonstrate that Sinope was not merely a cultural recipient but also developed its own production identity during the Late Antique Period. The study contributes to the understanding of cultural and commercial interactions across the Black Sea region and provides valuable data for identifying local production centers in the Late Antique eastern Mediterranean context.

Keywords: Late antique lamp, Sinope, Sinop Museum, Paphlagonia, Black Sea Archaeology

Öz

Bu çalışmada, Sinop Müzesi koleksiyonunda yer alan ve Geç Antik Dönem'e tarihlenen kandiller, biçim, bezeme, hamur ve üretim tekniklerine göre sekiz grupta incelenmektedir. Kandillerin çoğu Sinop (antik Sinope) ve çevresindeki kazılarla, satın alma ya da bağış yoluyla müzeye kazandırılmıştır. Miletos kolonisi olarak kurulmuş olan Sinope kenti, Karadeniz üzerinden Akdeniz dünyasıyla kurduğu yoğun ticaret ağı sayesinde Batı etkilerini güçlü şekilde benimsemiş, ancak aynı zamanda özgün üretim biçimleri de geliştirmiştir. Asya Minör, "Amorium" ve Suriye-Filistin kökenli tiplerin yanı sıra, özellikle Demirciköy ve Balatlar gibi yerel kazı alanlarından elde edilen örnekler, Sinope antik kentinde kandil üretiminin yapıldığını göstermektedir. En dikkat çekici grup ise biçimsel ve bezemesel olarak başka hiçbir merkezde doğrudan benzeri bulunmayan ve "Sinope Tipi" olarak tanımlanan kandillerdir. Bu özgün örnekler, Sinope'nin Geç Antik Dönem'de sadece dış etkileri benimsemekle kalmayıp yerel üretim anlayışı geliştirdiğini de ortaya koyar. Çalışma, Karadeniz bölgesindeki kültürel ve ticari ilişkileri anlamaya katkı sunmakta ve yerel üretim merkezlerinin tanımlanmasına yönelik önemli veriler sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geç antik kandil, Sinope, Sinop Müzesi, Paphlagonia, Karadeniz arkeolojisi

*Asst. Prof., Selçuk University, Faculty of Letters, Department of Archaeology, Konya

0009-0001-6361-9674 | suhalsaglan@selcuk.edu.tr

** Asst. Prof., Selçuk University, Faculty of Letters, Department of Archaeology, Konya

0000-0003-2077-2158 | dsevmen@selcuk.edu.tr

Introduction

This study examines terracotta lamps from the Late Antique Period that are part of the Sinop Museum collection. These lamps, evaluated under eight distinct groups, were mostly found in Sinop and its surrounding areas, and were acquired through excavation, purchase, and donation.

Although located in the Black Sea region, Sinope was a colony of Miletus, and its strong commercial and cultural ties with the Western world transformed it into both a significant representative of Western art in the north and a center that reflected its own unique cultural identity. With its rich collection, the Sinop Museum serves as an important representative of this cosmopolitan artistic perspective. It has functioned as a bridge not only in terms of sculpture but also in ceramics, especially between the West and the centers of the Black Sea region, such as those in Crimea. Through its strategic geographical location and active ports, Sinope engaged in commercial activities across a wide region including North Africa, Cyprus, Syria, and Palestine, via the seas surrounding Anatolia. These trade connections also influenced the local culture. The cultural reflections of these interactions are particularly observable in the terracotta lamp findings produced during and after the Hellenistic period.

Although the production was under Western influence, as will be discussed in this study, Sinope developed its own distinctive lamp types during the Late Antique Period. Identifying lamp types that are considered specific to Sinope and its surroundings will provide a valuable reference for future research.

1. Miltner 1937, Asia Minor Type; Broneer 1930, Type 29, Group 4

A lamp found in 1997 during the Demirciköy Excavation (No. 1, Fig. 1. 1) and another one discovered during a rescue excavation conducted by the Sinop Museum in the city center (No. 2, Fig. 1. 2) belong to the Asia Minor Type lamps.

No. 1 is almond-shaped, with a convex shoulder and a vertical, small, unpierced handle (Fig. 1. 1). There is a central, small filling-hole on the concave discus. Dot patterns are present on the shoulder, a very common decorative motif for Asia Minor lamps of the 6th century AD, and there are tongue motifs between the nozzle and the discus. The surface is unslipped both on the exterior and interior. The fabric is reddish yellow, containing some mica and tiny lime particles. The base is indicated by a raised ring in relief, while the joints between the nozzle and body are marked by two parallel lines, and the handle is emphasized with a fish-tail shape. Considering Bailey's classification of the Ephesus lamps based on base characteristics, the Sinope example fits into Type B of that group¹.

Close parallels of this lamp have been found throughout the Eastern Mediterranean, Black Sea sites, and even beyond. The exact place of manufacture remains unknown, but an Eastern Aegean origin seems likely, especially due to the strong similarities with published lamps from Ephesus². Clay analyses indicate that production was not limited to Ephesus alone and that imitations were also produced at other centres.

¹ Bailey 1988, fig. 162.

² Hayes 1992, 80.

No. 2 is oval in form and features a concave, narrow discus—both characteristics typical of this lamp type (Fig. 1. 2). The narrow discus has a circular rim. The filling-hole is not placed at the center of the discus but rather closer to the edge. The short nozzle is slightly upturned at the tip. The wide shoulder is decorated with vertical linear patterns. The clay is poorly refined and contains sand and lime inclusions. The base is a slightly raised ring. This lamp, which also belongs to the Asia Minor type, has parallels from Kibyra, suggesting that this type was produced as early as the 5th century but gained popularity in the 6th century AD³.

According to the parallels, these lamps can be dated to the 5th to early 6th century AD.

Fig. 1. Miltner 1937, Asia Minor Type; Broneer 1930, Type 29, Group 4. (Nos. 1, 2)

2. Lamp with Concentric Circle Decoration

The only example evaluated under this category is a lamp that entered the museum collection through purchase and is recorded in the Sinop Museum inventory as having been found near İzmit (No. 3, Fig. 2. 3). The mold-made lamp has a round body, and due to the broad nozzle channel, it has acquired an oval appearance. The clay

³ Metin 2012, 224, nos. K672-K674.

contains small amounts of stone particles, mica, and lime. The discus, which is quite wide and deep, is surrounded by three concentric raised circles. The edges of the small filling-hole at the center of the discus are accentuated. Dot decorations are arranged around the filling-hole. The vertical handle, in the form of a band, extends from the shoulder to the lower part of the body. The handle was made separately and later attached to the body, and a shallow groove was formed in the middle by pressing with the hand while the clay was still wet. The lamp has a flat, oval base, and on this base, a palm branch rendered with incised lines appears as a workshop mark.

Nr.3

Fig. 2. Lamp with Concentric Circle Decoration (No. 3)

The closest parallels to lamp no. 3 in terms of form and decoration are lamps unearthed during the excavations of the Roman Theatre⁴ and İstanbul Gate⁵ in Nicaea/İznik, which is located in the same geographical region (the province of Bithynia) as the city of İzmit/Nicomedia, where the lamp is said to have been found. Although no evidence or information confirming the existence of a workshop in Nicaea or its immediate surroundings has been provided in the publications, these lamps have not been linked to any other known production center either within or outside Anatolia.

⁴ Ekin-Meriç 2018, 75-76, Pl. 9, nos. 52-56.

⁵ İnanan et al. 2020, 171-174, cat. nos. 5-12.

Therefore, it has been suggested that they may be of local production, and they have been dated between the 5th century and the end of the 7th century AD⁶.

At Kibyra, two lamps with undecorated shoulders, concentric ringed discuses, and oval bases—believed to have been produced in the same workshop based on their form and slip characteristics—share similar formal and decorative features with lamp no. 37. The main differences between the Kibyra lamps, dated to the late 5th and 6th centuries AD, and Lamp no. 3 are the presence of tongue motifs on the nozzle and the use of looped handles.

Another comparable example was found in a distant region—Karanis, Egypt—and is considered the only known representative of this type in that area⁸. It has been suggested that it was likely imported from another production center, and it has been dated to the late 3rd to 4th century AD. without reference to any comparative example.

3. Lamp with Large, Plain Discus

The lamp discovered during the excavations carried out in Sinop between 1951 and 1954 is the only representative of its type within the museum collection (No. 4, Fig. 3. 4). Its characteristic features appear to include a wide, band-shaped ring handle, a long, straight nozzle that rises above the body height with a flat upper surface, prominent relief dots on both sides of the nozzle, and a broad, plain discus.

The closest parallels to lamp no. 4 come from the city of Olbia in the Northern Black Sea region, where a small number of similar lamps have been unearthed and dated to the second quarter of the 3rd century to the end of the 4th century AD⁹. Lamps with similar profiles, handle, and nozzle shapes are more commonly found across the Northern¹⁰ and Western¹¹ Black Sea areas. A lamps similar to these examples was also found during the excavations at the Sinop Balatlar Building Complex¹². However, these examples—distinguished by their decorated shoulders and narrower discuses—have been classified as “ribbed” lamps. Despite these differences, the degree of similarity with the Sinope and Olbia examples is significant enough that a similar production date has been proposed¹³.

The high concentration of such lamps in the Northern Black Sea area increases the likelihood that they may have been produced in Pontus. Nevertheless, variations in clay and slip characteristics—though the specific workshops remain unidentified—suggest the existence of multiple production centers¹⁴. While it is generally accepted that the lamps found in Northern Black Sea cities are local productions, it has also been proposed that they may be locally made copies of Asia Minor lamps¹⁵. Although it

⁶ Ekin-Meriç 2018, 75.

⁷ Metin 2012, 233, nos. 783-784.

⁸ Shier 1978, 131, pl. 40, nr. 374.

⁹ Sheiko-Puklina 2019, 82, fig. 7, 5.6.

¹⁰ Nicorescu 1933, figs. 109-113; Sorochan 1982, 43; Chrzanovski-Zhuravlev 1998, 134; Sheiko-Puklina 2019, 82, fig. 7, 5.6; Saveliev 2024, 170, fig. 4. 1-3.

¹¹ Kuzmanov 1992, 277-279; Topoleanu 2012, 166-167; Kuzmanov-Minchev 2018, 99-110, 397-484.

¹² Güngör-Alper 2019, 166, 167, fig. 24.

¹³ Sheiko-Puklina 2019, 82.

¹⁴ Zhuravlev-Turova 2012, 376.

¹⁵ Chrzanovski-Zhuravlev 1998, 134.

appears similar in form to Asia Minor type lamps, its handle structure differs, being thick and spiral- shaped.

Nr.4

Fig. 3. Lamp with Large, Plain Discus (No. 4)

4. “Amorium” Type

Two lamps discovered during foundation excavations in the city center of Sinop, represent the lamp type known as the “Amorium” type, based on their form and slip characteristics (Nos. 5, 6, Figs. 4. 5, 6)¹⁶. This mold-made lamps have biconical body with a large, rounded central part, and have two narrow opposite ends, constituting the handle and the nozzle. Biconvex walls, with a sharp angle in the join between the upper and the under part of the body. In the middle of the body is situated the large round filling-hole, surrounded by a high circular ring. They have long nozzle with a large oval wick-hole and vertically raised knob handle. On several examples a semicircular ridge marks off the nozzle top and the handle, separating them from the body. The lamps stands on nearly flat, rounded foot.

¹⁶ Lightfoot 2003, 33, nos. 102-105.

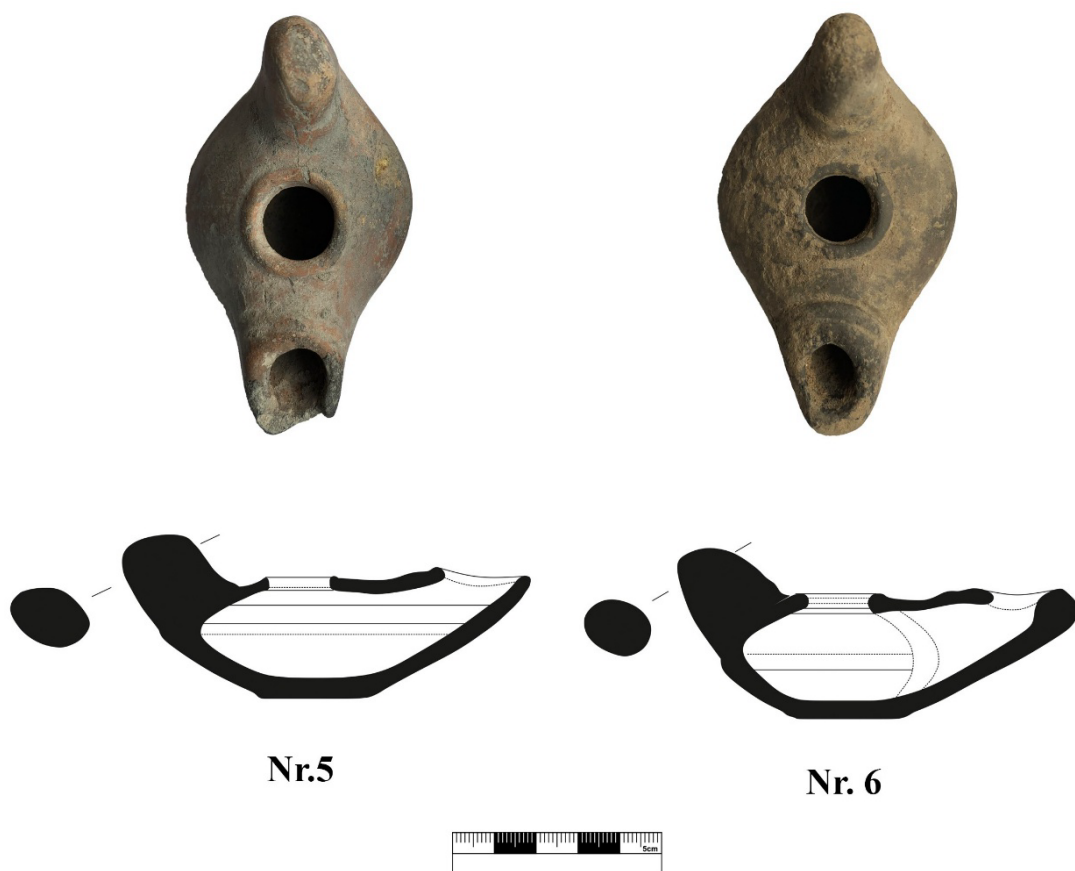

Fig. 4. “Amorium” Type (Nos. 5, 6)

One of the distinctive characteristics of this type of lamp is its small size. Another notable feature is the absence of decoration, except for the ridge between the knob handle and the body, and another ridge between the wick-hole and the body. In many examples—including those from Sinope—the slip is applied only to the upper part of the lamp.

This type has recently been documented in large numbers at Amorium, where it has been classified by the excavators as the “Amorium” type¹⁷. Similar lamps have also been found in Hadrianopolis, a city in the Paphlagonia region, where they have been classified under the “boat-shaped” type and dated to the 4th century AD¹⁸. Comparable examples have been uncovered in the excavations of the Roman Theatre¹⁹ and İstanbul Gate²⁰ in Nicaea, and dated to the 4th and 5th centuries AD. A similar lamp, described as crescent-shaped, was found in a tomb structure in Çünür, Isparta²¹.

This type of lamp was especially popular in the Northern Pontic area. A large number of examples have been found in sites such as Chersonesos, Panticapaeum, Tyra,

¹⁷ Lightfoot 2003, 33, nos. 102-105. For other Amorium examples, see. Schoolman 2012, 198-201, nos. 51-55, pl. 4/9.51-54, pl. 4/10.55.

¹⁸ Dağlı 2008, cat. nos. 123, 124.

¹⁹ Meriç 2018, 87, pl. 9.

²⁰ İnanan et al. 2020, 166, cat. nr. 1.

²¹ Fırat 2016, 129, no. 4, fig. 6.

Ilurat, and Kitey²². In addition to southern Russia, similar lamps have also been discovered in Bulgaria. Three more lamps of this type are preserved in the National Museum of Warsaw²³. A comparable example is also part of the Paul Getty Museum collection, where it is categorized under the “Amorium” type and dated to the 4th to mid-5th century AD²⁴.

According to Chrzanovski and Zhuravlev, the type started at the end of the 3rd or the beginning of the 4th century AD, was most intensively produced during the 4th century AD, and late specimens were still made in the second half of the 5th and even the beginning of the 6th century AD²⁵.

Without knowing with precision the exact place of manufacture of these lamps, it is nevertheless possible, by their shape and clay characteristics, to localize it in Asia Minor²⁶.

5. Ovoid Lamps with Linear Patterns (Waagé 1941, Type 51; Hawari 2019, Type 6)

Three lamps in the Sinop Museum belong to this group (Nos. 7-9, Figs. 5.7-9). The exact findspots of these lamps are unknown. However, it is known that they were among the artifacts sent from the İstanbul Archaeological Museum in 1970, when the new building of the Sinop Museum was opened to the public.

This type of lamp, classified by Waagé as Type 51²⁷ and by Hawari as Type 6²⁸, features an ovoid body formed by two molded parts. The clay is buff, light brown, or gray. The body is slightly convex, the filling-hole is relatively large and surrounded with a ridge, the nozzle is round and short, and the base is flat. The handle is upright, solid, and mold-made. The shoulder is usually decorated with linear patterns, semicircles or vegetal.

On lamp no. 7 (Fig. 5.7), the tongue motifs surrounding the wick-hole are arranged in a schematic multipetaled rosette design on the shoulder. On lamp no. 8 (Fig. 5.8), the tongue motifs encircling the wick-hole are shorter and bordered below by volutes placed symmetrically on either side of the nozzle. The lamps are unslipped, and the clay contains fine sand and lime inclusions.

This type of lamp has been found in southern Syria, as well as in Southeastern and Eastern Anatolia. In addition to lamps discovered in the excavations at Dura-Europos²⁹, Antioch on the Orontes³⁰, and Zeugma³¹, similar examples are also housed

²² Chrzanovski-Zhuravlev 1998, 142, 143, nos. 82, 83.

²³ Bernhard 1955, no. 354, pl. 106.

²⁴ Bussière-Lindros-Wohl 2017, 397, nr. 542.

²⁵ Chrzanovski-Zhuravlev 1998, 142, 143, nos. 82, 83.

²⁶ Bussière-Lindros-Wohl 2017, 397.

²⁷ Waagé 1941, 66–67.

²⁸ Hawari 2013, 179.

²⁹ Baur 1947, 70, cat. nos. 404–411, pl. XIII

³⁰ Waagé 1941, 66, 67, nos. 152–154; Pamir 2014, fig. 9; Eblighatian 2019, 371, fig. 3.

³¹ Hawari 2013, 179, pl. 90. L132, pl. 91. L133–134

in the museums of Mardin³², Adıyaman³³, Erzurum³⁴, Malatya³⁵, Şanlıurfa³⁶, and Gaziantep³⁷.

This group of terracotta lamps in Sinop is similar in shape to Type 51 from Antioch on the Orontes, where it is dated from the 3rd into the 5th century AD³⁸. Comparable lamps found in Zeugma have been dated to the first half of the 3rd century³⁹., while those from Dura-Europos are dated to the 4th and 5th centuries⁴⁰.

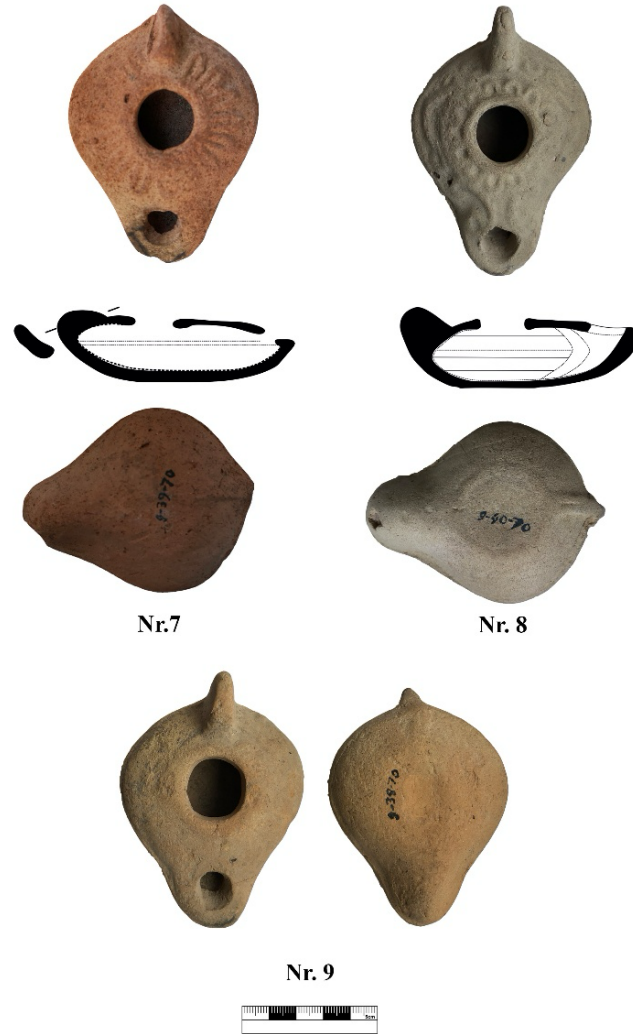

Fig. 5. Ovoid Lamps with Linear Patterns (Waagé Type 51, Hawari Type 6) (Nos. 7-9)

-
- ³² Tosun Yıldırım 2019, cat. nos. 39, 41.
³³ Çemlek-Meral 2025, 167, cat. nos. 1-3.
³⁴ Saraçoğlu 1997, cat. nr. 11
³⁵ Canpolat 2019, cat. nos. 14-32.
³⁶ Özgül 2012, 39-44, cat. Nos. 54-83.
³⁷ Bayram 2020, cat. nos. 17, 18.
³⁸ Waagé 1941, 66-67.
³⁹ Hawari 2013, 179.
⁴⁰ Baur 1947, 70.

6. Long-nozzled Lamps with Grooves on the Nozzle

Two lamps in the Sinop Museum collection have been evaluated under this category (Nos. 10, 11, Figs. 6. 10, 11). Unfortunately, the findspots of these lamps are unknown. These mold-made lamps are characterized by a piriform body with a biconvex profile. The flat upper part features a large filling-hole, surrounded by a high raised rim. A rim encircles both the discus and the elongated nozzle. The shoulder is decorated with a pattern of raised lines and a small vertical conical handle is attached at the back, while the flat, round base is defined by a circular bead. All of these features are common to both lamps. Lamps Nos. 10 and 11 also share similar decorative elements and clay colors, ranging from pale yellow to very pale brown. The only difference between the two is the shape of the upper part: no. 10 has a sloping shoulder, whereas no. 11 has a flat top surface.

This type of lamp has been widely found in Northern Syria, Cyprus, and various centers in Southern Anatolia. Similar examples, discovered in nearby ancient cities, are housed in the museums of Adana⁴¹, Şanlıurfa⁴², Mardin⁴³, Gaziantep⁴⁴, and Adıyaman⁴⁵. Menzel examined this type under the category of Syro-Palestinian lamps and dated it to the 4th century AD⁴⁶. Bailey included similar examples in the Cyprus section and dated them to the 7th century AD⁴⁷. Comparable lamps found in Cyprus have also been categorized by Oziol as Type 19 and dated to the 7th century AD⁴⁸. Its tempered clay and coarse appearance suggest a higher likelihood of late dating.

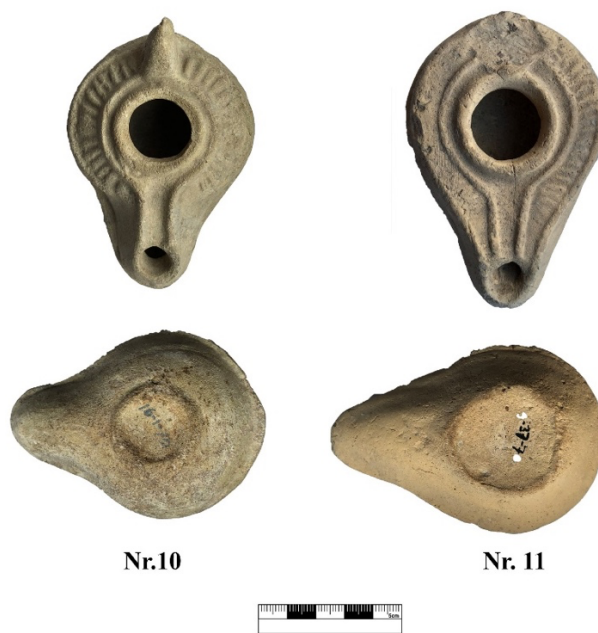

Fig. 6. Long-nozzled Lamps with Grooves on the Nozzle (Nos. 10, 11)

⁴¹ Keskin 2022, 54, nr. 24.

⁴² Özgül 2012, nos. 10-13.

⁴³ Tosun Yıldırım 2019, nr. 87.

⁴⁴ Bayram 2020, nos. 30-33.

⁴⁵ Çemlek-Meral 2025, 170, nos. 10, 11.

⁴⁶ Menzel 1969, 100.

⁴⁷ Bailey 1988, 318.

⁴⁸ Oziol 1977, 260.

7. Oval Shape with Fish-Tail Handle (Waagé 1941, Type 56)

This type has a mold-made biconical body of oval shape. A large central filling-hole edged by a raised ring. There is a line in relief joining the wick hole to the filling-hole and the handle. A relief line extends from the base in eye-shaped rather than oval form at the bottom of the lamp toward the nozzle tip and the handle area. This group includes six lamps featuring vegetal or geometric decorations in relief on their shoulders and a high, curved vertical handle. There are palm branch motives on some examples.

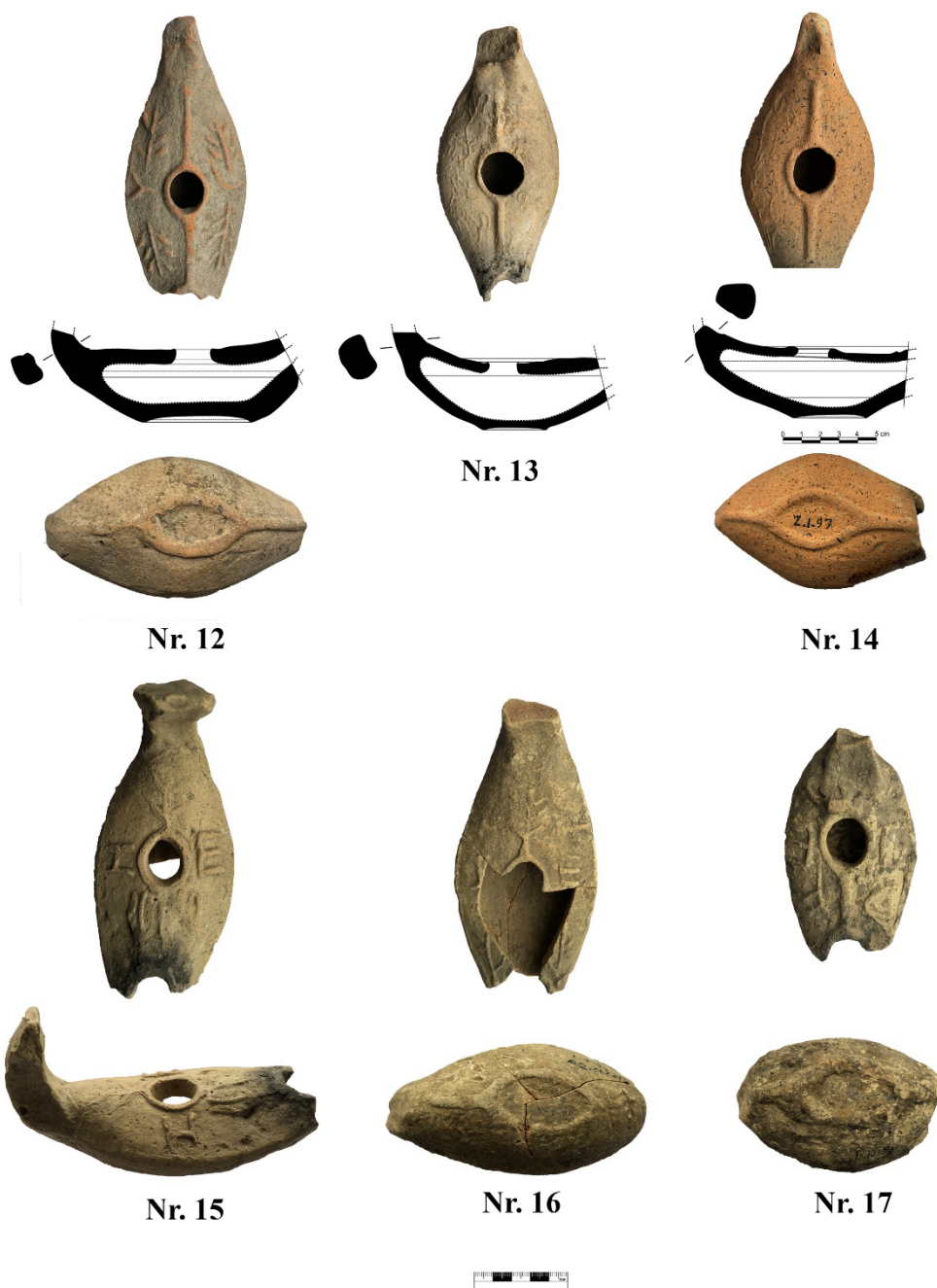

Fig. 7. Oval Shape with Fish-tail Handle (Waagé 1941, Type 56) (Nos. 12-17)

These lamps form the largest group among the Late Antique period lamps in the Sinop Museum (Nos. 12-17, Figs. 7. 12-17). Often referred to in the literature as lamps of Syro-Palestinian origin, some of these examples were discovered by the Sinop Museum during excavations in the city center⁴⁹ or were found accidentally during construction activities. The area where they have been most frequently found is Demirciköy, located near Sinope, known for its famous production workshops of Sinopean amphorae. Molds belonging to these lamps have also been discovered in Demirciköy, indicating local production.

Close parallels of this type of lamp were primarily produced in the hinterlands of Syria, Palestine, and Antioch⁵⁰. The closest parallels come from Antioch⁵¹. These are generally dated to the 6th and 7th centuries AD. However, the Sinope examples differ in being longer and more oval in shape. While they do not have exact parallels, certain examples among the Jerash-type lamps could be considered distant analogies to this type of lamp produced in Sinope⁵².

Only one exact parallel has been found in Chersonesos, which is unique within the Northern Pontic region. It was discovered in the central district of the city and is now housed in the State Historical Museum in Moscow⁵³. The handle of this fully preserved lamp is shaped like a fish tail, suggesting that the handles of the Sinope examples may have had a similar form. Indeed, it is observed that the handle of lamp no. 15 (Fig. 7.15) in the Sinop collection also terminates in a fish tail shape.

According to the parallels, these lamps can be dated to the 6th and 7th centuries AD.

8. Sinope Type

Two lamps in the Sinop Museum are evaluated under this category. Although the first of these lamps is known to have been found in Sinope, its precise findspot is not documented (No. 18, Fig. 8. 18). The other lamp was discovered in a grave during a rescue excavation carried out by the Sinop Museum in the Gelincik District (No. 19, Fig. 8. 19). These lamps are mold-made and have a biconvex body. They were produced using two separate molds (upper and lower), and both the handle and the nozzle are made as a single piece. The vertically extended handle rises well above the height of the body. These two lamps constitute a unique group in terms of both form and decoration.

⁴⁹ Kan-Şahin and Aksoy 2019, 353, 358, nos. 13-15, fig. 4.

⁵⁰ Oziol 1977, 272, 273, pl. 45, no. 825; Bailey 1988, 290, pl. 61, Q 2347

⁵¹ Waagé 1941, 67, 68, Type 56, pl. 81, nos. 175-176

⁵² Hadad 1997, 170, fig. 37.

⁵³ Zhuravlev 2012, 30, fig. 12a-b.

Fig. 8. Sinope Type (Nos. 18, 19)

Lamp no. 18 (Fig. 8. 18) features relief linear decorations. One straight and two curved raised lines encircle the wick hole and continue between the filling and wick holes, eventually extending toward the handle, enclosing the filling-hole in the process. This uninterrupted decorative line forms a four-part stylized leaf beginning at the base of the handle. This specific area shows a distant resemblance to examples with palmette handles⁵⁴. The motif, resembling the veins of a leaf, also bears similarity to a fishbone in appearance. On the lower part of the lamp, a slightly raised line runs from the nozzle toward the handle, gradually expanding in the middle and forming a slightly elevated oval base.

Lamp no. 19 (Fig. 8. 19) is similar in form to the previous example. Also made with two molds, this lamp displays a raised line that encircles the nozzle and continues around the filling-hole entirely. The lines broaden toward the handle, ending at the base

⁵⁴ Bailey 1988, 323, Pl. 73, Q2645; 392, Pl. 114, Q3205; 400, Pl. 115, Q3236.

of the handle. As in no. 18, the handle is raised significantly above the height of the body. The decoration on the handle consists of a geometric frame enclosing a stylized palmette motif with three prominent branches. The base structure is identical to that of lamp no. 18.

A thorough review of the available literature reveals that no complete or near-complete parallels to these lamps have been identified. However, fragments of nozzles, handles, and bodies similar to this type have been found during the excavations of the Balatlar Building Complex in Sinop, within fill layers⁵⁵.

Given the absence of comparable examples from Egypt (a leading center in lamp production), Western Anatolia and the Aegean Islands, or other workshops across the Mediterranean basin—including major centers such as Tarsus, Cilicia, Syria, Palestine, and North Africa—it is highly probable that this type represents a local production, manufactured in or near Sinope. The fact that similar fragments have only been found at the Balatlar Building Complex further supports this argument.

The leaf-like shape visible in the top view of the lamp, the crescent form created by the raised nozzle and handle in profile view, and the grip design are reminiscent of lamp types dating to the 6th and 7th centuries AD.

Conclusion

Lamps numbered 1 and 2, examined in this study, reflect the typical formal and decorative characteristics of the period in which they were produced, namely the 5th and 6th centuries AD. However, their findspots, as well as their clay and slip features, strongly suggest the possibility of local production in Sinope workshops. Lamp no. 3, the only example in this study that is not a Sinope find, originated from Nicomedia and entered the museum collection through donation. With its form and base decoration, it also reflects the characteristics of the Late Antique period. Lamp no. 4, with its handle twisted almost like a rolled band and two opposing raised dot decorations placed near the nozzle tip, reflects features typical of the Black Sea basin. Lamps numbered 5 and 6 share the same characteristics and were likely brought to Sinope from the vicinity of Amorium.

Lamps no. 7, 8, and 9 were sent to the Sinop Museum by the İstanbul Archaeological Museum in the 1970s. Although their exact provenance is unknown, their form and decorative features point to workshops in Syria and Mesopotamia. Lamps no. 10 and 11 also represent mold-made, almond-shaped lamps typical of Syrian and Mesopotamian production in the Late Antique period.

One of the most noteworthy groups in the study is formed by lamps numbered 12 through 17. These were found in Demirciköy, near Sinope, a location well known for its amphora production. The discovery of lamp molds in the same area strongly indicates local manufacture. A single identical example was found in Chersonesos, and it was likely transported there as part of a ship's cargo from the port of Sinope. Except for lamp no. 15, the handles of all lamps in this group housed in the Sinop Museum are unfortunately not preserved. The complete example from Chersonesos, with its high, curved handle shaped like a fish tail, suggests that the Sinope examples may have originally had similar handles. Lamp no. 15 further supports this assumption. These are mold-made lamps dated to the 6th and 7th centuries.

⁵⁵ Güngör-Alper 2019, 166, figs. 20-23.

Perhaps the most significant finding of the research on the Late Antique lamps in the Sinop Museum is the identification of a locally produced, distinctive Sinope-type lamp. For this reason, two lamps in this group have been classified as “Sinope Type”. While their handles and forms resemble those of contemporary workshop productions, they stand out for their unique decorative elements as well as their clay and slip characteristics.

Catalogue

Abbreviations: L.: Length; W.: Width; H.: Height

1. Miltner 1937, Asia Minor Type; Broneer 1930, Type 29, Group 4

No. 1 (Fig. 1.1)

Sinop Museum Inv. No. 2.2.97

Sinop, Demirciköy 1997 excavations.

L. 7.7 cm; W. 5.3 cm; H. 2.3 cm; H. (with handle) 3.3 cm.

Clay: 5 YR 6/6 (reddish yellow)

Intact. Fabric contains some mica and tiny lime. Surface unslipped on exterior and interior. Burn marks on nozzle.

Mold-made lamp in almond form. Convex shoulder and vertical, small and unpierced handle. Two concentric circles enclosing wreath like motif on discus. Round and concave discus, filling-hole and wick-hole is small. Dot patterns on shoulder, tongues between nozzle and discus. A fishtail at the base of the handle, oblique grooves marking off the nozzle.

References: Miltner 1937, taf. XIII, nr. 216; Perlzweig 1961, pl. 44, nr. 2807; Bruneau 1965, pl. 33, 4702-4704; Bailey 1988, nos. Q3154, Q3155; Hayes 1992, 80, 82, pl. 18, nos. 1-6; Karivieri 1996, pl. 48, 305; Çokay-Kepçe 2011, nos. 3-4; Laflı and Kan-Şahin 2013, 365, 366, nr. 24; Akrivopoulou et al. 2019, 70, fig. 11, 12.

Date: Perlzweig 1961, second half of the 6th century AD; Bruneau 1965, 5th century AD; Bailey 1988, 500-600 AD; Hayes 1992, early 6th century AD; Karivieri 1996, 6th century AD; Akrivopoulou et al. 2019, 5th century AD.

No. 2 (Fig. 1.2)

Sinop Museum Inv. No. 3.7.007

Kefevi District, Sinop. It was found on the Parcel Nr. 195 during the rescue excavation of Sinop Museum.

L. 6.3 cm; W. 4.6 cm; H. 2.7 cm.

Clay: 5 YR 7/4 (pink); Slip: 2.5 YR 6/8 (light red)

Intact except for handle. Minor chips on surface.

Mold-made. Vertical handle. Striated convex shoulder. Slightly concave discus surrounded by a ridge. Central filling-hole. Rounded nozzle. raised wick-hole area. Base-ring marked off by two grooves.

References: Bailey 1988, 384, Q3121; Metin 2012, 224, nos. K672-K674; Bussière and Lindros-Wohl 2017, 389, nr. 529.

Date: Bailey 1988, 500-600 AD; Bussière and Lindros-Wohl 2017, 5th- 6th centuries AD.

2. Lamp with Concentric Circle Decoration

No. 3 (Fig. 2.3)

Sinop Museum Inv. No. 9.23.84

Donation. Its inventory record indicates that it was found in İzmit (Nicomedia)

L. 8.2 cm; W. 5.7 cm; H. 3 cm; H. (with handle) 3.5 cm.

Clay: 2.5 YR 7/6 (light red); Slip: 5 YR 7/6 (reddish yellow)

Intact except for the tip of the nozzle. Burn marks on nozzle.

Mold-made lamp. Narrow plain rim separated from large, concave discus by three molded rings which are set off by grooves; molded ring surrounding filling-hole.

Vertical incised palm branch on flat, oval base; dotted lines around discus.

References: (close) Shier 1978, 131, pl. 40, nr. 374; Metin 2012, 233, nos. 783, 784; Ekin-Meriç 2018, 75-76, pl. 9, nos. 52-56; İnanan et al. 2020, 171-174, cat. nr. 5-12.

Date: Shier 1978, late 3rd- 4th centuries AD; Metin 2012, late 5th-6th centuries AD; Ekin-Meriç 2018, 5th- end of the 7th centuries AD; İnanan et al. 2020, 5th- end of the 7th centuries AD.

3. Lamp with Large, Plain Discus

No. 4 (Fig. 3.4)

Sinop Museum Inv. No. 2.133.54

Sinop. 1951-1954 excavations.

L. 7.1 cm; W. 4.8 cm; H. 3.3 cm.

Clay: 5 YR 7/8 (reddish yellow)

Intact except for a small piece of the tip of the nozzle. The break on the nozzle has been repaired and restored. Small chips on surface.

Mold-made lamp. Pear-shaped body with a long, rounded nozzle. Large, plain, concave discus, surrounded by a circular groove and a raised rim. Central, small filling-hole. The nozzle has a small, plain area on its top, in the middle of which is the wick-hole. On each side of the nozzle are two large, raised dots. A large band ring-handle, was applied to the rear.

References: (similar) Sheiko and Puklina 2019, 82, fig. 7, 5.6. (close profile, handle, nozzle and large raised dots on nozzle), Saveliev 2024, 170, fig. 4. 1-3.

Date: Sorochan 1982, 3rd-4th centuries AD; Sheiko and Puklina 2019, second quarter of 3rd- end of 4th centuries AD; Güngör-Alper 2019, 3rd-4th centuries AD; Saveliev 2024, 3rd-4th centuries AD.

4. “Amorium” Type

No. 5 (Fig. 4.5)

Sinop Museum Inv. No. 5.5.71

Sinop. Purchase.

L. 8 cm; W. 5 cm; H. 3.1 cm; H. (with handle) 4.3 cm.

Clay: 7.5 YR 7/4 (pink); Slip: 5 YR 6/4 (light reddish brown)

Intact except for a small piece of the tip of the nozzle. Burn marks on nozzle.

Mold-made. Biconical body with a large, rounded central part, two narrow opposite ends, constituting the handle and the nozzle. Biconvex walls, with a sharp angle in the join between the upper and the under part of the body. In the middle of the body is situated the large round filling-hole, surrounded by a high circular ring. Long nozzle with a large wick-hole and vertically raised handle. Nearly flat, rounded foot.

References: Chrzanovski and Zhuravlev 1998, nos. 82-83; Dağlı 2008, pl. 32, nos. 123, 124; Schoolman 2012, 198, 199, 200, 201, nos. 51-55, pl. 4/9.51-54, pl. 4/10.55; Fırat 2016, 129, no. 4, fig. 6; Bussière and Lindros-Wohl 2017, 397, nr. 542; İnanan et al. 2020, 166, cat. nr. 1.

Date: 4th to mid-5th centuries AD.

No. 6 (Fig. 4.6)

Sinop Museum Inv. No. 2.1.09

Sinop. Kefevi District.

L. 8.1 cm; W. 5.3 cm; H. 3.1 cm; H. (with handle) 4.4 cm.

Clay: 7.5 YR 4/1 (dark grey); Slip: 7.5 YR 5/1 (grey)

Intact. Burn marks on nozzle.

Mold-made. Biconical body with a large, rounded central part, two narrow opposite ends, constituting the handle and the nozzle. Biconvex walls, with a sharp angle in the join between the upper and the under part of the body. In the middle of the body is situated the large round filling-hole, surrounded by a high circular ring. Long nozzle with a large wick-hole and vertically raised handle. Nearly flat, rounded foot.

References: Chrzanovski and Zhuravlev 1998, nos. 82-83; Dağlı 2008, pl. 32, nos. 123, 124; Schoolman 2012, 198, 199, 200, 201, nos. 51-55, pl. 4/9.51-54, pl. 4/10.55; Fırat 2016, 129, no. 4, fig. 6; Bussière and Lindros-Wohl 2017, 397, nr. 542; İnanan et al. 2020, 166, cat. nr. 1.

Date: 4th to mid-5th centuries AD.

5. Ovoid Lamps with Linear Patterns (Waagé Type 51, Hawari Type 6)

No. 7 (Fig. 5.7)

Sinop Museum Inv. No. 9.39.70

It was sent from İstanbul Archaeological Museum to Sinop Museum in 1970. The findspot is unknown.

L. 8.3 cm; W. 6.3 cm; H. 2.5 cm.

Clay: 5 YR 6/4 (light reddish brown)

Intact. Traces of burning around nozzle.

Mold-made, slightly convex ovoid body. Large filling-hole surrounded with a ridge. Round and short nozzle. Flat base. Upright, solid, and mold-made handle.

The decoration around the filling-hole consists of a schematic multipetaled rosette design radiating from the ring of the filling-hole.

References: Form: Waagè 1941, 66, 67, nos. 152-154, fig. 80; Baur 1947, 70, cat. nos. 404-411, pl. XIII; Özgül 2012, 39-44, cat. nos. 54-83; Hawari 2013, 179, pl. 90. L132, Pl. 91. L133-134; Eblighatian 2019, 371, fig. 3; Tosun Yıldırım 2019, cat. nos. 31-42; Canpolat 2019, cat. nos. 14-32; Bayram 2020, cat. nos. 17, 18; Çemlek and Meral 2025, 167, cat. nos. 1-3.

Form and decoration: Svobodová 2006, 86, nr. 247; Özgül 2012, 39-44, cat. nos. 63-68, 70; Pamir 2014, fig. 9; Tosun Yıldırım 2019, cat. no. 34; Çemlek and Meral 2025, 167, cat. nos. 1-2.

Date: Waagè 1941, 3rd into the 5th centuries AD; Baur 1947, 4th-5th centuries AD; Hawari 2013, first half of 3rd century AD.

No. 8 (Fig. 5.8)

Sinop Museum Inv. No. 9.40.70

It was sent from İstanbul Archaeological Museum to Sinop Museum in 1970. The findspot is unknown.

L. 9 cm; W. 6.3 cm; H. (with handle) 3.4 cm.

Clay: 2.5 Y 7/2 (light grey)

Intact. Small chips on surface.

Mold-made, slightly convex ovoid body. Large filling-hole surrounded with a ridge. Round and short nozzle. Flat base surrounded by a ring. Upright, solid, and mold-made handle.

On rim a schematic multipetaled rosette design surrounding ridge of filling-hole; around it a row of double volutes.

References: Form: Waagè 1941, 66, 67, nos. 152–154, fig. 80; Baur 1947, 70, cat. nos. 404-411, pl. XIII; Özgül 2012, 39-44, cat. nos. 54-83; Hawari 2013, 179, pl. 90. L132, pl. 91. L133-134; Eblighatian 2019, 371, fig. 3; Tosun Yıldırım 2019, cat. nos. 31-42; Canpolat 2019, cat. nos. 14-32; Bayram 2020, cat. nos. 17, 18; Çemlek and Meral 2025, 167, cat. nos. 1-3.

Form and decoration: Baur 1947, pl. XIII, no. 407; Özgül 2012, 39-44, cat. nos. 71, 72; Tosun Yıldırım 2019, cat. nos. 39, 41.

Date: Waagè 1941, 3rd into the 5th centuries AD; Baur 1947, 4th-5th centuries AD; Hawari 2013, first half of 3rd century AD.

No. 9 (Fig. 5.9)

Sinop Museum Inv. No. 9.35.70

It was sent from İstanbul Archaeological Museum to Sinop Museum in 1970. The findspot is unknown.

L. 8.6 cm; W. 6.4 cm; H. 2.6 cm.

Clay: 10 YR 7/4 (very pale brown)

Intact. Traces of burning around nozzle.

Mold-made, slightly convex ovoid body. Large filling-hole surrounded with a ridge. Round and short nozzle. Flat base. Upright, solid, and mold-made handle.

Undecorated shoulder.

References: Form: Waagè 1941, 66, 67, nos. 152–154, fig. 80; Baur 1947, 70, cat. nos. 404-411, pl. XIII; Özgül 2012, 39-44, cat. nos. 54-83; Hawari 2013, 179, pl. 90. L132, pl. 91. L133-134; Eblighatian 2019, 371, fig. 3; Tosun Yıldırım 2019, cat. nos. 31-42; Canpolat 2019, cat. nos. 14-32; Bayram 2020, cat. nos. 17, 18; Çemlek and Meral 2025, 167, cat. nos. 1-3.

Date: Waagè 1941, 3rd into the 5th centuries AD; Baur 1947, 4th-5th centuries AD; Hawari 2013, first half of 3rd century AD.

6. Long-nozzled Lamps with Grooves on the Nozzle

No. 10 (Fig. 6.10)

Sinop Museum Inv. No. 16.1.75

The findspot is unknown.

L. 8 cm; W. 5.7 cm; H. 3 cm.

Clay: 2.5 Y 8/2 (yellow)

Intact. Burn marks on nozzle.

Mold-made, with applied tall, conical, unpierced handle. Sharply carinated, piriform body; wide filling-hole with raised rim; channel to wick hole. Circular base ring.

Wide, rounded shoulder decorated with pattern of raised lines.

References: Vessberg 1953, pl. III, nos. 22, 23; Oziol 1977, pl. 43, nr. 771; Bailey 1988, 318, Q2619; Özgül 2012, nos. 10-13; Tosun Yıldırım 2019, nr. 87; Bayram 2020, nos. 30-33; Lightfoot 2021, 337, cat. nr. 44; Keskin 2022, 54, nr. 24; Çemlek and Meral 2025, 170, nos. 10, 11.

Date: Oziol 1977, 7th century AD; Bailey 1988, 7th century AD; Lightfoot 2021, 7th century AD.

No. 11 (Fig. 6.11)

Sinop Museum Inv. No. 9.37.70

It was sent from İstanbul Archaeological Museum to Sinop Museum in 1970. The findspot is unknown.

L. 9.5 cm; W. 6.3 cm; H. 3.3 cm.

Clay: 10 YR 8/3 (very pale brown)

Intact except for handle. Traces of burning around wick-hole.

Mold-made. Piriform body with a biconvex profile. Wide, central filling-hole with raised rim; channel to wick-hole. Flat upper part decorated with a pattern of raised lines.

References: Özgül 2012, nos. 28-31; Tosun Yıldırım 2019, cat. nr. 71.

Date: 7th century AD.

7. Oval Shape with Fish-tail Handle (Waagé 1941, Type 56)

No. 12 (Fig. 7.12)

Sinop Museum. Inv. No. 5.2.99

It was found during a foundation excavation in the city center of Sinop.

L. 13.4 cm; W. 6.3 cm; H. 4 cm; H. (with handle) 5 cm.

Slip and clay: 2.5 YR 7/8 (light red)

Handle and nozzle broken.

Mold-made biconical, oval body; rectangular stub handle; raised rim around the filling-hole; oval ring base. A relief line extends from the oval ring base at the bottom of the lamp toward the nozzle tip and the handle area.

Line in relief joining the wick hole to the filling-hole and the handle. Palm branch motives on either side of the rim on top.

References: Waagé 1941, 67–68, Type 56, pl. 81, nos 175–176; Zhuravlev 2012, 30, fig. 12a-b; Kan-Şahin and Aksoy 2019, Type 4, cat. 13, fig. 4.

Date: 6th–7th centuries AD.

No. 13 (Fig. 7.13)

Sinop Museum Inv. No. 5.3.99

It was found during a foundation excavation in the city center of Sinop.

L. 12.2 cm; W. 6.1 cm; H. 4.1 cm; H. (with handle) 5.2 cm.

Clay: 7.5 YR 8/4 (pink); Slip: 7.5 YR 8/2 (pinkish white)

Handle and nozzle broken. Burn marks on nozzle.

Mold-made biconical, oval body; rectangular stub handle; raised rim around the filling-hole; oval ring base. A relief line extends from the oval ring base at the bottom of the lamp toward the nozzle tip and the handle area.

Line in relief joining the wick hole to the filling-hole and the handle. Decoration on the shoulder worn.

References: Waagé 1941, 67–68, Type 56, pl. 81, nos 175–176; Zhuravlev 2012, 30, fig. 12a-b; Kan-Şahin and Aksoy 2019, Type 4, cat. 13, fig. 4.

Date: 6th–7th centuries AD.

No. 14 (Fig. 7.14)

Sinop Museum Inv. No. 2.1.97

Sinop, Demirciköy 1997 excavations.

L. 12 cm; W. 6.5 cm; H. 3.9 cm; H. (with handle) 4.9 cm.

Slip: 5 YR 7/6 (reddish yellow)

Handle and nozzle broken. Burn marks on nozzle.

Mold-made biconical, oval body; rectangular stub handle; raised rim around the filling-hole; oval ring base. A relief line extends from the oval ring base at the bottom of the lamp toward the nozzle tip and the handle area.

Line in relief joining the wick hole to the filling-hole and the handle. Decoration on the shoulder worn.

References: Waagé 1941, 67–68, Type 56, pl. 81, nos 175–176; Zhuravlev 2012, 30, fig. 12a-b; Kan-Şahin and Aksoy 2019, Type 4, cat. 13, fig. 4.

Date: 6th–7th centuries AD.

No. 15 (Fig. 7.15)

Sinop Museum Inv. No. 1.6.94

Sinop, Demirciköy 1994 excavations.

L. 13.3 cm; W. 6.9 cm; H. 4.3 cm.

Clay: 10 YR 7/4 (very pale brown); Slip: 10 YR 8/2 (very pale brown)

The tip of the nozzle, the end of the vertical handle, and a section of the lower part of the body broken. Burn marks on nozzle.

Mold-made biconical, oval body; high, curved vertical handle; raised rim around the filling-hole; oval ring base. A relief line extends from the oval ring base at the bottom of the lamp toward the nozzle tip and the handle area.

Line in relief joining the wick hole to the filling-hole. A palm branch joining the wick hole to the handle. Greek letters (?) on either side of the rim on top. Decoration on the nozzle worn.

References: Waagé 1941, 67–68, Type 56, pl. 81, nos 175–176; Zhuravlev 2012, 30, fig. 12a-b; Kan-Şahin and Aksoy 2019, Type 4, cat. 13, fig. 4.

Date: 6th–7th centuries AD.

No. 16 (Fig. 7.16)

Sinop Museum Inv. No. 1.7.94

Sinop, Demirciköy 1994 excavations.

L. 12 cm; W. 6.8 cm; H. 4 cm.

Clay: 2.5 YR 7/4 (light reddish brown); Slip: 10 YR 8/2 (very pale brown)

The nozzle, handle and the area between the filling-hole and the nozzle broken. Body restored. Burn marks on nozzle.

Mold-made biconical, oval body; rectangular stub handle; raised rim around the filling-hole; oval ring base. A relief line extends from the oval ring base at the bottom of the lamp toward the nozzle tip and the handle area.

A palm branch joining the wick hole to the handle. Greek letters (?) on either side of the rim on top.

References: Waagé 1941, 67–68, Type 56, pl. 81, nos 175–176; Zhuravlev 2012, 30, fig. 12a-b; Kan-Şahin and Aksoy 2019, Type 4, cat. 13, fig. 4.

Date: 6th–7th centuries AD.

No. 17 (Fig. 7.17)

Sinop Museum Inv. No. 1.10.94

Sinop, Demirciköy 1994 excavations.

L. 9.8 cm; W. 6.3 cm; H. 3.2 cm.

Clay: 10YR 7/4 (very pale brown); Slip: 10 YR 8/2 (very pale brown)

The nozzle and the handle broken. Burn marks on nozzle.

Mold-made biconical, oval body; raised rim around the filling-hole; oval ring base. A relief line extends from the oval ring base at the bottom of the lamp toward the nozzle tip and the handle area.

Line in relief joining the wick hole to the filling-hole. Greek letters (?) on either side of the rim on top. Decoration on the nozzle worn.

References: Waagé 1941, 67–68, Type 56, pl. 81, nos 175–176; Zhuravlev 2012, 30, fig. 12a-b; Kan-Şahin and Aksoy 2019, Type 4, cat. 13, fig. 4.

Date: 6th–7th centuries AD.

8. Sinope Type

No. 18 (Fig. 8. 18)

Sinop Museum Inv. No. 8.98.70

The findspot is unknown.

L. 10.6 cm; W. 6.6 cm; H. 3.6 cm; H. (with handle) 5.7 cm.

Clay: 7.5 YR 8/3 (pink); Slip: 2.5 YR 5/6 (red)

Broken pieces on the side of the body and the bottom. Body restored. Burn marks on nozzle. Contains calcite and sand inclusions.

Mold-made biconical, body; vertical handle; raised rim around the filling-hole; slightly raised oval base. A relief line extends from the oval ring base at the bottom of the lamp toward the nozzle tip and the handle area.

Line in relief joining the wick hole to the filling-hole. Stylized vegetal motif on the handle.

References: Güngör-Alper 2019, 166, figs. 20-23.

Date: 6th–7th centuries AD.

No. 19 (Fig. 8. 19)

Sinop Museum Inv. No. 15.2.99

Sinop, Gelincik District/ Kiremitçiler Road. It was found in a grave (Number 5) during the museum rescue excavation.

L. 9.5 cm; W. 6.8 cm; H. 3.6 cm; H. (with handle) 4.7 cm.

Clay: 10 YR 8/3 (very pale brown); Slip: 2.5 YR 6/6 (light red)

Intact except the tip of the nozzle. Burn marks on nozzle. Contains calcite and sand inclusions.

Mold-made biconical, body; vertical handle; raised rim around the filling-hole; slightly raised oval base. A relief line extends from the oval ring base at the bottom of the lamp toward the nozzle tip and the handle area.

Line in relief joining the wick hole to the filling-hole. Stylized vegetal motif on the handle.

References: Güngör-Alper 2019, 166, figs.20-23.

Date: 6th–7th centuries AD.

List of Figures

Fig. 1. Miltner 1937, Asia Minor Type; Broneer 1930, Type 29, Group 4. (Nos. 1, 2)

Fig. 2. Lamp with Concentric Circle Decoration (No. 3)

Fig. 3. Lamp with Large, Plain Discus (No. 4)

Fig. 4. “Amorium” Type (Nos. 5, 6)

Fig. 5. Ovoid Lamps with Linear Patterns (Waagé Type 51, Hawari Type 6) (Nos. 7-9)

Fig. 6. Long-nozzled Lamps with Grooves on the Nozzle (Nos. 10, 11)

Fig. 7. Oval Shape with Fish-tail Handle (Waagé 1941, Type 56) (Nos. 12-17)

Fig. 8. Sinope Type (Nos. 18, 19)

Bibliography

Akrivopoulou 2019

S. Akrivopoulou – P. Slampeas – P. Leventeli. “Lamps from the Excavation at 45 Basileus Heracleiou Street, Thessaloniki”, *Glass, Wax and Metal: Lighting technologies in Late Antique, Byzantine and medieval times*, Ed. I. Moutsianos – K.S. Garnett, Oxford: Archeopress. 2019, 65–74.

Bailey 1988

D.M. Bailey, *Catalogue of the Lamps in the British Museum III. Roman Provincial Lamps*, London: British Museum Publications, 1988.

Baur 1947

P.V.C. Baur, *The Excavations at Dura–Europos. Pt. 3, The Lamps*, New Haven: Yale University Press 1947.

Bayram 2020

E. Bayram, *Gaziantep Arkeoloji Müzesi’nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2020.

Bernhard 1955

M.L. Bernhard, *Lampki starożytnie*. Warsaw: Wydawnictwo sztuka, 1955.

Broneer 1930

O. Broneer, *Terracotta Lamps. Corinth: Vol. IV, Part II*, Cambridge Massachusetts: The American School of Classical Studies at Athens, Harvard University Press, 1930.

Bruneau 1965

P. Bruneau, *Les Lampes, Exploration Archeologique de Delos, XXVI*, Paris: E. de Boccard, 1965.

Bussière – Lindros Wohl 2017

J. Bussière – B. Lindros Wohl, *Ancient Lamps in the J. Paul Getty Museum*, Los Angeles: Getty Publications, 2017.

Canpolat 2019

S. Canpolat, *Malatya Müzesi’ndeki Roma ve Erken Bizans Kandilleri*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2019.

Chrzanovski –Zhuravlev 1998

L. Chrzanovski – D. Zhuravlev, *Lamps from Chersonesos in the State Historical Museum, Moscow, Studia Archaeologica 94*, Roma: L’Erma di Bretschneider, 1998.

Çemlek – Meral 2025

Ş. Çemlek – K. Meral, “Adıyaman Müzesi’nde Bulunan Bir Grup Pişmiş Toprak Erken Bizans Dönemi Kandili”, *Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü 50. Yıl Anı Kitabı*, Ed. R. Akarsu – A.C. Has – K. Yazar, Erzurum: Atatürk University Publications, 2025, 166–178.

Çokay Kepçe 2011

S. Çokay Kepçe, “Tekirdağ Arkeoloji Müzesi’nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil”, *Anadolu Araştırmaları*, 11, 2011, 125–176.

Dağlı 2008

G. Dağlı, *Hadrianoupolis Surları Kurtarma Kazısında Bulunan Roma ve Bizans Dönemi Kandilleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.

Eblighatian 2019

A. Eblighatian, “Byzantine-period lamps from Antioch on-the-Orontes and its hinterland”. *Polish Archaeology in the Mediterranean* 28/1, 2019. 363–383.

Ekin Meriç 2018

A. Ekin Meriç, “Late Roman Pottery from the Theatre of Nicaea in Bithynia”. *Anatolia Antiqua* XXVI, 2018, 69–87.

Fırat 2016

M. Fırat, “A Vaulted Tomb in Isparta/ Çünür and Its Finds”, *Arkeoloji Dergisi* XXI, 2016, 127–140.

Güngör Alper 2019

E. Güngör Alper, “Sinop Balatlar Yapı Topluluğu 2010-2013 Yılları Arasında Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller”. *International Symposium on Sinope and Black Sea Archaeology: Ancient Sinope and Black Sea 13-15 October 2017*, Ed. H. Kaba – G. Kan Şahin – B.M. Akarsu – O. Bozoğlu, Sinop, 2019, 162–175.

Hadad 1997

S. Hadad, “Oil Lamps from the Third to the Eighth Century C. E. at Scythopolis-Bet Shean”, *Dumbarton Oaks Papers* 51, 1997, 147–188.

Hayes 1992

J.W. Hayes, *Excavations at Saraçhane in İstanbul 2, The Pottery*, Princeton: Princeton University Press, 1992.

Hawari 2013

M. Hawari, “Ceramic oil lamps”, *Excavations at Zeugma, conducted by Oxford Archaeology II*, Ed. W. Aylward, Los Altos, CA: The Packard Humanities Institute, 2013, 176–201.

İnanan et al. 2020

F. İnanan – M. Akçınar – T. Akçınar. “İznik / Nikaia, İstanbul Kapı Kazıları’ndan Pişmiş Toprak Kandiller”, *Art-Sanat* 14, 2020, 159–184.

Kan Şahin – Aksoy 2019

G. Kan Şahin – E. Aksoy, “Some Hellenistic and late Roman terracotta lamps in the Sinop Archaeological Museum in northern Turkey”, *Polish Archaeology in the Mediterranean* 28(1), 2019, 349–361.

Karivieri 1996

A. Karivieri, *The Athenian Lamp Industry in Late Antiquity*, Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens, Vol. V. Helsinki, 1996.

Keskin 2022

İ. Keskin, *Adana Müzesi'ndeki Bir Grup V.- XV. Yüzyıl Pişmiş Toprak Kandil*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2022.

Kuzmanov 1992

G. Kuzmanov, *Antichni lampi. Kolektsiya na Natsionalniya arkheologicheski muzey*, Sofiya, 1992.

Kuzmanov – Minchev 2018

G. Kuzmanov –A. Minchev. *Antichni lampi. Kolektsia Regionalen istoricheski muzey Varna*. Izvestia na Natsionalnia arheologicheska institut, tom 45. Sofiya, 2018.

Laflı– Kan Şahin 2013

E. Laflı – G. Kan Şahin, “Pottery from southwestern Paphlagonia II: Unguentaria and Lamps”, *Naturwissenschaftliche Analysen vor- und frühgeschichtlicher Keramik III. Methoden, Anwendungsbereiche, Auswertungsmöglichkeiten*, Ed. B. Ramminger – O. Stilborg – M. Helfert, Bonn, 2013, 353–378.

Lightfoot 2003

C.S. Lightfoot, *Amorium Reports 2. Research Papers and Technical Reports*, BAR International Series 1170, Oxford: Archaeopress, 2003.

Lightfoot 2021

C.S. Lightfoot, *The Cesnola Collection of Cypriot Art: Terracotta Oil Lamps*, New York: Metropolitan Museum of Art Publications, 2021.

Menzel 1969

H. Menzel, *Antike Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 1969.

Meriç 2018

A.E. Meriç, “Late Roman Pottery from the Theatre of Nicaea in Bithynia”. *Anatolia Antiqua* 26, 2018, 69–87.

Metin 2012

H. Metin, *Kibyra Kandilleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2012.

Miltner 1937

F. Miltner, *Das Coemeterium der Sieben Schläfer*, FiE IV 2, Wien, 1937.

Nicorescu 1933

P. Nicorescu, “Fouilles de Tyras”, *Dacia III–IV*, 1933, 557–601.

Oziol 1977

T. Oziol, *Les lampes du musée de Chypre*. Salamine de Chypre VII, Paris: De Boccard, 1977.

Özgül 2012

M. Özgül, *Şanlıurfa Müzesinden Bir Grup Kandil*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012.

Pamir 2014

H. Pamir, “Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazısı”, *Hatay Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları*, Ed. A. Özfirat – Ç. Uygun, Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, 2014, 251–274.

Perlzweig 1961

J. Perlzweig, *Lamps of the Roman Period, First to Seventy Century After Christ*. The Athenian Agora VII, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, 1961.

Saraçoğlu 1997

A. Saraçoğlu, “Erzurum Müzesi’nden Bir Grup Kandil”, *Türk Arkeoloji Dergisi XXXI*, 1997, 307–330.

Saveliev 2024

O. Saveliev, “Tyras in Late Antiquity”, *Archaeologia Polona* 62, 2024, 159–183.

Schoolman 2012

E. Schoolman, “Middle Imperial, Late Roman, and Early Byzantine Terracotta Oil Lamps: 2002-2005”, *Amorium Reports 3: The Lower City Enclosure. Finds Reports and Technical Studies*, Ed. C.S. Lightfoot – E.A. Ivison, İstanbul: Ege Yayınları, 2012, 193–215.

Sheiko – Puklina 2019

I.M. Sheiko – O.O. Puklina, “Roman Lamps from the National Museum of History of Ukraine”, *Arheologičâ* 2, 2019, 74–94.

Shier 1978

L.A. Shier, *Terracotta Lamps from Karanis, Egypt. Excavations of the University of Michigan*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1978.

Sorochan 1982

S.B. Sorochan, “Pro tak zvani rubchasti svitylnyky z Khersonesa”, *Arkheolohiia* 38, 1982, 43–50.

Svobodová 2006

H. Svobodová, *Ancient lamps in the Prague National Museum*, Praha: Národní Muzeum Publications, 2006.

Topoleanu 2012

F. Topoleanu, *Lămpile antice din colecțiile Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova-Ploiești*, Ploiești: Oscar Print, 2012.

Tosun Yıldırım 2019

E. Tosun Yıldırım, *Mardin Müzesi Geç Antik Çağ Kandilleri*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019.

Vessberg 1953

O. Vessberg, "Hellenistic and Roman Lamps in Cyprus", *Opuscula Atheniansia* 1, 1953, 115–129.

Waagé 1941

F.O. Waagé, "Lamps", *Antioch-on-the-Orontes III. The excavations, 1937–1939*. Ed. R. Stillwell, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1941, 55–82.

Zhuravlev 2012

D. Zhuravlev, "Syro-Palestinian lamps from Chersonesos and their derivatives of the Roman and Byzantine period". *Rei Cretariae Romanae Fautorvm* 42, 2012, 23–32.

Zhuravlev – Turova 2012

D. Zhuravlev – N.P. Turova, "Antichnye glinianye svetilniki Ialtinskogo istoriko-literaturnogo muzeia". *Bosporskie issledovaniia*, XXVI, 2012, 335–400.

Analyses of Saint George (Kirk Dam Altı) Church Paint Layers Using ESEM-EDX&FTIR Methods

Saint George (Kirk Dam Altı) Kilisesi ESEM-EDX ve FTIR Metodu ile Boya Tabakası Analizleri

Hande Günözü Ulusoy*

Öz

Bu çalışmada; Kapadokya Bölgesi, Ihlara Vadisi, Bizans Dönemi, Saint George (Kirk Dam Altı) Kilisesi duvar resimlerinden alınan boya örnekleri, kesit ve toz haline getirilerek ESEM-EDX (Philips-FET XL 3D-ESEM-FEG OXFORD X MAX 80 mm² Xray Detector/ INCA software) ve FTIR (Fourier Transform Infrared Spectroscopy) aletli analiz metotları kullanılarak, boya tabakalarının stratigrafisi ve karakterizasyonu açığa çıkartılmıştır. Marcell Restle'nin yapıda görsel incelemeye dayanarak yaptığı boya tanımlamaları ile analiz sonuçları tutarlılık göstermiştir. ESEM-EDX ve FTIR sonuçları, kullanılan pigmentlerin ağırlıklı olarak kırmızı, yeşil ve sarı okra tonları olduğunu göstermektedir. Gri-mavi boya örneğinin; karbon siyahı, smalt ve ultramarin ile caput mortuum'un karıştırılmasıyla oluşturulduğu, lacivert renk elde etmek için karbon siyahının, gypsum ile karıştırılarak kullanıldığı ve beyaz renk için saf gypsum kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır, örneklerde saptanan fosfor (P) kazein kullanımını düşündürmekle birlikte kazeinin tempera olarak kullanımına dair ileri analiz metotları ile araştırılması gerekmektedir. İlaveten, ESEM-EDX ve FTIR yöntemlerinin boya katmanlarının stratigrafisinin açığa çıkartılmasında kullanılmasının, avantaj ve dezavantajları üzerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ihlara Vadisi, Saint George Kilisesi, Kirk Dam Altı Kilisesi, Boya Tabakası Karakterizasyonu, Kapadokya Bizans Sanatı.

Abstract

This study investigates the characterization of the wall paint layers of Saint George (Kirk Dam Altı) Church, a Byzantine-period rock-cut structure located in the Peristrema area of Ihlara Valley, Cappadocia. To identify the paint layers, the stratigraphy and composition of cross-sections and powdered samples were analyzed using ESEM-EDX (Philips-FET XL 3D-ESEM-FEG OXFORD X MAX 80 mm² X-ray Detector/ INCA software) and Fourier Transform Infrared Spectroscopy (FTIR). The paint analyses result roughly align with Marcell Restle's visual predictions. The ESEM-EDX and FTIR results indicate that the pigments used are predominantly shades of red, green, and yellow ochre. The analysis of the dark blue paint sample shows that carbon black was mixed with gypsum. A detailed examination of the blue paint sample reveals a gray-blue tone achieved by mixing carbon black, smalt, ultramarine, and caput mortuum. Pure gypsum was used for the achieve white, while the presence of phosphorus (P) across the samples indicates the use of casein, as identified in FTIR and ESEM-EDX analyses. A future analysis is needed to clarify the presence of casein used as tempera. Additionally, the advantages and disadvantages of using ESEM-EDX and FTIR methods for characterizing the stratigraphy of paint layers are discussed.

Keywords: Ihlara Valley, Saint George Church, Kirk Dam Altı Church, Characterization of Paint Layer, Byzantium Art in Cappadocia.

* Dr., Istanbul University, Research Institute of Turkology, İstanbul.

0001-5956-9136 | handegunozu@gmail.com

This study focuses on the stratigraphy and chemical composition of fifteen paint layer samples from the architectural painted surfaces of Saint George Church by using ESEM-EDX and FTIR methods. All analyses were conducted in 2012 at the laboratories of the Science Department of the Getty Conservation Institute (GCI) in Los Angeles, United States. The selection of samples and methods was supervised by Prof. Dr. Giacomo Chiari, who was the Head of the GCI Science Department in 2012. The ESEM-EDX analyses were carried out with Dr. David Carson, General Director of the GCI Science Department, and the FTIR analyses were performed with Dr. Lee Lym, Assistant Scientist at the GCI Science Department.

Saint George Church, also known as, Church of the Forty Roofs (Kirk Dam Altı) is located in the Ihlara Valley “Peristrema” at Cappadocia Turkey. According to the Marcell Restle’s architectural descriptions; the rock-cut church is of the one aisled-basilica plan type and additionally *“a completely irregular chamber with arcosolium niches on all sides and burial chambers lower down, at the bottom of the cave. The apse has come away from the main chamber to a very considerable extent. A vaulted roof”*¹. The interior architectural surfaces of the church are adorned with wall paintings, depicting scenes such as the Ascension of Christ, the Crucifixion, and the Transfiguration, Saint George, and donor portraits. The church’s inscription provides information about its dedication to Saint George and its donors. According to the inscription, the church was constructed during the reigns of Emperor Andronikos II and Sultan Mesud II, with estimates suggesting it was built between 1282-1304 or 1283-1295² (Figs. 1-6).

To determine the stratigraphy and characterization of the wall painting support, plaster, and paint layers of the Church of Saint George in Ihlara Valley, various instrumental analysis methods were employed. These included ESEM-EDX (Philips-FET XL 3D-ESEM-FEG OXFORD X MAX 80 mm² X-ray Detector/INCA software) and FTIR (Fourier-Transform Infrared Spectroscopy). As the characterization analyses of the plaster and support layers of Saint George Church in Ihlara Valley have been previously published in detail, this study does not delve into the results of these analyses³. The primary aim of this study was to map and identify the stratigraphy of the paint layers and their chemical composition. Cross-sections were prepared by including both the intonaco layer and the paint layer, and general stratigraphic mapping was first performed using a polarizing microscope image transfer system. Subsequently, the samples were scanned using ESEM-EDX to reveal their stratigraphy, and point spectra were extracted from necessary areas. Samples with complex and multi-layered compositions were separated into individual layers, powdered, and examined using the FTIR method. This study, however, will focus solely on the stratigraphy and chemical composition of the paint layers. The paint samples collected from Saint George Church were labeled as SNG, short for “Saint George” followed by the sample number and “P” for “paint.” The locations and descriptions of the samples are provided in the table (Figs.25-27).

Analysis Methods

For to identification the paint layers, stratigraphy and the composition of the cross sections are analyzed by ESEM-EDX (Philips-FET XL 3D-ESEM-FEG OXFORD X MAX 80 mm² X-ray Detector/ INCA software), Fourier Transform Infrared Spectroscopy (FTIR) instrumental methods. Cross-sections were prepared by including both the thin plaster layer and the paint layer, and general stratigraphic mapping was first performed using a polarizing microscope imaging system. Samples

¹ Restle 1967, I: 176

² Restle 1967 I: 66, 176-177; Restle 1967 III: fig. LX, 510-516, Kostof 1989: 275

³ Ulusoy-Günözü 2021: 152-153; Ulusoy-Günözü 2017: 271, 294; Günözü 2014: 32, 44; Günözü 2016: 25,46;

were scanned using ESEM-EDX to identify their stratigraphy, and point spectra mostly were extracted from pigments. Samples with multi-layered and complex compositions were separated into individual layers, powdered, and examined using the FTIR and ESEM-EDX methods.

Although the ESEM-EDX method for mapping and point spectrum scanning does not provide detailed data on the sub-elements of the pigments, it is frequently utilized due to its capability to provide general elemental data and the stratigraphy of the paint layers. This method is particularly valuable in cases where it is not possible to take thin sections and powdered sample to understand the stratigraphy of wall painting support, plaster, and paint layers, as well as deterioration processes. By transforming the entire plaster and paint layers into a cross-section without wasting samples, it illuminates the overall matrix in broad terms. In historical paint analyses, when the sample quantity is sufficient, this method not only allows for the preservation of the sample as a whole but also serves as a reference for future analyses. Additionally, with ESEM-EDX, it is possible to gain general insights into the painting techniques of the period and to obtain comparative data on the statement of the paint without causing damage to the sample⁴.

Results and Discussion

Initial visual examinations of the paint samples revealed that the paint layer was very thin, ranging from a minimum of 0.1 mm to a maximum of 0.4 mm. The colors generally appeared not vibrant, Marcel Restle describe the paint layers “muddy”⁵. Due to the large hall in the apse, which currently serves as the church's entrance, the paint layers has been severely deteriorated by exposure to atmospheric conditions which are initially water damages, salt efflorescence and the various kinds of atmospheric dust. Unfortunately, due to active water damage in Ascension of Jesus scene some paint and plaster layers deteriorated in recent years. It would be appropriate to evaluate the vibrancy of the paint layers following the completion of future conservation efforts, particularly during the cleaning phase. Future research will aim to reveal the full palette on a structure-by-structure basis through comparative analysis of materials during the conservation processes. Therefore, this study provides individual explanations for the paint layer mapping, stratigraphy, and general content of the paint samples.

ESEM-EDX and FTIR Analysis: Cross-Section Paint Layer Results

The mapping and spectrum scanning data obtained from the cross-sectional analysis of paint layers using ESEM-EDX are detailed below for each sample. In the sample labeled SNG 9P, due to complexity of the element map of the paint layer, advanced analytical methods were required and FTIR analysis conducted.

SNG-1P: Upon integrating the ESEM-EDX mapping and point spectrum scanning data, the presence of aluminum silicate (Al_2SiO_5) indicates the use of an earth-based pigment. Additionally, significant peaks of potassium (K), magnesium (Mg), iron (Fe), and arsenic (As) are observed. Although arsenic is rare, it is known to occur in earth-based green pigments. These findings suggest that the green paint layer may consist of a complex mineral pigment, potentially Green Earth $\text{K}[(\text{Al}, \text{Fe}^{3+}), (\text{Fe}^{2+}, \text{Mg})](\text{AlSi}_3, \text{Si}_4)\text{O}_{10}(\text{OH})_2$ (Fig. 7-8).

SNG-2P: Iron (Fe) and aluminum silicate (Al_2SiO_5) were detected, suggesting that this yellow paint sample may consist of the earth-based pigment, Yellow Ochre (Fig. 9).

SNG-3P: Carbon black was detected in the paint layer. It appears that carbon black was applied in combination with gypsum (Fig. 10).

⁴ Cheilakou et al 2014: 545-553; Sbroscia et al 2020: 98-103, Pelosi et al 2013: 104-106; Hein A. et al 2009: 2069-2070

⁵ Restle 1967, I: 176

SNG-4P: Iron (Fe) was detected in the paint layer, suggesting that this red paint sample may be Red Ochre ($\alpha\text{-Fe}_2\text{O}_3$). A layer of gypsum is present over the red paint layer (Fig. 11).

SNG-5P: This sample comprises five layers: 1 plaster - 2 paint - 3 plaster - 5 paint - 6 gypsum. Both plaster layers share a similar composition, and iron (Fe), aluminum (Al), and silicon (Si) were detected in both paint layers. In the 2nd paint layer, iron (Fe) is less concentrated than in the 1st layer. The presence of iron (Fe) in these two layers suggests that the red paint layers may be Red Ochre ($\alpha\text{-Fe}_2\text{O}_3$). Arsenic (As) is present across the entire sample (Fig. 12).

SNG-6: The analysis for this sample was canceled due to overheating during cross section preparation.

SNG-7P: The analysis for this sample was canceled due to sample amount is insufficient for obtaining a cross- section.

SNG-8P: Iron (Fe) was detected, indicating that this red paint layer may be Red Ochre($\alpha\text{-Fe}_2\text{O}_3$) (Fig. 13).

SNG-9P: According to ESEM-EDX results, carbon black and gypsum layers are clearly visible in the dark blue sample (Fig.14). FTIR analysis, which involved separating, and powdering the paint layer along with its overlying deposit, identified gypsum and caput mortuum in the top gray layer, as well as manganese blue and smalt in the middle black layer (Fig.15 -16).

SNG-11P: These sample shares similar characteristics with Sample 7P, where iron (Fe) and aluminum silicate (Al_2SiO_5) were detected, suggesting that the paint may be Yellow Ochre (Fig. 17).

SNG-12P: Based on ESEM-EDX mapping results, iron (Fe) is observed as a distinct layer, implying that the green layer may consist of Green Earth pigment (Fig. 18).

SNG-13P: This sample contains two red paint layers, both of which show the presence of iron (Fe). This suggests that the paint layers may be Red Ochre ($\alpha\text{-Fe}_2\text{O}_3$) (Fig. 19-20).

SNG-14AP: A lime wash layer is observed beneath the paint layer, with large amounts of CaCO_3 and aluminum silicate (Al_2SiO_5), indicating the presence of lime wash. Iron (Fe) is present in a powdered form and is visible in small amounts (Fig. 21).

SNG-15P: Both gypsum and lime are present in this paint layer, with a high calcium content (Fig. 22).

SNG-16P: This paint layer consists entirely of pure gypsum, with possible casein mixtures observed across the entire plaster layer. Phosphorus (P) is widely present. A future analysis is needed to clarify the presence of casein used as tempera (Fig. 23-24).

Conclusion

While the ESEM-EDX method of mapping and point spectrum scanning does not provide detailed data on the sub-elemental groups, it is frequently employed to provide stratigraphy and general elemental data of paint layers. This method is particularly useful in understanding the support, plaster, and paint layers of wall paintings, as well as the processes of deterioration. It allows for cross-sectional analysis of the entire plaster and paint layers without sample waste, shedding light on the general matrix, especially when thin-sectioning is not feasible. When sufficient sample quantities are available, this method allows for the preservation and storage of the sample as a reference for future analyses.

Marcell Restle describes the Wall Painting technique as follows;⁶

“The colours (green, red, ochre, grey-blue) are muddy and, except for the white, have probably darkened owing to use of a glue-type binding medium. Composition, technique and drawing are based on old models, but are clumsy and schematic. Superimposed

⁶ Restle 1967, I: 176

on the local colors - quite unsystematically - we find internal details drawn in with a broad brush in a darker tone in one place and light drawn in in white in another. This has mostly been applied with a pointed brush, often as a transparent wash and occasionally in pure white. The faces are set out in a muddy-looking light ochre glykasmos moulded with reddish brown ochre drawing. White lights hardly occur at all, but there are sometimes thin, transparent green shadows”

We can say that the paint analyses result roughly align with his visual predictions. The combined results indicate that the pigments used are predominantly in shades of red, green, and yellow ochre. The black paint sample demonstrates that carbon black was used in combination with gypsum. The detailed analysis of the blue paint sample reveals a gray-blue tone obtained by mixing carbon black, smalt, and ultramarine with caput mortuum. Pure gypsum was used to achieve white, while the presence of phosphorus (P) across the samples indicates the use of casein, as identified in FTIR and ESEM-EDX analyses.

The Saint George paint samples present a challenging group for analysis due to the thinness (0.1 mm to a maximum of 0.4 mm) of the paint layer and the active deterioration such as mainly powdering. Therefore, it is recommended that future paint analysis studies employ in situ analytical methods to fully reveal the entire paint palette. To date, no conservation efforts have been undertaken on the wall paintings of the Ihlara Valley's Saint George Church, which is in a state of active deterioration due to partial exposure to atmospheric conditions. Consequently, it is imperative that conservation efforts be initiated in an immediate manner for the Ihlara Valley, Saint George Church Wall Paintings.

List of Figures

Fig.1: Ihlara Valley, Peristrema

Fig.2: Saint George, Kirk Dam Altı Church, Northern Entrance

Fig. 3: Saint George Church, North West Wall

Fig.4: Saint George Church, Ascension of Christ Scene

Fig.5: Saint George Church, South West Wall

Fig.6: Saint George Church South West Wall

Fig.7: SNG-1P/ESEM-EDX

Fig.8: SNG-1P/ESEM-EDX

Fig.9: SNG-2P/ESEM-EDX

Fig.10: SNG-3P/ESEM-EDX

Fig.11: SNG-4P/ESEM-EDX

Fig.12: SNG-5P/ESEM-EDX

Fig.13: SNG-8P/ESEM-EDX

Fig.14: SNG-9P/ESEM-EDX

Fig.15: SNG-9P 1st. paint layer, FTIR.

Fig.16: SNG-10P 2nd layer, FTIR.

Fig.17: SNG-11P/ ESEM-EDX

Fig.18: SNG-12P/ESEM-EDX

Fig.19: SNG-13P E-Image

Fig.20: SNG-13P ESEM-EDX

Fig.21: SNG 14-AP/ESEM-EDX

Fig.22: SNG-15P/ESEM-EDX

Fig.23: SNG-16P/ESEM-EDX

Fig.24: SNG-16P/ESEM-EDX

Fig.25: Saint George (Kirk Dam Altı) Church Statigraphy of the Samples I

Fig.26: Saint George (Kirk Dam Altı) Church Statigraphy of the Samples II

Fig.27: Saint George (Kirk Dam Altı) Church Statigraphy of the Samples III

Bibliography

Restle 1967 I

Marcell Restle, *Byzantine Wall Painting in Asia Minor I*, Germany, 1967.

Restle 1967 III

Marcell Restle, *Byzantine Wall Painting in Asia Minor III*, Germany, 1967.

Kostof 1989

Spiro Kostof, *Caves of God Cappadocia and its Churches*, Oxford, 1989.

Ulusoy-Günöz 2021

H. Günöz Ulusoy, "Doğudan Batıya Yükselen Eski Uygarlıklarda Arkeolojik ve Sanatsal Yansımalar ile Etkileşimler" *Ihlara Vadisi (Peristrema) Bizans Dönemi Duvar Resmi Yapım Teknikleri*, Ed. İ. Çeşmeli- C. Berkant, Ankara, 2021, 139-179.

Ulusoy-Günöz 2017

H. Günöz Ulusoy, "Kapadokya Bölgesi Ihlara Vadisi Kireç Bağlayıcılı Duvar Resmi Yapım Teknikleri Üzerine Bir Araştırma", *Ölümünün 50. Yılında Uluslararası M. Fuad Köprülü Türkoloji ve Beşeri Bilimler Sempozyumu* (21-22 Kasım 2016) Bildirileri, İstanbul, 2017, 271-294.

Günöz 2014

H. Günöz, *Kapadokya Bölgesi Duvar Resmi Sıvalarının Korunmasında Kullanılan Enjeksiyon Malzemelerinin Araştırılması ve Geliştirilmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014.

Ulusoy-Günöz 2016

H. Günöz, "Kapadokya Bölgesi, Ihlara Vadisi (Peristrema) Bizans Dönemi Bahattin Samanlıği Kilisesi, Saint George (Kırkdamaltı) Kilisesi ve Direkli Kilise Duvar Resimlerinin Taşıyıcı (Sıva-Duvar) Karakterizasyonu", *Art-Sanat*, 5, 2016, 25-46.

Cheilakou-Troullinos-Koui 2014

E. Cheilakoua-M. Troullinos-M. Kouia "Identification of Pigments on Byzantine Wall Paintings from Crete (14th century AD) using Non-Invasive Fiber Optics Diffuse Reflectance Spectroscopy (FORS)", *Journal of Archaeological Science*, 41, 2014, 541-555.

Sbroscia- Pelosi- Agresti- Paolucci- Pogliani- Ruggiero- Sodo 2020.

M. Sbroscia- C. Pelosi- G. Agresti- A. Paolucci-P. Pogliani- L. Ruggiero-A. Sodo "Spectroscopic Investigation of Cappadocia Proto-Byzantine Paintings" *Journal of Raman Spectroscopy*, 2020, 95-108.

Pelosi- Agresti- Andaloro- Baraldi- Pogliani- Santamaria 2013

C. Pelosi- G. Agresti-M. Andaloro-P. Baraldi-P. Pogliani- U. Santamaria "The Rock Hewn Wall Paintings in Cappadocia (Turkey). Characterization of the Constituent Materials and a Chronological Overview" *e Preservation Science*, 2013, 99-108.

Hein- Karatasios- Mourelatos 2009

A. Hein- I. Karatasios- D. Mourelatos "Byzantine Wall Paintings from Mani (Greece): Microanalytical Investigation of Pigments and Plasters" *Anal Bioanal Chem Springer*, 2009, 395:2061-2071.

Fig. 1. Ihlara Valley, *Peristrema*, (H. Günözü Ulusoy)

Fig. 2. Saint George, (*Kirk Dam Altı*) Church, Northern Entrance (H.Günözü Ulusoy)

Fig. 3. Saint George Church, North West Wall (H. Günözü Ulusoy)

Fig. 4. Saint George Church, Ascension of Christ Scene (H. Günözü Ulusoy)

Fig. 5. Saint George Church, South West Wall (H.Günözü Ulusoy)

Fig. 6. Saint George Church South West Wall (H.Günözü Ulusoy)

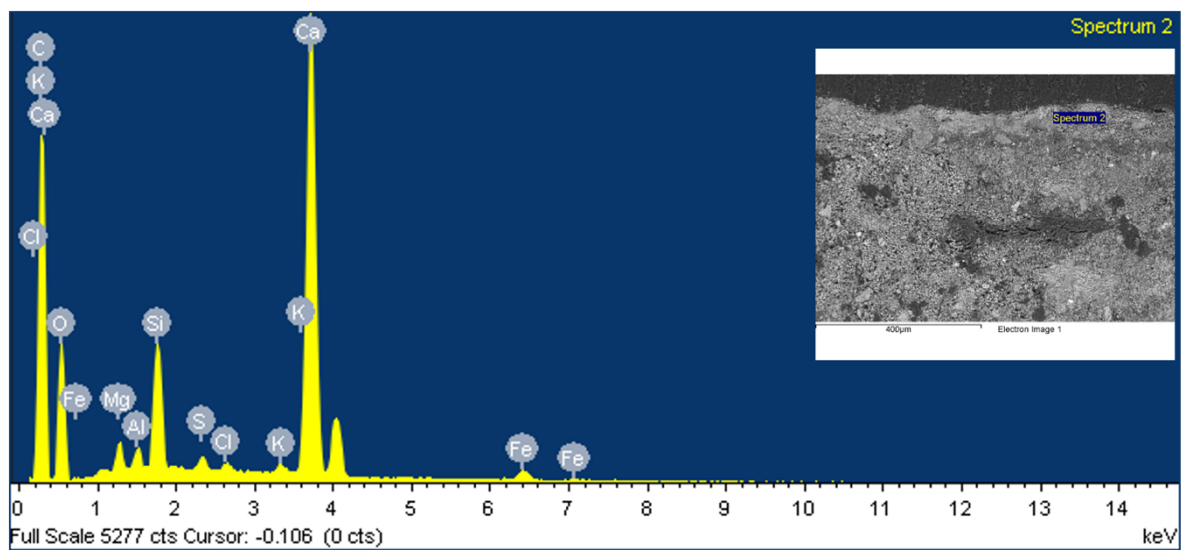

Fig. 7. SNG 1P/ESEM-EDX

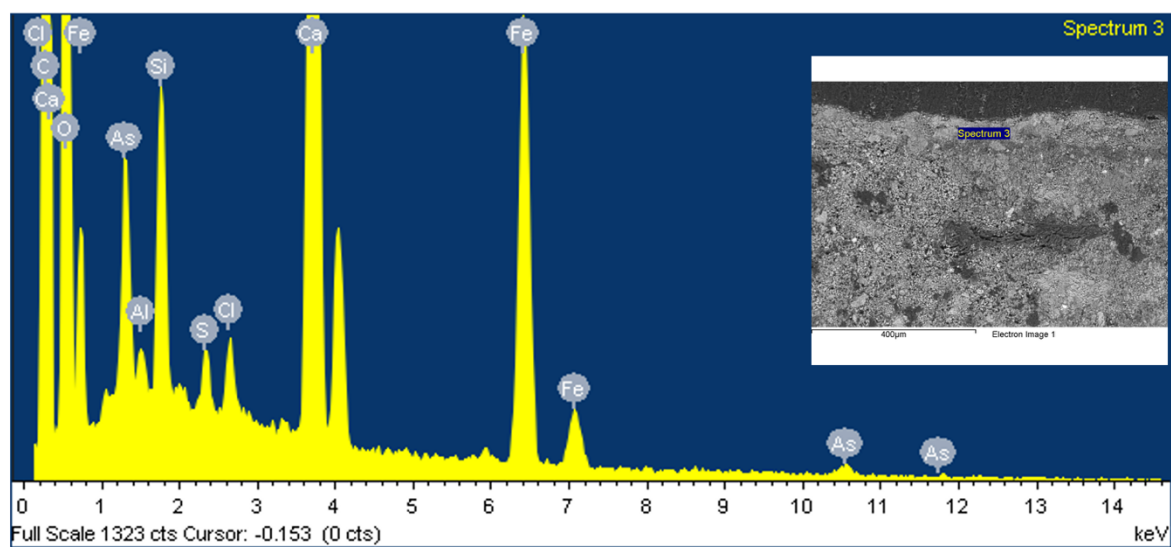

Fig. 8. SNG 1P/ESEM-EDX

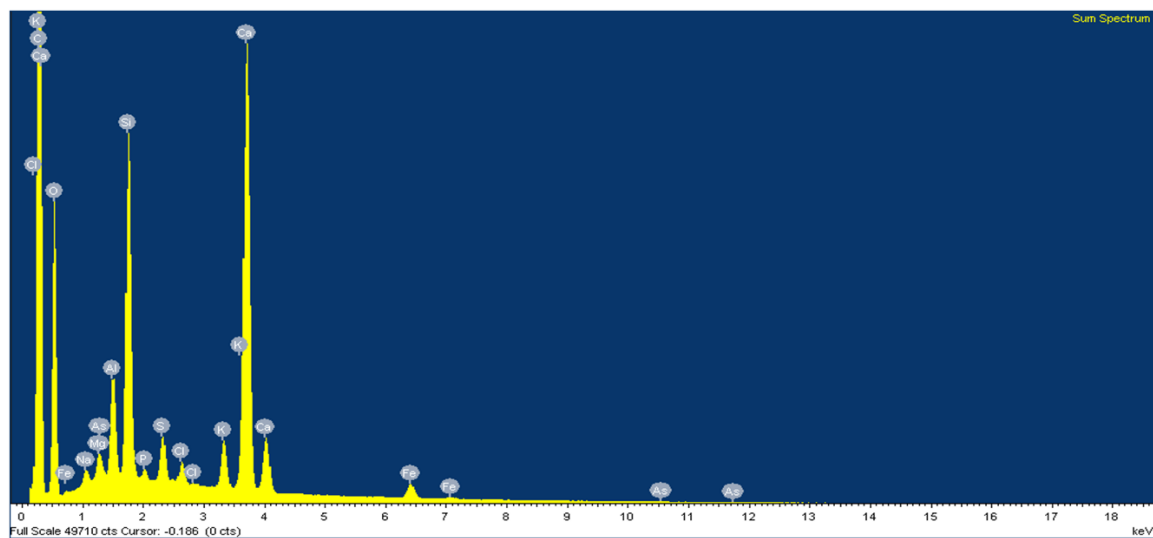

Fig. 9. SNG-2P/ESEM-EDX

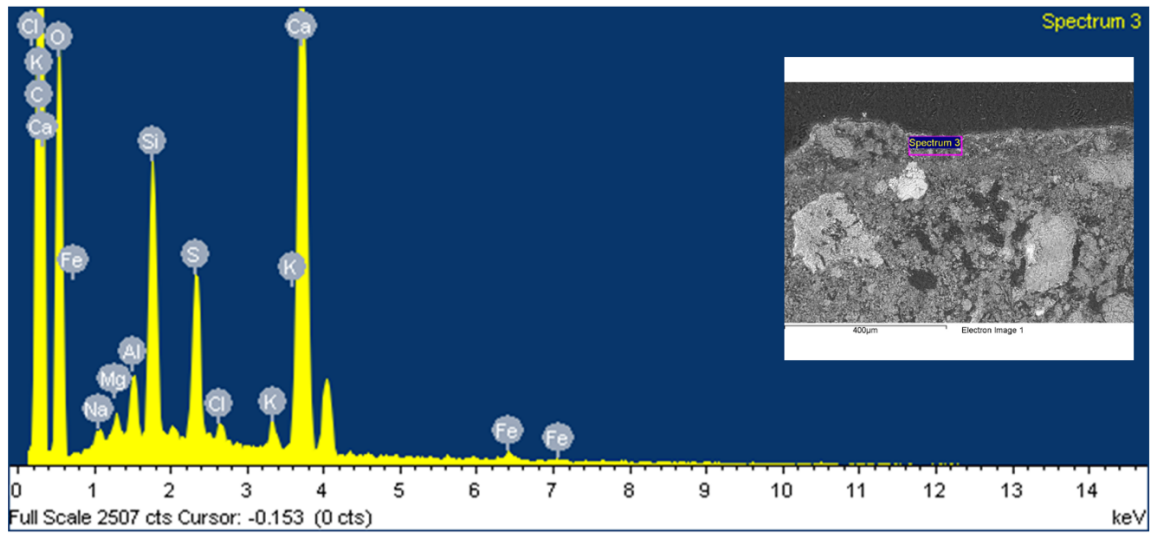

Fig .10. SNG-3P/ESEM-EDX

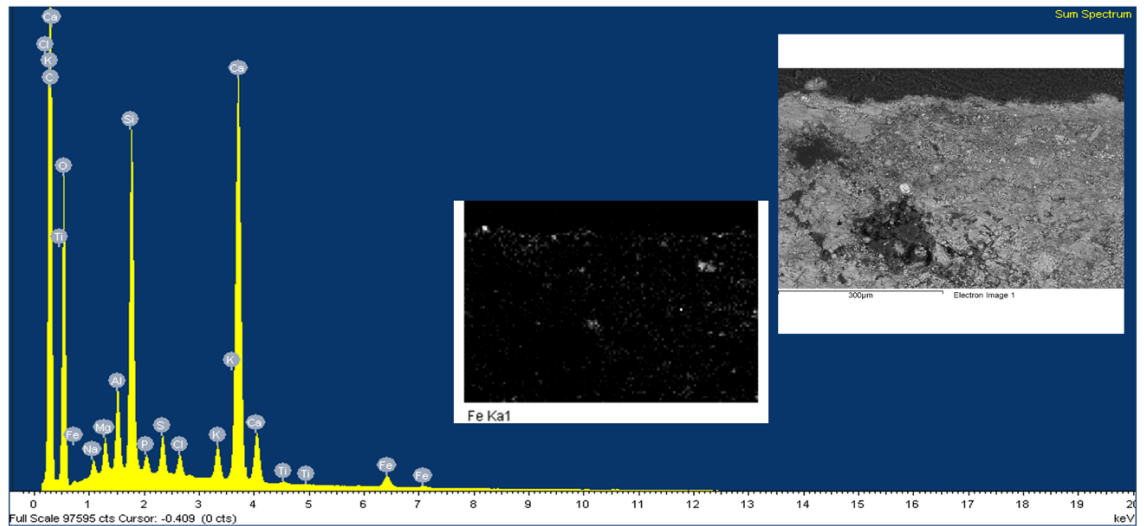

Fig. 11. SNG-4P/ESEM-EDX

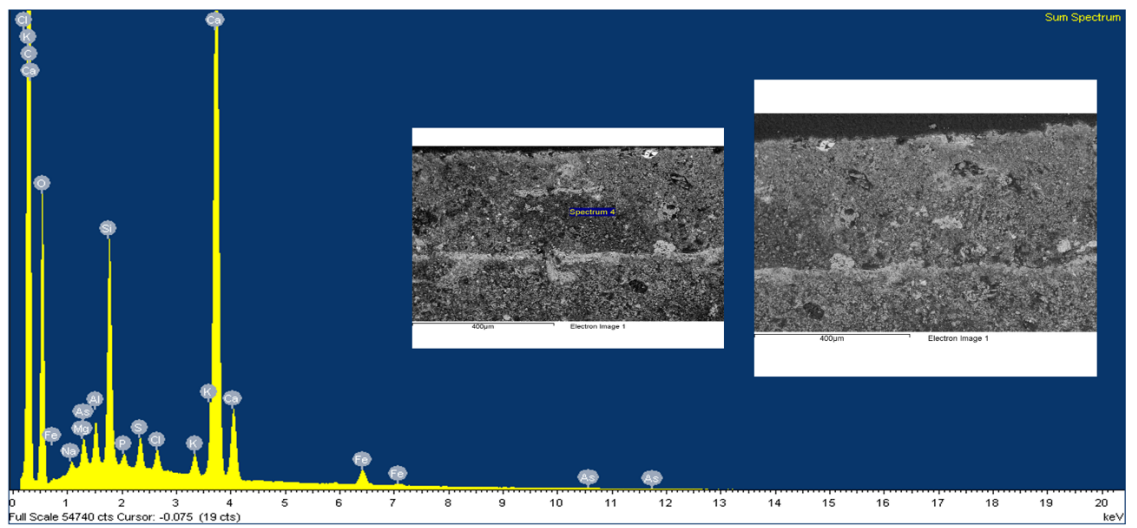

Fig. 12. SNG-5P/ESEM-EDX

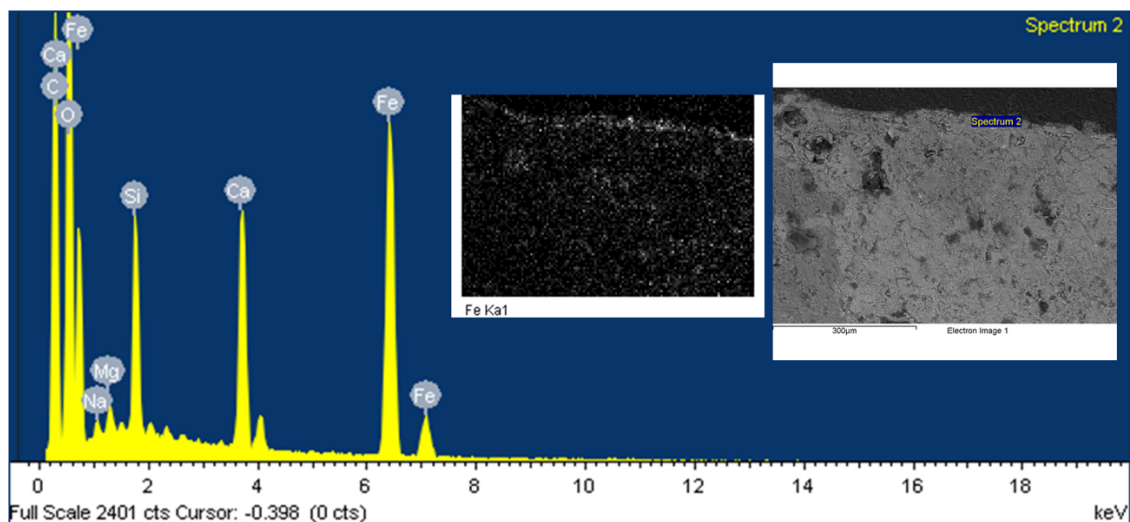

Fig. 13. SNG-8P/ESEM-EDX

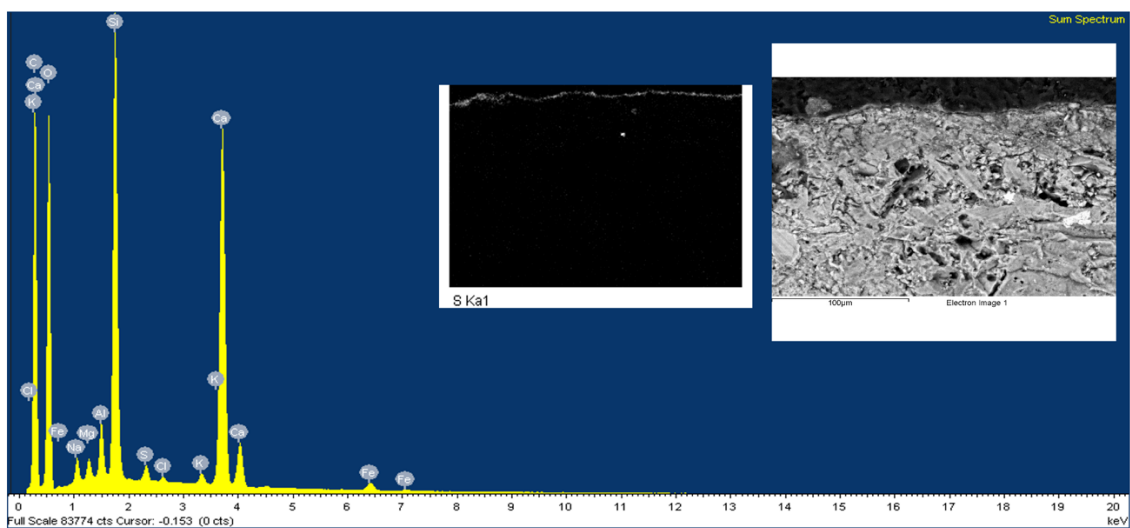

Fig. 14. SNG-9P/ESEM-EDX

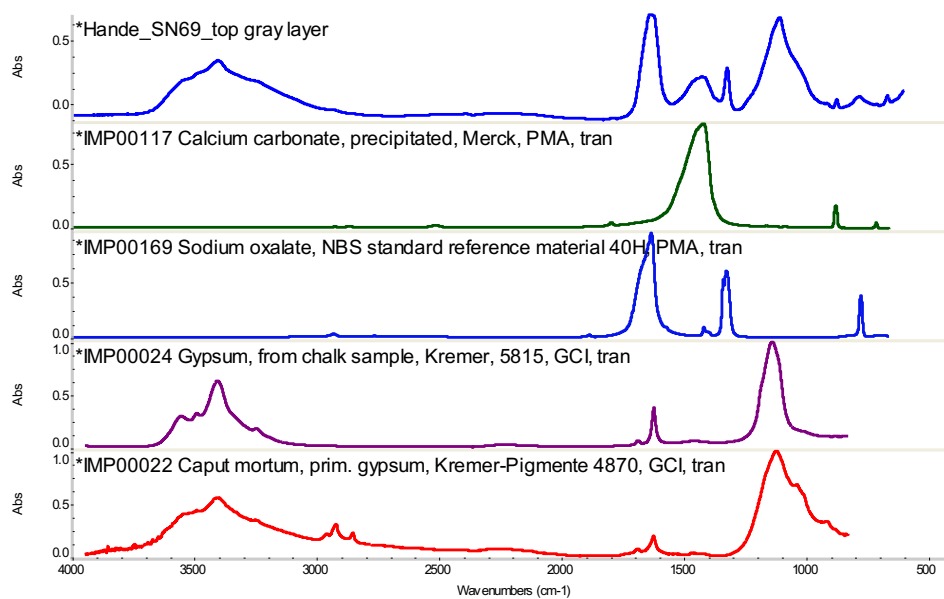

Fig. 15. SNG-9P 1st. paint layer, FTIR.

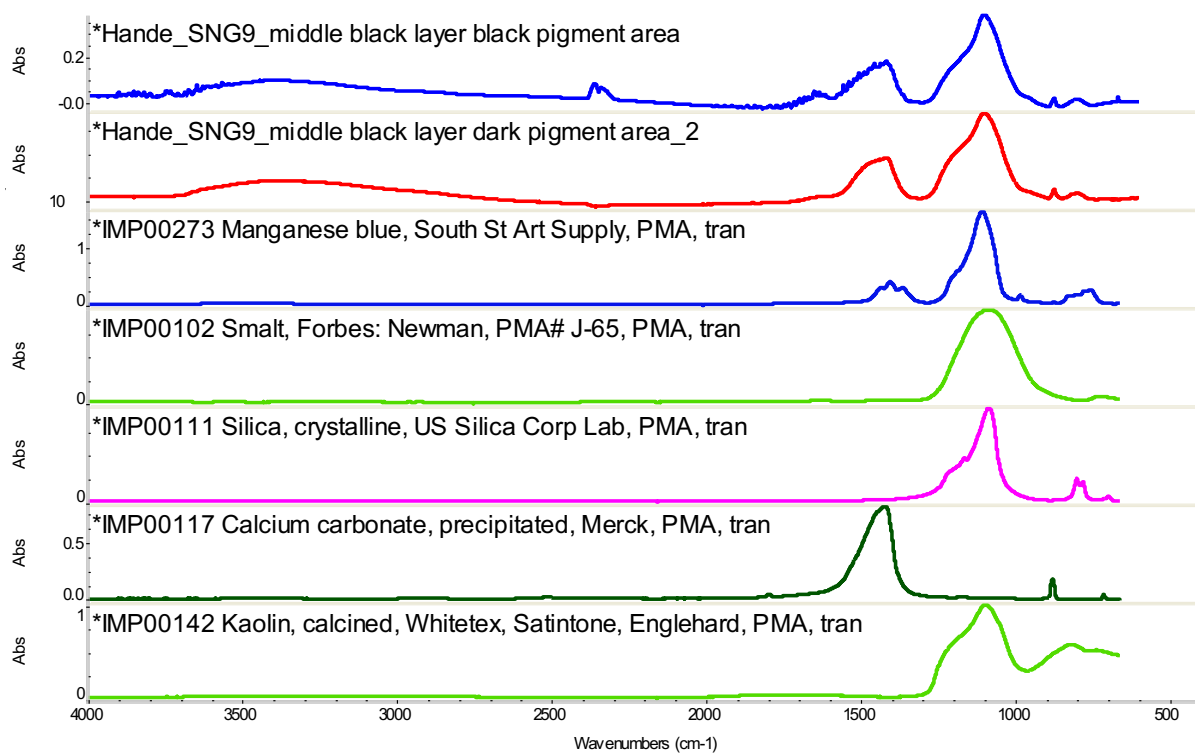

Fig.16. SNG-10P 2nd layer, FTIR.

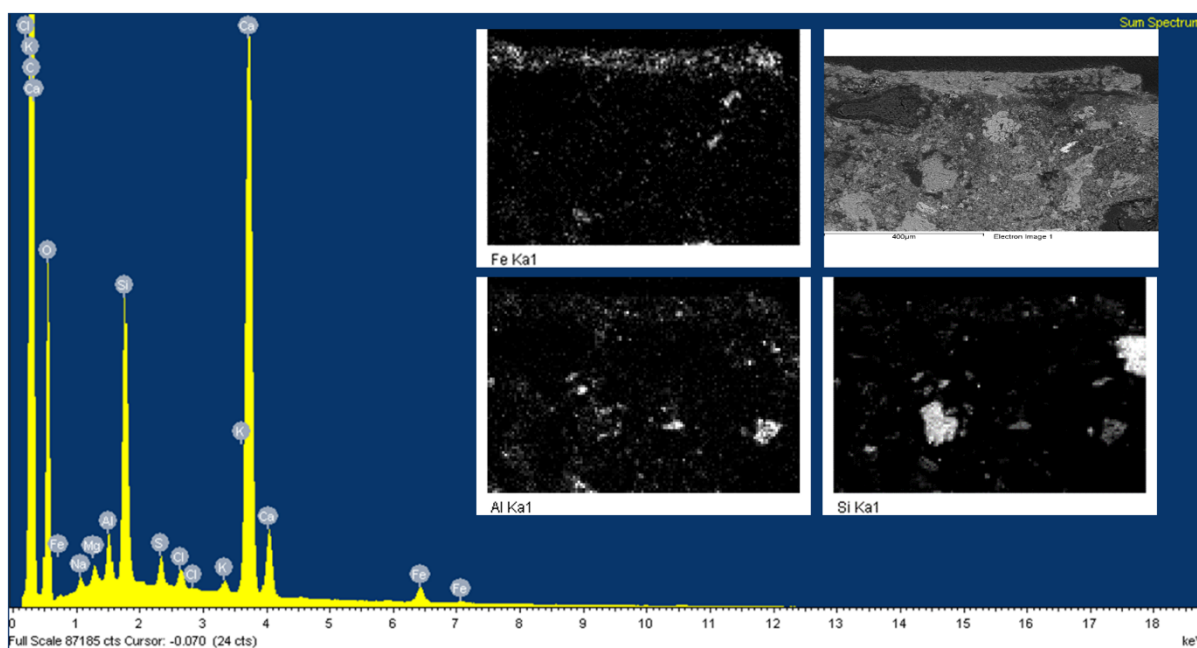

Fig. 17. SNG-11P/ ESEM-EDX

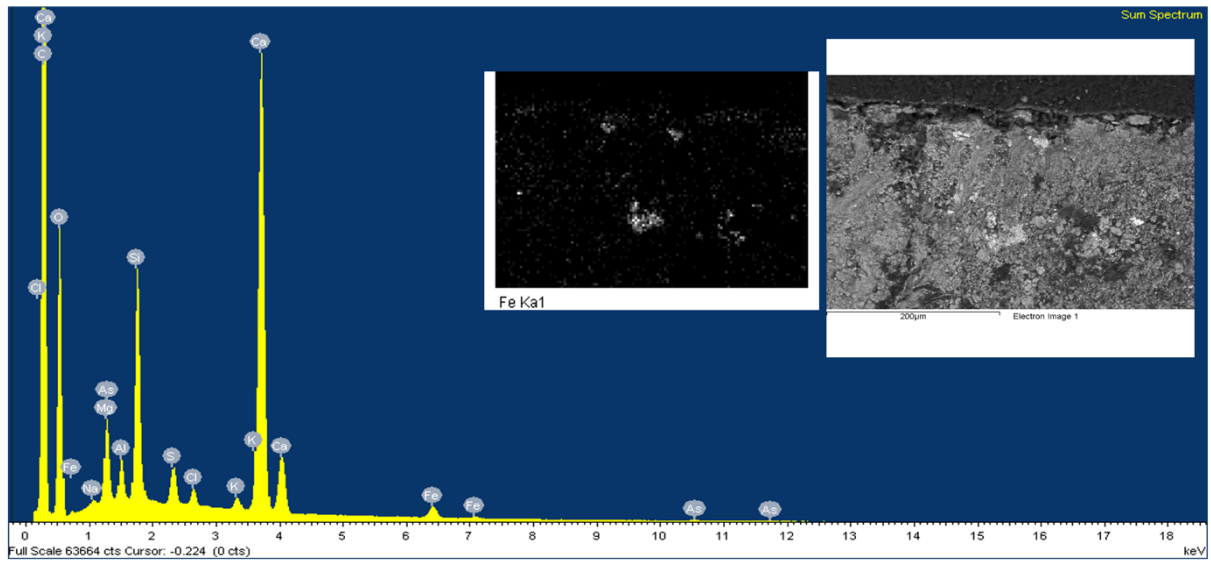

Fig. 18. SNG-12P/ESEM-EDX

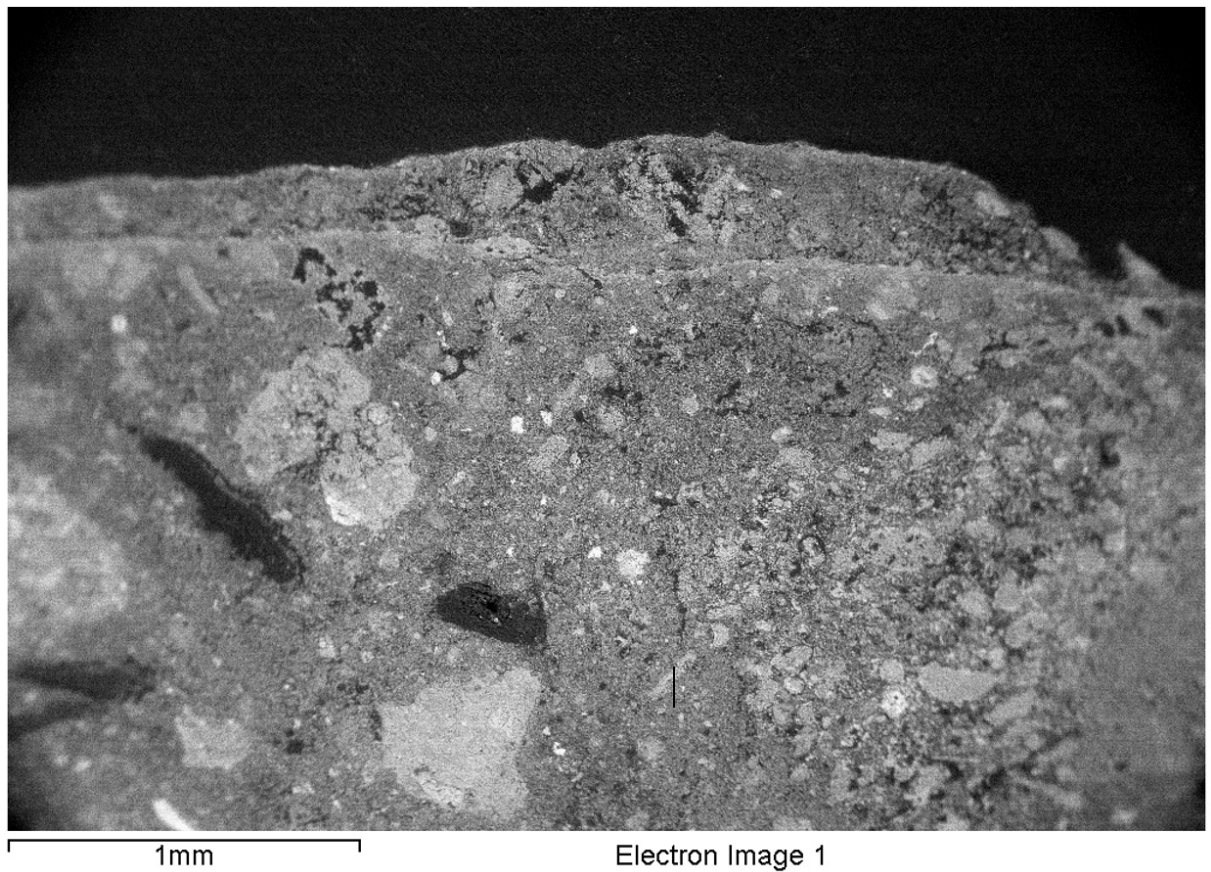
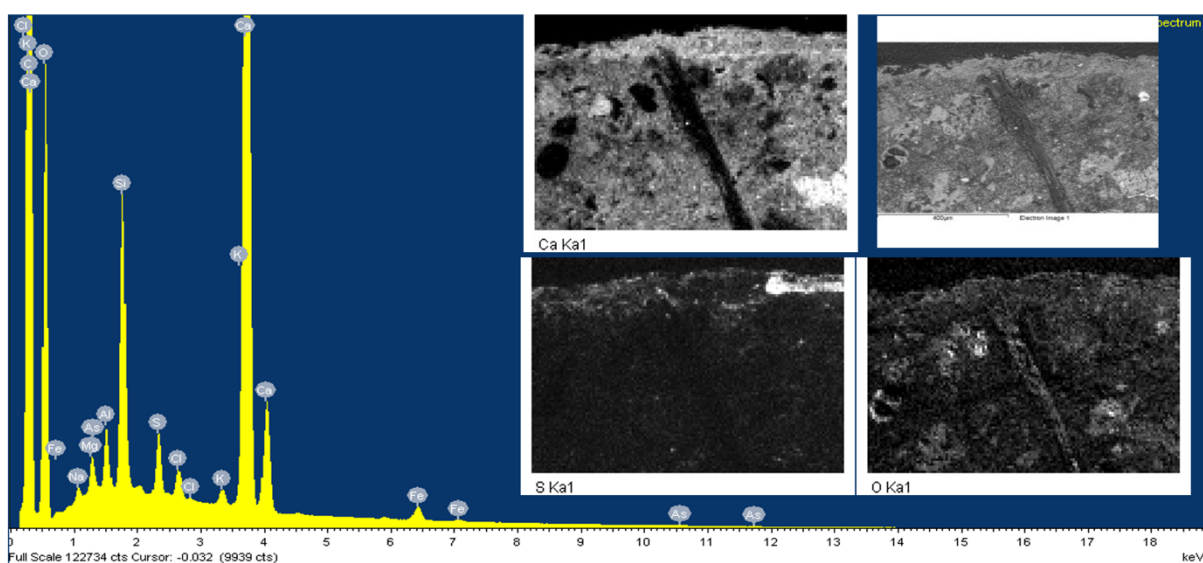
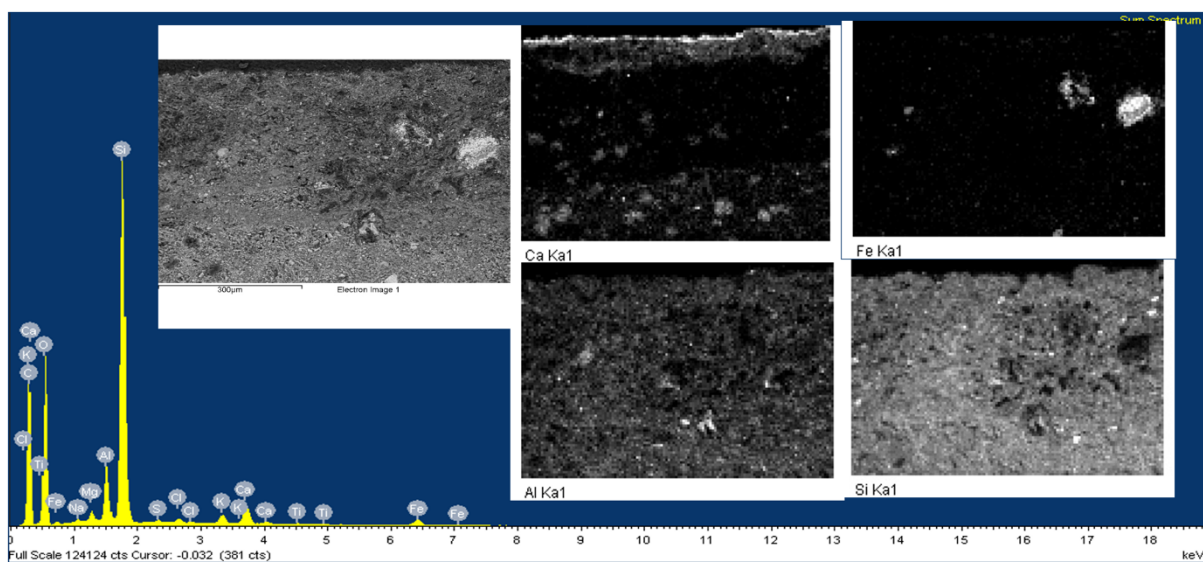
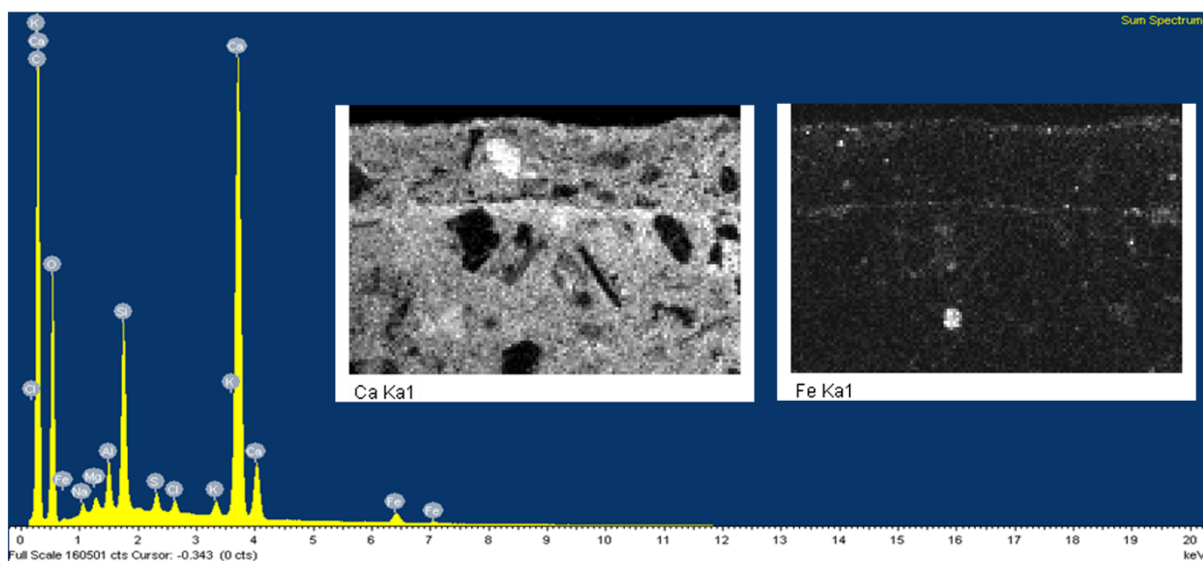

Fig. 19. SNG-13P E-Image

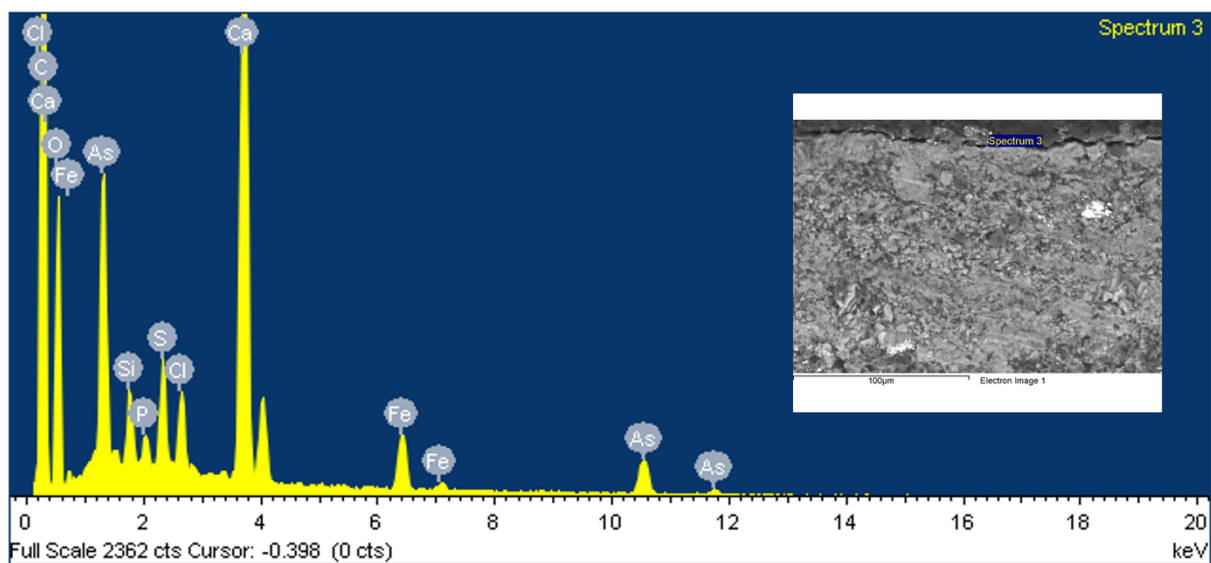

Fig. 23. SNG-16P/ESEM-EDX

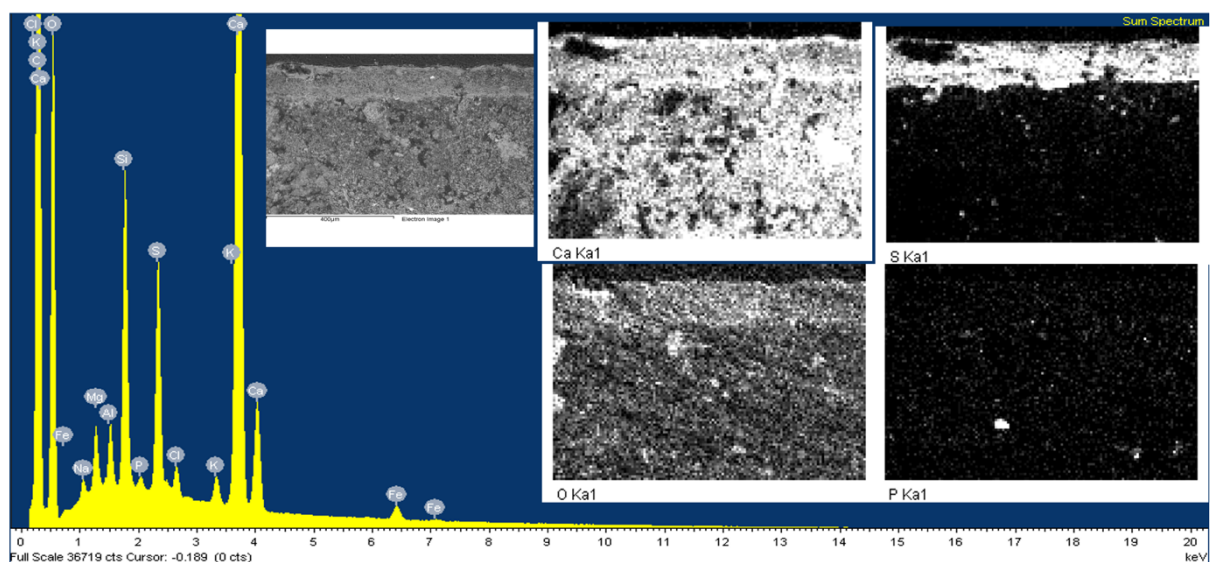
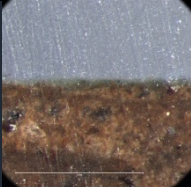
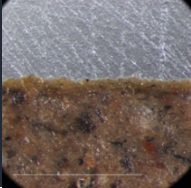

Fig. 24. SNG-16P/ESEM-EDX

Sample	Color	Statement	Cross Section	IDENTIFICATION OF PAINT LAYERS			
				1 st Layer	2 nd Layer	3 rd Layer	4 th Layer
SNG 1P	Green	Apse		Green Earth	-	-	-
SNG 2P	Yellow	Apse.		Yellow Earth	-	-	-

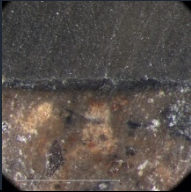
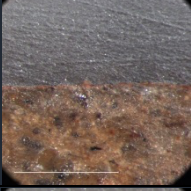
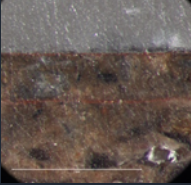
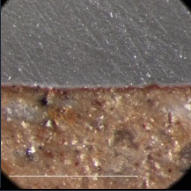
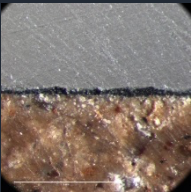
SNG 3P	Dark Blue	Apse		Carbon Black Gypsum	-	-	-
SNG 4P	Red	Apse		Red Ochre	-	-	-
SNG 5P	Red	Apse		Red Ochre	Lime Based Plaster	Red Ochre Density is lesser than the 1 st Layer.	Gypsum

Fig. 25: Saint George (Kirk Dam Altı) Church Statigraphy of the Samples I

Sample	Color	Statement	Cross Section	IDENTIFICATION OF PAINT LAYERS			
				1 st Layer	2 nd Layer	3 rd Layer	4 th Layer
SNG 6P	Grey	Apse	Canceled Epoxy resin is over heated and damaged the paint layer.	-	-	-	-
SNG 7P	- Black - Beige	North entrance	Sample amount is insufficient for obtaining a cross- section.	-	-	--	-
SNG 8P	-Red - White	North wall.		Red Ochre	-	-	-
SNG 9P	Dark Blue	North wall		ESEM/EDX	ESEM EDX	-	-
				Carbon Black	Gypsum		
				FTIR Middle Black Layer	FTIR Top Grey Layer		
				Kaolin Manganese Blue Smalt Silica Calcium Carbonate	Gypsum Caput Mortuum Calcium Carbonate Sodium Oxalate		
SNG 10P	Dark Blue	West wall	Canceled The sample amount is insufficient for obtaining a cross- section.	-	-	-	-

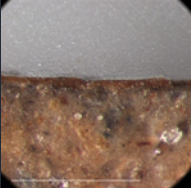
SNG 11P	Yellow	West wall		Yellow Earth	Gypsum	-	-
---------	--------	-----------	---	--------------	--------	---	---

Fig. 26: Saint George (Kirk Dam Altı) Church Statigraphy of the Samples II

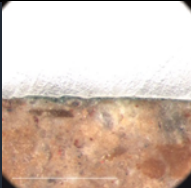
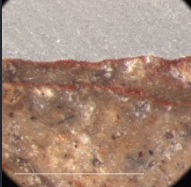
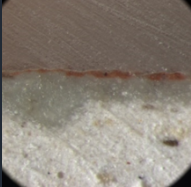
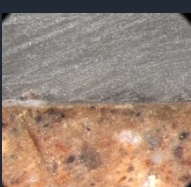
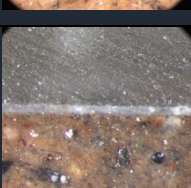
Sample	Color	Statement	Cross Section	IDENTIFICATION OF PAINT LAYERS			
				1 st Layer	2 nd Layer	3 rd Layer	4 th Layer
SNG 12P	Green	West wall		Green Earth	-	-	-
SNG 13 P	Red	West wall		Red Ochre	Lime Crushed Lime	Red Ochre	Gypsum
SNG 14AP	Red	North wall		Lime Wash Ca_2CO_3 and Al_2SiO_5 big amount	Red Ochre Fe is in small amount because of powdered hematite	-	-
SNG 15P	Beige	South wall		Gypsum and Calcium Carbonate together. Calcium Carbonate is dominant over Gypsum	-	-	-
SNG 16P	White	North wall		Gypsum Phosphorus (P)	-	-	-

Fig. 27. Saint George (Kirk Dam Altı) Church Statigraphy of the Samples III

Samsun Müzesi Altın Koleksiyonu: Ölü Takılarına Bazı Örnekler Samsun Museum Gold Collection: Some Examples of Funeral Jewelry

Orhan Alper ŞİRİN*

Öz

Samsun Müzesi'nin altın koleksiyonu, Antik Dönem ölü gömme geleneklerinde kullanılan ve "Ölü Takıları" olarak adlandırılan değerli eserlere ev sahipliği yapmaktadır. Bu çalışmada ölüler için özel olarak hazırlanmış ve günlük kullanıma uygun olmayan diademler, çelenkler, göz ve ağız bantları olmak üzere 14 adet ölü takısına yer verilmiştir. İnce altın plakaların dövülerek kesilmesiyle üretilen bu takıların bazıları bitkisel ve geometrik bezemelerle süslenmiştir. Ölen kişinin statüsünü ve zenginliğini göstermek amacıyla kullanılan bu takılar, aynı zamanda ölümlerin kötü ruhlardan korunması amacıyla da kullanılmıştır. İnce altın plakalardan yapılan diademlerin alınlıklı formları, göz ve ağız bantlarının işlenişi, taç yapraklarının form ve şekilleri genel olarak üretildikleri Hellenistik veya Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait özellikleri yansıtmaktadır. Diademler ve çelenkler, dönemin kuyumculuk sanatının inceliğini ve zarafetini sergilerken, göz ve ağız bantlarının form ve işleniş özellikleri geniş bir tarih aralığına işaret etmektedir. Takılar, katalog olarak sunulmuş ve analogi odaklı değerlendirilerek tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, takıların fonksiyonları ile tipolojileri üzerinde durulmuştur. Böylelikle, Samsun Müzesi'ndeki bu ölü takılarının Antik Dönem ölü gömme gelenekleri ve kuyumculuk sanatı açısından literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Samsun Müzesi, Ölü Takıları, Altın, Diadem, Çelenk, Göz ve Ağız Bandı.

Abstract

The gold collection of Samsun Museum houses valuable works called "Dead Jewelry" used in ancient burial traditions. This study includes 14 pieces of dead jewelry, including diadems, wreaths, eye and mouth bands, which were specially prepared for the dead and were not suitable for daily use. Some of these jewelries, which were produced by hammering and cutting thin gold plates, were decorated with plant and geometric ornaments. These jewelries, which were used to show the status and wealth of the deceased, were also used to protect the dead from evil spirits. The pedimented forms of diadems made of thin gold plates, the processing of the eye and mouth bands, and the forms and shapes of the petals generally reflect the characteristics of the Hellenistic or Roman Imperial Period in which they were produced. While the diadems and wreaths display the finesse and elegance of the goldsmith art of the period, the form and processing features of the eye and mouth bands indicate a wide range of dates. The jewellery was presented as a catalogue, and an attempt was made to date them by evaluating them with an analogy focus. In addition, the functions and typologies of the jewellery were emphasized. Thus, it was aimed that these burial jewellery in the Samsun Museum would contribute to the literature in terms of the burial traditions and the art of goldsmithing in the Ancient Period.

Keywords: Samsun Museum, Dead Jewelry, Gold, Diadem, Wreath, Eye and Mouth Band.

* Uzman-Arkeolog (MA), Müze Müdürlüğü, Samsun.

 0000-0002-3773-939X | alpersirin84@gmail.com

Bu çalışma, Samsun Müze Müdürlüğü'nün 22/02/2022 tarihli ve E-83048237-155.01-1148071 sayılı "Bilimsel Müze Araştırması" konulu izni kapsamında hazırlanmıştır.

Samsun Müzesi koleksiyonu, çeşitli materyallerden üretilmiş zengin takı seçkisine ev sahipliği yapmaktadır. Bu koleksiyondaki altın eserleri, çeşitlilikleri ve nitelikleriyle öne çıkarmak mümkündür. Kullanım amaçlarına göre altın takılar, günlük ve ölü takıları olarak iki gruba ayrılmaktadır. Bu çalışmada da ölü bireyler için özel olarak üretilmiş, günlük kullanıma uygun olmayan ince altın plakalardan yapılmış diadem, çelenk (ya da taç), göz ve ağız bantları olmak üzere 14 adet takıya yer verilmiştir.

İlk kez bu çalışmada ele alınarak değerlendirilen takı örnekleriyle Samsun Müzesi altın koleksiyonunun bilinirliğini arttırmak ve takıların literatüre eklenmesini sağlamak asıl amacımızı oluşturmaktadır. Çalışmada, katalog şeklinde hazırlanan takıların kullanımlarına ilişkin bilgiler başlıklar halinde sunulmuştur. Ayrıca, takıların fonksiyonları ve tipolojileri üzerinde durularak analoji odaklı karşılaştırılmış ve böylelikle takılar belirli bir tarih aralığına yerleştirilmeye çalışılmıştır.

1. Diadimler:

Kökene Grekçe’de “Diadima” (etrafını bağlamak) kelimesine dayanan ve Latince’de “Diademme” olarak anılan diadimler, Antik Dönem’de kadın ve erkekler tarafından saçları tutturmak amacıyla kullanılan şerit veya bantlar için yapılan bir adlandırmadır¹. Anadolu’da en erken diadem örneğine Geç Kalkolitik Çağ’a tarihlenen Korucutepe’de rastlanılmıştır². Başlangıçta çelenk ve asa gibi kraliyet sembolleri olarak kabul edilen diadimler, zamanla sunu eşyası ve mezar hediyesi gibi çeşitli amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır. Diadimler tipolojik olarak alınlıklı, şerit ya da bant formu, sarkıtlı, Herakles düğümü formu ve dörtgen levhalı gibi farklı gruplara ayrılmaktadır³.

Erken Tunç Çağı’ndan itibaren kullanılmaya başlanan şerit formu diadimler, çeşitli değişimlerle tüm Antik Dönem boyunca varlığını sürdürmüştür⁴. MÖ 4. yüzyıldan itibaren şerit formu diadimlere alınlık eklenmeye başlanmış⁵, bu yüzyılın ikinci yarısında alınlık formu ve bezemeli diadimler, mezar hediyesi olarak karakteristik bir özellik kazanmıştır⁶. Hellenistik Dönem’de de alınlıklı form yoğun olarak tercih edilmiş⁷, dönemin erken evrelerinde rölyefli olan örnekler sıkça üretilmiştir⁸. MÖ 2.-1. yüzyıllarda alınlıklı diadimlerde şeritler incelirken, alınlıklar daha basık bir form almaya başlamıştır⁹. Ayrıca, Hellenistik Dönem’deki diadimlerde mitolojik figürler ve özellikle bitkisel bezemeler oldukça yaygın olarak kullanılmıştır¹⁰.

Pers hazinelerinde biriken altın ve gümüş stoklarının dolaşıma girmesi, günlük hayatta gösterişli altın takıların kullanımını yaygınlaştırmış ve bu kullanım, MÖ 2. yüzyıldan itibaren daha da artmıştır¹¹. MÖ 1. yüzyılda ekonomik zorluklar nedeniyle

¹ Berker 1973, 9.

² Meriçboyu 2001, 79; Göral 2019, 63.

³ Greifenhagen 1975, 12-13, taf. 2:6, 2:8, 3; Williams-Ogden 1994, 65, 92, fig. 18, 44; Meriçboyu 2001, 184-185; Dili 2011, 51, 54-55, res. 12-13; Peker 2015, 309-311, fig. 6-10.

⁴ Dili 2011, 56.

⁵ Dili 2011, 56.

⁶ Bingöl 1999, 46. Uygun 2019, 297.

⁷ Özgülnar 2007, 7.

⁸ Türe-Savaşçın 2002, 32, 107.

⁹ Dili 2011, 57.

¹⁰ Türe-Savaşçın 2002, 107; Uygun 2019, 269.

¹¹ Türe-Savaşçın 2002, 107; Göral 2019, 58.

tasarruf önlemleri alınmış ve bu durum diadem üretimini de olumsuz etkilemiştir¹². Roma Dönemi'nde diademlerin kullanımı azalmış ve genellikle şerit formlu örnekler tercih edilmiştir¹³. Ayrıca, bu dönemde sikkelerin ön yüzlerinde kullanılan imparatoriçe portrelerindeki diadem tasvirleri de bu bantların formlarına ilişkin önemli bilgiler sunmuştur¹⁴.

Çalışmamızın bu bölümünde, Samsun Müzesi koleksiyonunda yer alan 5 adet altın diadem incelenmiştir¹⁵. Bu diademlerin tamamı ince altın plakanın dövülerek kesilmesiyle oluşturulmuştur. Şerit ve alınlıklı olmak üzere iki farklı tipte olan diademlerden ikisi bitkisel motiflerle bezenmiş olup diğerlerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır.

Kat. No. 1 ve 2'deki şerit formlu diademler, benzer işçilik özelliklerini sergilemektedir. Kat. No. 1'deki diadem, form ve işleniş açısından Adana Müzesi koleksiyonunda bulunan ve Hellenistik Dönem'in ortalarına tarihlendirilen bitkisel bezemeli, şerit formlu altın diademle oldukça benzer işleniş özellikleri sergilemektedir¹⁶. Ayrıca, Amisos Nekropolisi'nden MÖ geç 2. yüzyıla tarihlenen bitkisel bezemeli altın diademler de Kat. No. 1'deki örneğin işlenişleriyle paralel özellikler taşır¹⁷. Özellikle, Amisos Nekropolisi'nin yayılım alanındaki bir mezarda ele geçen ve VI. Mithradates'in krallık dönemine (MÖ 120-63) atfedilen bitkisel bezemeli altın diadem, Kat. No. 1'deki örnekle hem işçilik hem de form açısından oldukça benzerdir¹⁸.

Kat. No. 1'e kıyasla daha ince ve bezemesiz bir forma sahip olan Kat. No. 2'deki altın diademin oldukça benzer işleniş şeklini, MÖ 3. yüzyıla tarihlenen Tokat Müzesi koleksiyonundan altın bir diademde¹⁹ ve Amisos Nekropolisi'nden MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla ait bezemesiz altın diademlerde²⁰ görmek mümkündür. Ayrıca, Kat. No. 5'te yer alan ve MÖ 2.-1. yüzyıla tarihlendirilen altın çelenginin ince şerit formlu gövdesi, Kat. No. 2'deki diademin şerit formlu gövdesiyle de aynı karakteristik yapıya sahiptir.

Şerit formlu her iki diademin buluntu konteksti bilinmemekle birlikte sergiledikleri işçilik özelliği, Hellenistik Dönem'e işaret eder. Benzer buluntular ışığında Kat. No. 1 ve 2'deki diadimleri, MÖ 2.-1. yüzyıla tarihlendirmek mümkün görünmektedir.

Kat. No. 3 ve 4'teki altın diademler, alınlıklı formlarıyla benzer işçilik prensiplerini yansıtmaktadır. Anadolu Medeniyetleri Müzesi koleksiyonunda yer alan ve MÖ 4. yüzyıla tarihlenen alınlık formlu diademler, Samsun Müzesi örnekleriyle form olarak oldukça benzerdir²¹. Benzer form ve işleniş özelliklerini, MÖ 4.-3. yüzyıla²² ve MÖ geç 4. yüzyıl -

¹² Türe 2005, 128.

¹³ Göral 2019, 64; Karaca 2023, 36.

¹⁴ Kumandaş 2023, 197.

¹⁵ Samsun Müzesi koleksiyonunda bulunan diğer altın diadem örnekleri için bkz; Şirin-Kolağasıoğlu 2016, 76, res. 10-11; Şirin 2017, 114, res. 28; Şirin-Kolağasıoğlu 2018, 193, fot. lev. 13, res. 24a-h; Şirin v.d. 2018, 99, res. 11; Temür 2020, 497-498, 508, res. 3; Şirin-Yiğitpaşa 2021, 175-176, 179-180, kn. 42-43, 51, res. 42-43, 51.

¹⁶ Uygun 2019, 292, 306, kn. 10, fig. 13.

¹⁷ Şirin 2017, 96, 114, fot. lev. 12, res. 28; Şirin-Kolağasıoğlu 2018, 173-174, 193, fot. lev. 13:24a, d, e-g; Şirin-Yiğitpaşa 2021, 212, res. 42.

¹⁸ Şirin-Kolağasıoğlu 2016, 77-78, res. 10.

¹⁹ Göral 2019, 121, kn. 3.

²⁰ Şirin-Kolağasıoğlu 2018, 170, 173-174, 184, 193, fot. lev. 4:8, 13:24b-c, h; Şirin v.d. 2018, 83, 99, res. 11; Şirin-Yiğitpaşa 2021, 215, res. 51, 216, res. 57.

²¹ Bingöl 1999, 46, kn. 4-5.

²² Hoffmann-Davidson 1965, 67, no. 7.

erken 3. yüzyıla²³ tarihlenen alınlıklı altın diademlerde de görmek mümkündür. Ayrıca, MÖ 325-275 yıllarına tarihlenen Karamatepe buluntusu diadem örneklerinin alınlıklı yapısı, Kat. No. 3 ve 4'teki örneklerle de paralellik gösteren bir işçilik yansıtmaktadır²⁴.

Buluntu kontekstleri bilinmeyen alınlık formu diademler, Hellenistik Dönem'in kuyumculuk tekniğini içermektedir. Analoji odaklı bir yaklaşımla değerlendirdiğimizde Kat. No. 3 ve 4'teki alınlık formu altın diadimleri, MÖ 4.-3. yüzyıl aralığına tarihlendirmek olası görünmektedir.

2. Çelenkler:

İlk çelenk örnekleri, MÖ 4. binin ikinci yarısında Mezopotamya'da ortaya çıkarken, Batı dünyasında ilk kez Etrüskler tarafından kullanılmıştır²⁵. Grek dünyasında ise MÖ 7. yüzyılda görünmeye başlanan çelenklerde önceleri taze bitkiler kullanılmış, bazen de bu bitkiler ince altın plakalardan yapılmıştır²⁶.

Klasik Dönem'de diademler gibi çelenklerde, formları ve özenli işçilikleriyle dikkat çeken ve tercih edilen takılar olmuştur²⁷. Diademlerle benzer işçilik sergileselerde taşıdıkları anlamlarla ödül veya törenlerde kullanılan çelenkler, soyluluğu simgeleyen diademlerden ayrılmaktadır²⁸. Diadelere bitki ekleme uygulaması yapraklı diadimleri ortaya çıkarmış ve bu diademler çelenk ya da taç olarak anılmıştır. Ancak zamanla çelenkler, adak eşyaları, otorite sembolleri, tanrılar ve insanlar için süs takıları, doğum, şölen, hastalık, ölüm ve cenaze törenleri gibi çeşitli olaylarda sevgi ifadesi olarak da kullanılmıştır.

MÖ 4. yüzyıldan önce genellikle tekli yapraklar kullanılırken, bu yüzyıldan itibaren yaprakların uç kısımları dilimlere ayrılmaya başlanmıştır²⁹. MÖ 4.-3. yüzyıllarda çelenklerdeki yaprak yoğunluğu, MÖ 2. yüzyılda azalmış ve dönemin sonuna doğru yapraklar, şerit biçimli gövdeye seyrek olarak tutturulmaya başlanmıştır³⁰. MÖ 2. yüzyılın sonlarına doğru üçlü yapraklardan oluşan daha basit çelenk örnekleri ortaya çıkar³¹. Özellikle altın plakadan kesilerek yapılan üç uçlu, basit işçilikli ve dar gövdeli yapraklar, en çok tercih edilen öğeler olmuştur³².

Hellenistik Dönem'de çelenklerde Herakles düğümü, rozet ve çiçeklerin kullanımı oldukça yoğundur. Çelenklerde kullanılan defne ve zeytin gibi farklı formlardaki üç ayrı yaprağın bir arada kullanımının kolaylığı ve bir telle şerit gövdeye tutturulması üç uçlu yaprakların ortaya çıkışını etkilemiş olmalıdır. Altın kullanımından tasarruf amacıyla ölü hediyesi olarak üretilen ve günlük hayatta kullanılamayacak kadar ince olan çelenklerdeki üç uçlu altın yapraklar³³, bu durumu destekler niteliktedir. Hatta, MÖ 1. yüzyıldaki ekonomik kriz, mezarlara çelenk yerine bu çelenklere ilştirilen yaprakların ayrı olarak konulmasına da neden olmuştur³⁴. Roma Dönemi'nde ise çelenklerdeki üç

²³ Greifenhagen 1975, 12-13, taf. 3:3-4.

²⁴ Peker 2015, 307-311.

²⁵ Dili 2011, 59.

²⁶ Meriçboyu 2001, 79.

²⁷ Türe-Savaşçın 2002, 100.

²⁸ Türe-Savaşçın 2002, 101; Dili 2011, 58; Şirin-Kolağasıoğlu 2016, 77.

²⁹ Yağz-Doğan 2023, 55.

³⁰ Meriçboyu 2001, 183.

³¹ Dili 2011, 61.

³² Dili 2011, 60.

³³ Meriçboyu 2001, 183.

³⁴ Dili 2011, 62.

uçlu altın yapraklar, daha kısa ve dipleri geniş bir formda karşımıza çıkar³⁵. MS 2. yüzyıldan itibaren ise altın çelenklerin önemi giderek azalmıştır³⁶.

Bu bölümde, Samsun Müzesi koleksiyonunda yer alan iki altın çelenk örneğine yer verilmiştir. Bunlardan biri üç uçlu yapraklı ince şerit formlu olup diğeri ufak bir şerit parçası ve üç uçlu yapraklı oluşmaktadır³⁷. Çelenk ve çelenk yaprağı aynı teknikle, ince altın levhanın dövülerek kesilmesiyle üretilmiştir.

Kat. No. 5'teki altın çelenk ve Kat. No. 6'daki altın çelenk yaprağı, kullanılan teknikler ve biçimsel özellikler açısından birbiriyle aynıdır. Çelenklerdeki üç uçlu altın yaprakların şekil ve işlenişine oldukça benzer örnekler, Adana Arkeoloji Müzesi'nde bulunan ve MÖ 4.-3. yüzyıla tarihlenen altın bir çelenkte³⁸, Taranto Arkeoloji Müzesi'nde yer alan MÖ 3. yüzyıla ait altın bir yaprakta³⁹ karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Denizli, Gümüşler Nekropolisi'nde bir mezarda MÖ 1. yüzyıla tarihlenen 13 adet üç uçlu altın yaprakla⁴⁰, Geç Hellenistik Dönem'e yerleştirilen Amisos menşeli altın yapraklar⁴¹, Kat. No. 5 ve 6'daki yapraklarla aynı işleniş karakteristiğini sergilemektedir.

Kat. No. 5'teki çelenkteki üç uçlu yaprağın işlenişi, şerit formlu gövdesi, bağlantı halkaları ve yaprak sayısı ile paralellik gösteren MÖ 2. yüzyıl - 1. yüzyıla ait Anchialos'ta bulunmuş altın bir çelenk⁴² ve Amisos'tan MÖ geç 2. yüzyıl - erken 1. yüzyıla tarihlenen taçlar⁴³ neredeyse aynı kuyumcu atölyesinden çıkmış izlenimini vermektedir. Taranto Arkeoloji Müzesi'nden MÖ 2. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen taçla⁴⁴, Patara'dan MÖ 1. yüzyıla tarihlenen çelengin dibe doğru daralan üç uçlu altın yaprakları⁴⁵ ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden MÖ 1. yüzyıla tarihlenen bir tacın şerit formlu gövdesi, üç uçlu yaprakları, bağlantı halkaları ve yaprak sayıları da Kat. No. 5 ile oldukça benzerdir⁴⁶. Bu benzerlik, Ankara, Çankırı'nın Balgat semtinde bir mezar odasında ele geçen ve MÖ 50 - MS 50 yıllarına tarihlenen altın diademin, ince şerit ve şeride iliştilmiş olan yaprakların form ve işlenişinde de karşımıza çıkmaktadır⁴⁷.

Kat. No. 5'teki çelenk kontekst bir buluntu olmamasına karşın, Kat. No. 6'daki çelenk yaprağı bir parça halinde Samsun'un, 19 Mayıs ilçesi, Dağköy Mahallesi'nde bulunan bir tümülüs buluntusudur. Her iki takının yaprakları ve şerit formlu gövdesi aynı işçilikle üretilmiştir. Samsun Müzesi örneklerini, ince şerit formlu gövde, yaprak işlenişi, yaprağın iliştilme şekli ve bağlantı halkaları gibi özellikleri temel alarak analoji odaklı değerlendirdiğimizde, Kat. No. 5 ve 6'daki altın çelenk ve çelenk yaprağını MÖ 2.-1. yüzyıla tarihlendirmek mümkün görünmektedir.

³⁵ Dili 2011, 62.

³⁶ Avli - Aydın Tavukçu 2024, 343.

³⁷ Samsun Müzesi koleksiyonunda bulunan diğer altın çelenk (taç) ve üç uçlu yaprak örnekleri için bkz; Temür 2020, 497, 507, res. 1; Şirin-Yiğitpaşa 2021, 158, 175, 179-180, 185, 205, 212, 215-216, kn. 14, 41, 51, 61, res. 14, 41, 51, 61.

³⁸ Atakuru 2020, 156, kn. 103.

³⁹ De Juliis 1984, 94, cn. 23.

⁴⁰ Karabay 1999, 293-294, 299, res. 9.

⁴¹ Şirin-Yiğitpaşa 2021, 185, 216, res. 61, kn. 61.

⁴² Tonkova 2015, 701, 714-715, fig. 1b.

⁴³ Şirin-Yiğitpaşa 2021, 175, 179-180, 212, 215, res. 41, 51, kn. 41, 51.

⁴⁴ De Juliis 1984, 96, cn. 27.

⁴⁵ Uygun 2000, 123, lev. 29-31.

⁴⁶ Kayalar 2019, 95, şek. no. 61.

⁴⁷ Kaya 2003, 203-204, 208, res. 6.

3. Göz ve ağız bantları:

Diademler, çelenkler ve altın plakalardan yapılan yapraklar gibi göz ve ağız bantları da ince altın plakaların kesilmesiyle üretilmiştir. Bu teknikle yapılan ölü takıları olarak adlandırılan göz ve ağız bantlarının yanı sıra ölü takıları olarak kullanılan altından yapılmış yanak plakaları ve maskeler de bulunmaktadır⁴⁸. Bu bantların bazıları bezemesizken bazıları insan, hayvan ve mitolojik figürlerle, bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiştir.

Antik Dönem kuyumcuları tarafından altın külçelerin dövülerek ince plaka haline getirilmesi ve çeşitli formlarda işlenmesiyle oluşturulan mezarlara özgü takılar, ölenlerin yüksek statüye sahip olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmiştir⁴⁹. Yunan kültüründe ağız kapatmak için kullanılan oval, yuvarlak veya eşkenar dörtgen formu altın plakalar “Epistomion/Epistomia”, gözleri kapatmak için kullanılanlar ise “Epiophtalmos” olarak adlandırılmıştır⁵⁰. Roma’da ise gözlerin kapatılması “Oculos Premere”, ağız bantları veya çene kayışları da “Othonai” olarak tanımlanmıştır⁵¹. Bugün ise mezarlarda iskeletin baş hizasında bulundukları konuma göre bu bantlar, ağız ve göz bandı olarak anılmaktadır.

Antik Dönem’de cenaze törenlerinin hazırlık aşamasında, ruhun terk ettiği bedene kötü ruhların girmesini engellemek amacıyla önce ağız kapatılır, alt çene bağlanarak düşmesi önlenir ve ardından gözler kapatılırdı⁵². Günlük kullanım için uygun olmayacak kadar ince altın plakalardan üretilen göz ve ağız bantları, yoğun olarak ele geçen takılar arasında yer almaz⁵³. Cenaze ritüellerinde uygulanışı, Yakın Doğu Neolitik Dönemi’ne kadar uzanan bu bantlar⁵⁴, MÖ 3. ve 2. binde genellikle bezemesiz olarak yapılmıştır⁵⁵. Şerit formu ağız bantları, MÖ 2. binyılda görülmekle birlikte MÖ 1. binyılda oldukça azalma göstermiş ancak Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi’nde tekrar kullanıma girerek yaygınlaşmıştır⁵⁶. Mezarlarda tek veya çift olarak ele geçen bu bantlar⁵⁷, özellikle Kuzey Yunanistan’da MÖ 8. yüzyılın sonundan 7. yüzyılın başlarına dek gömü geleneklerinde yaygın olarak kullanılmıştır⁵⁸.

Mezarlarda ele geçen göz veya ağız bantlarının kontekst buluntu olmaması durumunda kullanım amaçlarına dair kesin bir ayırım yapmak kolay değildir⁵⁹. Ölü takılarının neredeyse tamamında ip geçki delikleri bulunmaktadır. Gözlere konulan bantlar genellikle oval şekilli, uçları yuvarlak veya düzdür⁶⁰. Basık oval formu ve sivri kenarlı göz bantları, Klasik ve Hellenistik Dönem’e tarihlendirilirken, geniş kenarlı oval formu olanların kullanımı Roma Dönemi’ne kadar devam etmektedir⁶¹. Şerit, eşkenar

⁴⁸ Avli-Aydın Tavukçu 2024, 337.

⁴⁹ Tamsü Polat 2013, 432.

⁵⁰ Uygun 2021, 318.

⁵¹ Aydın Tavukçu- Avli 2021, 70.

⁵² Bilir 2020, 43.

⁵³ Avli 2020, 104.

⁵⁴ Avli-Aydın Tavukçu 2024, 337.

⁵⁵ Göral 2019, 97.

⁵⁶ Aydın Tavukçu-Avli 2021, 74.

⁵⁷ Avli 2020, 104.

⁵⁸ Uygun 2021, 318.

⁵⁹ Bingöl 1999, 37.

⁶⁰ Göral 2019, 97.

⁶¹ Uygun 2021, 325-326, kn. 8-11.

dörtgen ve kol saati şeklinde çeşitli formları bulunan ağız bantları ise göz bantlarına göre daha uzun bir yapıya sahiptir⁶².

Çalışmamızın bu bölümünde Samsun Müzesi koleksiyonundan göz ve ağız bantları olmak üzere 7 adet ölü takısına yer verilmiştir. Göz bantlarında herhangi bir bezeme yokken ağız bantlarının üçünde geometrik bezemeler bulunmaktadır. Bantların hepsi aynı teknikle işlenmiş ve ince altın plakanın dövülerek kesilmesiyle oluşturulmuştur.

Kat. No. 7'de yer alan ince oval formlu altın göz bandının form yapısı ve bağlantı mekanizmalarının işlenişi, MÖ 6.-5. yüzyıla tarihlenen altın bir ölü takısında⁶³ ve Mesambria Nekropolisi'nden MÖ 3. yüzyıla ait altın bir plakada⁶⁴ karşımıza çıkmaktadır. Bağlantı halkalarının işlenişi ve oval form yapısıyla Tokat Müzesi koleksiyonunda bulunan MÖ 3.-2. yüzyıla tarihlenen ve ağız bandı olarak adlandırılan örnek⁶⁵, Kat. No. 7'deki göz bandıyla aynı işleniş özelliklerini sergilemektedir. Ayrıca, Erimtan Koleksiyonu'ndan⁶⁶ ve Adana Müzesi'nden⁶⁷ MS 1.-2. yüzyıla tarihlenen altın göz bantları da Samsun Müzesi örneğiyle benzer form yapısına ve işleniş karakteristiğine sahiptir.

Konteksti belirsiz olan Kat. No. 7'deki altın göz bandının benzerlerinin geniş bir kronolojik aralığa yayılması, dar bir tarihlendirme yapmayı güçleştirmektedir. Karşılaştırılan örneklerin de çoğunlukla kontekt buluntu olmamaları bu zorluğu artırmaktadır. Ancak, form yapısı ve bağlantı halkası gibi temel özellikleri analoji odaklı değerlendirdiğimizde, Hellenistik Dönem ile Roma İmparatorluk Dönemi'ne geçişi ön plana çıkarmak mümkündür. Bu kapsamda Kat. No. 7'deki altın göz bandını, MÖ 3. - MS 1. yüzyıla yerleştirmek olası görünmektedir.

Kat. No. 8'deki oval formlu ve sivrilen uçlu altın göz bandı, Kat. No. 7'deki örneğin form olarak daha basık bir benzeridir. Bu form yapısını, MÖ 6.-5. yüzyıla ait bezemeli altın ölü takılarında⁶⁸ ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi koleksiyonunda bulunan MÖ 5.-4. yüzyıla tarihlenen altın bir göğüslükte⁶⁹ görmek mümkündür. Malatya Müzesi'nden Geç Hellenistik – Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne atfedilen ve ağız bandı olarak tanımlanan örnekle⁷⁰, Roma Dönemi'ne tarihlenen altın ağız bantları form ve işleniş özellikleri açısından Kat. No. 8'deki örnekle oldukça benzerdir⁷¹. Ayrıca, Adana Müzesi'nden üzeri bitkisel bezemeli olan ve MÖ 1. - MS 1. yüzyıla ait bir göz bandı ile MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen üzeri arı bezemeli bir göz bandı da basık oval formuyla, Kat. No. 8'de bulunan örneğe oldukça yakın bir işleniş şeklini sergilemektedir⁷².

Kat. No. 8'deki göz bandının benzer işleniş özelliklerini gösteren örneklerin geniş bir kronolojik aralığa yayılması, kesin bir tarihlendirme yapmayı zorlaştırmaktadır. Kat. No. 7'deki örnekte olduğu gibi bu takı da genel olarak Geç Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne ilişkin işleniş özelliklerine yakındır. Form yapısını analoji

⁶² Bingöl 1999, 37; Aydın Tavukçu-Avli 2021, 73.

⁶³ Berge 2019, 10-11, no 15.

⁶⁴ Musti v.d. 1992, 211, 282, no. 157.

⁶⁵ Göral 2019, 174-175, kn. 80.

⁶⁶ Avli-Aydın Tavukçu 2024, kn. 2, 339-340.

⁶⁷ Uygun 2021, 320-321, kn. 2.

⁶⁸ Berge 2019, 10-11, no 14.

⁶⁹ Kayalar 2019, 99, şek. no. 65.

⁷⁰ Researchgate, "www.researchgate.net", erişim: 11/12/2024.

⁷¹ Bingöl 1999, 209, 211-212, 214-215, kn. 233, 235-236, 238-239.

⁷² Uygun 2021, 321-322, kn. 3-4.

odaklı değerlendirdiğimizde, Kat. No. 8'deki altın göz bandını MÖ 2. - MS 2. yüzyıla yerleştirmek mümkün görünmektedir.

Kat. No. 9'daki uca doğru daralan ve merkezi geniş gövde yapısına sahip şerit formu altın ağız bandı, özellikle her iki ucunda bağlantı halkası veya ip geçki deliği bulunmayan MÖ 5.-1. yüzyıl aralığına ait diadem olarak adlandırılan bir örnekle oldukça benzer işleniş özelliği sergilemektedir⁷³. Ayrıca, MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine⁷⁴ ve MÖ 4.-3. yüzyıla tarihlenen⁷⁵ bitkisel bezemeli altın diademlerde de benzer form ve işleniş özellikleri gözlemlenmektedir. Bu benzerlik, MÖ 2.-1. yüzyıla ait Adana Müzesi koleksiyonunda yer alan Athena büstü kabartmalı altın bir ağız bandında da karşımıza çıkmaktadır⁷⁶. Geç Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne atfedilen figür bezemeli altın bir diademin gövde işlenişiyle⁷⁷, Samsun Müzesi örneğine göre daha ince ve uzun bir forma sahip olan Roma Dönemi'ne ait bitkisel bezemeli altın bir diademin form yapısı⁷⁸, Kat. No. 9'daki ağız bandıyla paralellik göstermektedir. Denizli, Gümüşler Nekropolisi'nden bir mezarda ele geçen ve MÖ 1. yüzyıla ait altın diademlerle⁷⁹ yine MÖ 1. yüzyıl - MS 1. yüzyıl aralığına tarihlenen bitkisel bezemeli altın bir tacın şekli ve işlenişi de Samsun Müzesi örneğiyle oldukça benzerdir⁸⁰. Kat. No. 9 ile aynı işleniş ve biçim özelliklerini gösteren Neapolis Nekropolisi'nden, Hellenistik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi'nin sonlarına dek kullanıldığı belirtilen bir aile mezarı buluntusu olan şerit formu altın ağız bantları, iki farklı değerlendirme de MÖ 3.-2. yüzyıla⁸¹ ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne⁸² tarihlendirilmiştir.

Kat. No. 9'daki şerit formu altın ağız bandı, yukarıda bahsedilen benzer buluntular ışığında Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait form ve işleniş özelliklerini yansıtmaktadır. İşleniş olarak belirgin bir farklılık arz etmeden uzun bir zaman diliminde aynı formun kullanılması ve analogi odaklı yapılan değerlendirmeler, Kat. No. 9'daki şerit formu altın ağız bandını, MÖ 2. - MS 2. yüzyıla tarihlendirmemize imkan sunmaktadır.

Kat. No. 10'daki merkezi geniş ve dikdörtgene yakın forma sahip altın ağız bandı, işleniş ve form olarak MÖ 323-31 yıllarına tarihlenen kenarları küçük daire kabartmalarla çevrili altın bir bantla⁸³ ve MS 2.-3. yüzyıla ait, üzeri kare bezemeli ve ortası taşlı altın bir taçla⁸⁴ dikkate değer bir benzerlik göstermektedir. Ayrıca, Kat. No. 10'daki ağız bandında repousse tekniğiyle⁸⁵ oluşturulmuş çapraz tarama şeklindeki geometrik bezeme, Kat. No. 11 ve 12'de bulunan ağız bantlarıyla aynı olup bu bezeme stiline benzer bir işçilik, Ankara Medeniyetleri Müzesi'nde yer alan ve MÖ 3. yüzyıla tarihlenen altın bir şerit formu diademde balık kılıcı şeklinde işlenmiş bir bezemede

⁷³ Invaluable, "www.invaluable.com", erişim: 17/12/2024.

⁷⁴ Musti v.d. 1992, 151, 260, no. 120.

⁷⁵ Collections, "www.collections.louvre.fr", erişim: 17/12/2024.

⁷⁶ Uygun 2021, 322-323, kn. 5, fig. 5.

⁷⁷ Pba Auctions, "www.pba-auctions.com", erişim: 16/12/2024.

⁷⁸ Pierides 1971, 46, xxxi-4.

⁷⁹ Karabay 1999, 293-294, 299, res. 6:1-3, 8.

⁸⁰ Berge 2019, 22-23, no. 49.

⁸¹ Avli 2020, 138, 240-243, kn. 82-85.

⁸² Aydın Tavukçu- Avli 2021, 73-74, 79, 88, fig. 5a-f.

⁸³ Antiquities, "www.antiquities.co.uk", erişim: 01/01/2025.

⁸⁴ Berge 2019, 28-29, no. 71.

⁸⁵ Repousse (çekikleme ya da kabartma) tekniği, ince altın plakaların bezenmesinde kullanılan en yaygın tekniktir. Kalemle çekikleme, modeli çekikleme, erkek modele ya da dişi modele çekikleme olmak üzere dört ayrı uygulaması bulunmaktadır (Bingöl 1999, 26).

karşımıza çıkmaktadır⁸⁶. Ayrıca, Geç Roma Dönemi'ne ait altın bir banttaki geometrik formlu çapraz tarama bezemesi de Kat. No. 10, 11 ve 12'deki bezemeye aynı karakteristiği yansıtmaktadır⁸⁷.

Kat. No. 10'da bulunan ağız bandı form olarak Hellenistik Dönem'e işaret ederken geometrik bezeme açısından Roma İmparatorluk Dönemi'ni ön plana çıkarmak mümkündür. Ayırt edici özellik geometrik bezemede karşımıza çıkmakta olup bu açıdan Kat. No. 10'daki ağız bandını benzerleri ışığında, MÖ 1. - MS 3. yüzyıla yerleştirmek uygun olacaktır.

Kat. No. 11, 12 ve 13'teki eşkenar dörtgen formlu, kenarları yuvarlatılmış ve düz şekilli altın ağız bantları, aynı tipoloji ve işçilik özelliklerini sergilemektedir. Bu bantların biçim ve işlenişine benzer örnekler, MÖ 6.-5. yüzyıla tarihlenen üzeri nokta bezemeli altın bir takıda⁸⁸, MÖ 5. yüzyıla ait Sofya Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda bulunan üzeri bezemeli altın bir göğüs plakasında⁸⁹ ve yine MÖ 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Musovica Tümülüsü'nden çıkarılan altın bir göğüs plakasında⁹⁰ karşımıza çıkmaktadır. Tokat Müzesi'nden MÖ 3.-2. yüzyıla⁹¹, Erzurum Müzesi koleksiyonundan Hellenistik Dönem'e⁹² tarihlendirilen eşkenar dörtgen formlu göz-ağız bantları ile Enez'den bir çocuğa ait lahit mezarda ele geçen Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen altın bir diadem⁹³ şekil ve yapım tekniği açısından Samsun Müzesi örnekleriyle önemli benzerlikler taşımaktadır. Bu benzerlik, Stratonikeia Akdağ Nekropolisi'nden MÖ 2. - MS 2. yüzyıl aralığında kullanılmış bir mezarda bulunan göz-ağız bandıyla da paralellik göstermektedir⁹⁴. Neapolis Nekropolisi'nden Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılmış bir aile mezarında ele geçen ve MÖ 3.-2. yüzyıla tarihlenen toplam 14 adet altın ağız bandı⁹⁵, -aynı ağız bantları farklı bir çalışmada Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmiştir⁹⁶- form ve yapım şekli bakımından Kat. No. 11, 12 ve 13'teki ağız bantlarıyla oldukça benzerdir. Yine, Erimtan Müzesi'nde bulunan ve Hellenistik Dönem'e tarihlenen altın bir ağız bandında da bu benzerlik gözlemlenirken, benzerliğin daha da arttığı MS 2.-3. yüzyıla ait eşkenar kare formlu altın ağız bantları⁹⁷ ve Uşak, Aybey Nekropolisi'nden bir mezarda iskeletin ağız kısmında bulunan ve Roma Dönemi'ne tarihlenen altın diadem olarak adlandırılan ağız bandında da karşımıza çıkmaktadır⁹⁸. Ayrıca, Roma Dönemi'ne tarihlenen göz ve ağız bantlarıyla⁹⁹, Adana Arkeoloji Müzesi'nden eşkenar dörtgen formlu MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen altın diadem örnekleri de şekil olarak Samsun Müzesi örnekleriyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir¹⁰⁰.

Benzer buluntular ışığında, geniş bir kronolojik aralıkta aynı formda üretilmiş örneklerin varlığı dikkat çekicidir. Ağız bantlarının eşkenar dörtgen formunun

⁸⁶ Bingöl 1999, 48, kn. 9.

⁸⁷ Bingöl 1999, 218, kn. 242.

⁸⁸ Berge 2019, 10-11, no. 12-13.

⁸⁹ Musti v.d. 1992, 199, 278, no. 151.

⁹⁰ Musti v.d. 1992, 201, 279, no. 153:2.

⁹¹ Göral 2019, 173-175, kn. 78-79, 81.

⁹² Erkmén v.d. 2005, 45.

⁹³ Erzen 1987, 282-284, 292, res. 13; Başaran 1996, 492, 506, res. 9b.

⁹⁴ Tamsü Polat 2013, 190-191, lev. 121:a.

⁹⁵ Avli 2020, 138, 244-257, kn. 86-99.

⁹⁶ Aydın Tavukçu - Avli 2021, fig. 6a-j, 74-75, 88.

⁹⁷ Avli - Aydın Tavukçu 2024, 338-341, kn. 1, 3-4.

⁹⁸ Gün 2016, 595, 598, 603, res. 7.

⁹⁹ Bingöl 1999, 210, 213, 216-217, kn. 234, 237, 240-241.

¹⁰⁰ Atakuru 2020, 154, 158, kn. 101, 105.

Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Kat. No. 10'daki çapraz tarama bezemesinin Kat. No. 11 ve 12'de de görülmesi, bu eserlerin çağdaş olması gerektiğini düşündürmektedir. Bu kapsamda, form yapısı ve bezeme özelliklerini analoji olarak karşılaştırarak değerlendirdiğimizde, Kat. No. 11, 12 ve 13'teki altın ağız bantlarını, MÖ 1.- MS 3. yüzyıla yerleştirmek uygun olacaktır.

Değerlendirmeler ve Sonuç:

Samsun Müzesi altın koleksiyonunda yer alan ve ölü gömme geleneklerinin önemli bir parçası olarak diademler, çelenkler, göz ve ağız bantları ince altın plakaların dövülüp kesilmesiyle üretilmiş, günlük kullanıma uygun olmayan birer ölü takıdır. Bu takıların belirgin dönemsel özellikleri diademlerde ve çelenkte kendisini gösterirken tarihlendirmede zorluk yaşanmamıştır. Ancak göz ve ağız bantlarının form ve işleniş özelliklerinin geniş bir tarih aralığına işaret etmesi, tarihlendirilmelerini zorlaştırmaktadır. Analoji odaklı değerlendirilen bu bantların kontekt konumunda ele geçmemeleri ve kontekt olarak bulunanlarında genellikle bulundukları mezarların Hellenistik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi'ne dek kullanılmış olması, geniş bir tarih aralığını ön plana çıkarmamıza sebebiyet vermiştir.

Göz ve ağız bantlarının yapımlarının basit olması ve farklı yapım aşamalarına gerek duymadan ortaya konulması, özellikle de cenaze için hızlıca yapımlarının gerekliliği bu bantların dönemsel olarak belirgin şekilde çeşitlenmesini önlemiş olmalıdır. Bu durum, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen göz ve ağız bantlarının genel olarak aynı tarzda yapılmış olduğunun açıklayıcısı olmalıdır. Tarihlendirilmesi yapılan Samsun Müzesi koleksiyonundaki altın ölü takılarının fonksiyonlarına ilişkin de oldukça farklı adlandırmalarla karşılaşılmaktadır. Takıların, temel olarak kullanım amaçlarını içeren fonksiyonlarına baktığımızda bazı değerlendirmelerin yapılması yerinde olacaktır.

Kat. No. 1 ve 2'deki ince şerit formu takılarının işlenişi dikkate alındığında, Hellenistik Dönem diademlerinde sıkça karşılaşılan bitkisel bezemeli veya bezemesiz, ince şerit formu yapısıyla diadem tipolojisine uygunluk göstermektedir.

Kat. No. 3 ve 4'te yer alan takıların alınlık formu ve mevcut uçlarındaki bağlama halkalarıyla, Hellenistik Dönem'de çeşitli varyasyonlarda yapılan baş takısı olarak yaygın bir kullanım alanına sahip alınlıklı diademler tipolojisinde olduğu açıkça görülmektedir.

Kat. No. 5'teki takının formu ve üzerindeki stilize zeytin yaprakları dikkate alındığında, bir çelenk (taç) olarak tanımlanmalıdır. Diademler genellikle daha dar, geniş şerit formu, alınlıklı ya da sarkaçlı vb gibi çeşitli varyasyonlara sahiptir. Bu formdaki takılara yaprak aplike edilmesi kullanımdaki anlamını da değiştirmektedir. Kat. No. 5'te bulunan takı, Antik Dönem'de sıklıkla karşılaşılan çelenk (ya da taç) tipolojisine uymaktadır.

Kat. No. 6'daki takıya ait parça ise Kat. No. 5'teki çelenkle aynı özellikte olup altın bir çelenge ait yaprak parçasıdır. Bu tip yapraklar, özellikle Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde mezar buluntuları arasında sıklıkla karşılaşılan altın çelenklerin karakteristik öğelerindendir. Zamanla sadece çelenk yapraklarının mezarlara bırakılma geleneği başlamıştır. Ancak Kat. No. 6'daki ölü takısında şerit parçası da bulunmakta olup bir çelenge ait parça olduğu açıkça görülmektedir.

Kat. No. 7 ve 8’de bulunan ince altın plakadan yapılan ölü takılarının oval formu ve ölçüleri dikkate alındığında, bir göz bandı olarak tanımlanmaları mümkündür. Ağız bağları genellikle daha uzun ve şerit formunda olup oval şekilli örnekler daha az rastlanır. Göz bantları ise sıklıkla oval veya basık oval bir şekilde karşımıza çıkar.

Kat. No. 9’daki takı, form yapısı ve boyutları dikkate alındığında, diademden ziyade bir ağız bandı özelliğini yansıtmaktadır. Uç kısımlarında delik olmaması bu kısımların sonradan yırtılmış olabileceğini ya da hiç delik açılmamış olabileceğini düşündürmektedir. Ağız bantları genellikle şerit formunda olup bazı örneklerde yüz hatlarına uyum sağlaması amacıyla orta kısımda genişleme ve uçlara doğru daralma görülebilmektedir. Diadimler ise genellikle daha uzun ve başı çevreleyecek formda olup belirgin bir daralma tipik bir özellik değildir.

Kat. No. 10, 11, 12 ve 13’te bulunan ince plakadan yapılmış, üzeri çapraz taralı geometrik bezemeli (Kat. No. 13 hariç) takılarının formları, boyutları ve özellikle ağız kapatmaya uygun geniş merkezi kısmı dikkate alındığında, bir ağız bandı olarak tanımlanmalıdır. Göz bağları genellikle daha dar ve farklı formlarda olabilirken, ağız bantları yüz hatlarına uyum sağlaması için genişleyip daralabilir.

Tipolojik olarak, çalışmamızda yer alan Samsun Müzesi koleksiyonundaki 14 adet ölü takısını, diadimler ve çelenkler olarak baş takıları altında; göz ve ağız bantları olarak yüz takıları altında gruplandırmak mümkündür.

Ölü takıları adı altında baş takıları grubuna dahil edilen diadimler, “Şerit Formlu Diadimler” ve “Alınlıklı Diadimler” olarak iki tiptir. Şerit formlu diadimler kendi içinde, bezemeli (Kat. No. 1) ve bezemesiz şerit formlu diadimler (Kat. No. 2) olarak alt tiplere ayrılırken, alınlıklı diadimlerde kendi içinde, bezemeli (Kat. No. 3) ve bezemesiz alınlıklı diadimler (Kat. No. 4) olarak alt tiplere ayrılmaktadır. Çelenkler (taçlar) ise ince bir şerit gövdeye tutturulmuş, üç uçlu altın yapraklardan oluşan formuyla tek tiptir (Kat. No. 5 ve 6).

Ölü takıları adı altında yüz takıları grubuna dahil edilen göz bantları, “Oval Formlu ve Yumuşak Kenarlı Göz Bantları” (Kat. No. 7) ve “Basık Oval Formlu ve Sivri Kenarlı Göz Bantları” (Kat. No. 8) olarak iki tiptir. Ağız bantları ise “Şerit Formlu Ağız Bantları” (Kat. No. 9), “Dikdörtgen Formlu Ağız Bantları” (Kat. No. 10) ve “Eşkenar Dörtgen Formlu Ağız Bantları” (Kat. No. 11, 12 ve 13) olarak üç tiptir. Eşkenar dörtgen formlu ağız bantları kendi içinde, bezemeli (Kat. No. 11 ve 12) ve bezemesiz eşkenar dörtgen formlu ağız bantları (Kat. No. 13) olarak alt tiplere ayrılmaktadır.

Sonuç olarak, Samsun Müzesi altın koleksiyonunda bulunan ve daha önce değerlendirilmemiş olan ölü takılarını tanıtarak bu eserlerin fonksiyonları, tipolojileri ve olası tarihlendirmeleri üzerinde durulmuştur. Çalışmamız, bu takıların Antik Dönem ölü gömme gelenekleri ve kuyumculuk sanatındaki yerini anlamamıza ufakta olsa bir katkı sağlayacaktır. Müzedeki bu değerli eserler, bölgenin antik çağlardaki kültürel ve sanatsal etkileşimleri hakkında da önemli ipuçları sunan birer kanıt konumundadır.

Katalog

Kat. No. 1 (Fig. 1): Diadem (Müze envanterinde “Ölü Göz Örtüsü” olarak kayıtlıdır). Altın. Müze Env. No: 7-20/1973. Ölçüleri: Uzunluğu 16,7 cm, eni 1,7 cm, ağırlığı 1,23 gr. Yapım Tekniği: Dövme, kesme, tel ve repousse. Tanımı: İnce altın plaka şerit şeklinde kesilmiş ve her iki ucunda bağlantı halkaları bulunmaktadır. Üzerinde bitkisel bezemeler vardır. Ancak bu bezemeler diadem buruşturulmuş olduğu için tam olarak anlaşılamamıştır. Tüm. Tarihi: MÖ 2.-1. yüzyıl.

Fig. 1. Şerit formu altın diadem.

Kat. No. 2 (Fig. 2): Diadem. Altın. Müze Env. No: 2-6/1988. Ölçüleri: Uzunluğu 8,3 cm, eni 0,5 cm, ağırlığı 0,5 gr. Yapım Tekniği: Dövme, kesme ve tel. Tanımı: İnce altın plaka şerit şeklinde kesilmiş ve bir ucunda bağlantı halkası bulunmakta olup diğer ucu noksandır. Eksik olan uc kısmında alt alta açılmış iki illeştirme deliği vardır. Diadem üzeri bezemesizdir. Tarihi: MÖ 2.-1. yüzyıl.

Fig. 2. Şerit formu altın diadem.

Kat. No. 3 (Fig. 3): Diadem. Altın. Müze Env. No: 2022/1322Ett. Ölçüleri: Ölçülebilen uzunluğu 15 cm. Yapım Tekniği: Dövme, kesme, tel ve repousse. Tanımı: İnce altın plaka alınlık şeklinde kesilmiş ve her iki ucunda bağlantı halkaları bulunmaktadır. Üzerinde bitkisel bezemeler vardır. Ancak bu bezemeler diadem buruşturulmuş olduğu için tam olarak anlaşılamamıştır. Gövde ortadan iki parçaya ayrılmış olup parça kaybı vardır. Tarihi: MÖ 4.-3. yüzyıl.

Fig. 3. Alınlık formlu altın diadem.

Kat. No. 4 (Fig. 4a-b): Diadem, 2 adet (Müze etüdünde “Göz Bağı Parçaları” olarak kayıtlıdır). Altın. Müze Ett. No: 2019/981Ett. Ölçüleri: Uzunlukları 6,5 - 6,2 cm. Yapım Tekniği: Dövme, kesme ve tel. Tanımı: İnce altın plaka alınlık şeklinde kesilmiş ve bir ucunda bağlantı halkası bulunmakta olup diğer ucu noksandır. Her iki diadem aşırı buruşturulmuş olduğu için alınlık formu oldukça bozulmuştur. Diademlerin üzeri bezemesizdir. Tarihi: MÖ 4.-3. yüzyıl.

Fig. 4a-b. Alınlık formlu altın diadimler.

Kat. No. 5 (Fig. 5): Çelenk (Müze envanterinde “Diadem” olarak kayıtlıdır). Altın. Müze Env. No: 2007/116(A). Ölçüleri: Şerit uzunluğu 50 cm, yaprak uzunluğu 5 cm, yaprak genişliği 3 cm, ağırlığı 8,04 gr. Yapım Tekniği: Dövme, kesme, tel ve repousse. Tanımı: İnce altın plaka şerit şeklinde kesilmiş ve her iki ucuna bağlantı halkaları bulunmaktadır. İnce altın plakanın kesilmesiyle oluşturulan toplam 10 adet üç uçlu stilize zeytin yaprağı, şerit gövde üzerine yatay olarak açılan deliklere iliştilmiştir. Tüm. Tarihi: MÖ 2.-1. yüzyıl.

Fig. 5. Altın çelenk.

Kat. No. 6 (Fig. 6): Çelenk Yapağı (Müze etüdünde “Altın Parçaları” olarak kalıtlıdır). Altın. Müze Ett. No: 2022/1326Ett. Buluntu Yeri: Samsun, Ondokuzmayıs ilçesi, Dağköy Mahallesiindeki tümülüstten. Ölçüleri: Uzunluğu 10 cm, eni 2,6 cm, ağırlığı 0,65 gr. Yapım Tekniği: Dövme, kesme, telkari ve repousse. Tanımı: İnce altın plaka şerit şeklinde kesilmiş ve şerit üzerine açılan iki yatay deliğe yine ince altın plakadan kesilerek üç uçlu stilize zeytin yapağı ilâştirilmiştir. Şeridin ufak bir kısmı, altın yapağın bir ucu dışında diğerkısımları noksandır. Tarihi: MÖ 2.-1. yüzyıl.

Fig. 6. Altın çelenk yapağı.

Kat. No. 7 (Fig. 7): Göz Bandı (Müze envanterinde “Ağız Bağı” olarak kayıtlıdır). Altın. Müze Env. No: 12-1/2002. Ölçüleri: Uzunluğu 7,3 cm, eni 3,7 cm, ağırlığı 0,76 gr. Yapım Tekniği: Dövme, kesme ve telkari. Tanımı: İnce altın plaka oval şekilde kesilmiş ve bir ucunda bağlantı halkası bulunmakta olup diğer ucu noksandır. Üzeri bezemesizdir. Tarihi: MÖ 3.-MS 1. yüzyıl.

Fig. 7. Oval formulu altın göz bandı.

Kat. No. 8 (Fig. 8): Göz Bandı. Altın. Müze Ett. No: 2022/1327Ett. Ölçüleri: Uzunluğu 7,8 cm, eni 2,1 cm, ağırlığı 0,42 gr. Yapım Tekniği: Dövme ve kesme. Tanımı: İnce altın plaka basık oval şekilde kesilmiş olup her iki ucu ve gövdenin bir kısmı noksandır. Üzeri bezemesizdir. Tarihi: MÖ 2.-MS 2. yüzyıl.

Fig. 8. Dar, basık oval formulu altın göz bandı.

Kat. No. 9 (Fig. 9): Ağız Bandı (Müze etüdünde “Diadem” olarak kayıtlıdır). Altın. Müze Ett. No: 2022/1328Ett. Ölçüleri: Uzunluğu 14 cm, eni 2,2 cm, ağırlığı 1 gr. Yapım Tekniği: Dövme ve kesme. Tanımı: İnce altın plaka şerit şeklinde kesilmiş olup gövdenin geniş merkez kısmı uçlara doğru daralmaktadır. Her iki ucu eksik veya ilıştırme deliği bulunmamaktadır. Gövde ortadan iki parçaya ayrılmıştır. Üzeri bezemesizdir. Tarihi: MÖ 2.-MS 2. yüzyıl.

Fig. 9. Şerit formu altın ağız bandı.

Kat. No.10 (Fig. 10): Ağız Bandı (Müze envanterinde “Göz Bağı” olarak kayıtlıdır). Altın. Müze Env. No: 10-4/1976. Ölçüleri: Uzunluğu 11 cm, eni 3,7 cm, ağırlığı 1,5 gr. Yapım Tekniği: Dövme, kesme, telkari ve repousse. Tanımı: İnce altın plaka merkezde geniş, uçlara doğru hafif daralarak dikdörtgen formda uzanmakta olup köşe kısımları yuvarlatılmıştır. Bir ucu kopuk olup diğer uçta bağlantı halkası bulunmaktadır. Üzeri çapraz taralı şekilde kabartma bezemelidir. Tarihi: MÖ 1.-MS 3. yüzyıl.

Fig. 10. Merkezi geniş dikdörtgen formu altın ağız bandı.

Kat. No. 11 (Fig. 11): Ağız Bandı (Müze etüdünde “Göz Bağı” olarak kayıtlıdır). Altın. Müze Ett. No: 2022/1319Ett. Ölçüleri: Uzunluğu 8,5 cm, eni 4,2 cm, ağırlığı 1,5 gr. Yapım Tekniği: Dövme, kesme, telkari ve repousse. Tanımı: İnce altın plaka merkezde geniş, uçlara doğru daralarak çapraz kare formda uzanmakta olup köşe kısımları yuvarlatılmıştır. Bir ucu noksan olup diğer uçta bağlantı halkası bulunmaktadır. Üzeri çapraz taralı şekilde kabartma bezemelidir. Tarihi: MÖ 1.-MS 3. yüzyıl.

Fig. 11. Çapraz kare formu altın ağız bandı.

Kat. No. 12 (Fig. 12): Ağız Bandı (Müze etüdünde “Diadem Parçaları” olarak kayıtlıdır). Altın. Müze Ett. No: 2022/1321Ett. Buluntu Yeri: Amisos. Ölçüleri: Uzunluğu 6 cm. Yapım Tekniği: Dövme, kesme, telkari ve repousse. Tanımı: İnce altın plaka merkezde geniş, uçlara doğru daralarak çapraz kare formda uzanmakta olup köşe kısımları yuvarlatılmıştır. Bir ucunda bağlantı halkası bulunmakta olup diğer ucu ve gövdenin yarıya yakını noksandır. Üzerinde bezeme yoktur. Tarihi: MÖ 1.-MS 3. yüzyıl.

Fig. 12. Çapraz kare formlu altın ağız bandı.

Kat. No.13 (Fig. 13): Ağız Bandı (Müze envanterinde “Ölü Yüz Örtüsü” olarak kayıtlıdır). Altın. Müze Env. No: 21-2/1973. Ölçüleri: Uzunluğu 12,5 cm, eni 4,6 cm, ağırlığı 2,15 gr. Yapım Tekniği: Dövme, kesme, telkari ve repousse. Tanımı: İnce altın plaka merkezde geniş, uçlara doğru daralarak çapraz kare formda uzanmakta olup köşe kısımları yuvarlatılmıştır. Bir ucunda bağlantı halkası bulunmakta olup diğer ucu noksandır. Üzeri oldukça silik, çapraz taralı şekilde kabartma bezemelidir. Tarihi: MÖ 1.-MS 3. yüzyıl.

Fig. 13. Çapraz kare formlu altın ağız bandı.

Kaynakça

Atakuru 2020

Ö. Atakuru, “Adana Arkeoloji Müzesi Roma-Bizans Altın Takıları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020.

Avli 2020

A. Avli, “Neapolis Nekropolü’nden İki Oda Mezar ve Buluntuları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2020.

Avli – Aydın Tavukçu 2024

A. Avli – Z. Aydın Tavukçu, “Funeral Jewelry and Gold Artifacts from the Yüksel Erimtan Collection: Examination of Ritual and Artistic Values”, *Anadolu Araştırmaları*, 31, 2024, 335-356.

Aydın Tavukçu – Avli 2021

Z. Aydın Tavukçu – A. Avli, “Neapolis Nekropolü’nden Bir Grup Altın Epistomion”, *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür Mehmet Karaosmanoğlu’na Armağan*, (Eds.) M. A. Yılmaz, B. Can ve M. Işıklı, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2021, 67-90.

Başaran 1996

S. Başaran, “Enez (Ainos) 1995 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt: II*, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1996, 489-513.

Berge 2019

P. Berge, *Collection Carl Kempe: Bijoux Antiques, Islamiques et Antiquisants*, Paris, 2019.

Berker 1973

N. Berker, “Kaşbastı (Diadem)”, *Türk Etnografya Dergisi*, XIII, 1973, 9-22.

Bilir 2020

G. Bilir, “Anadolu’da Bulunan Geç Antik Çağ Mezar Tipleri ve Dini Mimari ile Olan İlişkileri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ABD Arkeoloji BD, Bursa, 2020.

Bingöl 1999

F. R. I. Bingöl, *Anadolu Medeniyetler Müzesi: Altın Takılar*, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1999.

De Juliis 1984

E. M. De Juliis, *Gli ori di Taranto in Eta Ellenistica*, Mondadori, Italian, 1984.

Dili 2011

Ş. Dili, “Anadolu’da Antik Çağ Altın ve Gümüş Takı Buluntuları: Araştırmaların Aşaması Hakkında Bir Değerlendirme”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011.

Erkmen v.d. 2005

M. Erkmen – F. Güler Barın – S. Tan – A. Toker – B. Kulaçoğlu, “Erzurum Müzeleri”, Yapı Kredi Kültür Sanat, İstanbul, 2005.

Erzen 1987

A. Erzen, "1986 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları", *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt: II*, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1987, 279-297.

Göral 2019

S. Göral, "*Tokat Müzesi'ndeki Grek ve Roma Dönemi Altın Takıları*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ABD, Erzurum, 2019.

Greifenhagen 1975

A. Greifenhagen, *Schmuckarbeiten in Edelmetall. Band II: Einzelstücke*, Mann Verlag, Berlin, 1975.

Gün 2016

V. Gün, "Aybey Nekropolü Kazısı 2014", *24. Müze Kurtarma Sempozyumu ve 1. Uluslararası Müzecilik Çalıştayı*, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2016, 591-606.

Hoffmann – Davidson 1965

H. Hoffmann – F. Davidson, *Greek Gold: Jewelry from the Age of Alexander*, The Brooklyn Museum, (Ed.) A. V. Saldern, Mainz, 1965.

Karabay 1999

N. Karabay, "1997 Yılı Gümüşler Nekropol Alanı Kurtarma Kazısı", *IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1999, 291-300.

Karaca 2023

Ş. C. Karaca, "*Bilecik Müzesi'ne Kayıtlı Roma ve Bizans Dönemi Metal Takı ve Süs Eşyaları*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ABD, Klasik Arkeoloji BD, Bursa, 2023.

Kaya 2003

V. Kaya, "Balgat Roma Mezarı Düzenleme Çalışmaları", *13. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003, 203-212.

Kayalar 2019

A. İ. Kayalar, "*Anadolu Medeniyetleri Müzesinde Bulunan Takıların İncelenmesi*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü El Sanatları Eğitimi ABD, Ankara, 2019.

Kumandaş 2023

H. Kumandaş, "İmparatoriçe Tasvirli Roma Sikkeleri Işığında, İmparatoriçelerin Saç ve Takı Tasarımı", *IJSS*, 7/31, 196-232.

Meriçboyu 2001

Y. A. Meriçboyu, *Antik Çağda Anadolu Takılar*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul, 2001.

Musti v.d. 1992

D. Musti – M. Benzi – L. Rocchetti – P. G. Guzzo - F. Catilli, *L'oro Dei Greci*, (Eds.) P. Boroli and V. Ceppellini, Novara: Istituto Geografico de Agostini, Italia, 1992.

Özgülnar 2007

N. Özgülnar, “*Perge Kazılarında Bulunmuş Takılar*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ABD, Klasik Arkeoloji BD, İstanbul, 2007.

Peker 2015

M. Peker, “İzmir İli Nif Dağı Kazısı Buluntusu Altın Diademler”, *Mediterranean Journal of Humanities*, Vol. 2, 2015, 307-312.

Pierides 1971

A. Pierides, *Jewellery in the Cyprus Museum*, Published By Departament Of Antiquities Nicosia, Spain, 1971.

Şirin 2017

O. A. Şirin, “Amisos’ta Lahit Mezar Geleneği”, *Amisos*, 2/3, 2017, 86-126.

Şirin- Kolağasıoğlu 2016

O. A. Şirin – M. Kolağasıoğlu, “Antik Amisos Kenti’nden Bir Yer Altı Odalı Mezar Örneği”, *Bütünşehir Kent Kültür Dergisi*, 2/12, 2016, 70-80.

Şirin- Kolağasıoğlu 2018

O. A. Şirin – M. Kolağasıoğlu, “Amisos’ta Urne Mezar Geleneği”, *Amisos*, 3/4, 2018, 167-200.

Şirin v.d. 2018

O. A. Şirin – M. Kolağasıoğlu – D. Yiğitpaşa, “Tekkeköy İlçesi Kaya Mezarları”, *Tekkeköy Tarihi, Düünden Bugüne: Antik Dönem, Cilt: I*, (Eds.) M. Y. Erler, A. Temür ve D. Yiğitpaşa, Gece Kitaplığı Yayınevi, Samsun, 2018, 78-115.

Şirin – Yiğitpaşa 2021

O. A. Şirin – D. Yiğitpaşa, “Yeni Veriler Işığında Amisos Altın Eserleri Üzerine Gözlemler”, *ASOBİD*, 10, 2021, 143-216.

Tamsü Polat 2013

R. Tamsü Polat, “*Stratonikeia Akdağ Nekropolü: Somut ve Soyut Kültür Üzerine Bir Araştırma*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji (Klasik Arkeoloji) ABD, Ankara, 2013.

Temür 2020

A. Temür, “Samsun Müzesi’nden bir Grup Altın Eser Üzerine Gözlemler”, *Anadolu Prehistoryasına Adanmış Bir Yaşam: Jak Yakar’a Armağan*, (Eds.) B. Gür ve S. Dalkılıç, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2020, 495-512.

Tonkova 2015

M. Tonkova, “Actualité de la Recherche sur les Mobiliers non Céramiques de l'Antiquité et du Haut Moyen Age”, *The Jewellery of a Wealthy Thracian Woman From Anchialos and the Fashion in Middle and Late Hellenistic Jewellery*, (Eds.) I. Bertrand, M. Feugere and S. Raux, Français, Publications Chauvinoises, 2015, 699-716.

Türe 2005

A. Türe, *Takının Öyküsü*, Goldaş Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

Türe – M. Y. Savaşçın 2002

A. Türe – M. Y. Savaşçın, *Anadolu Antik Takıları*, Goldaş Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.

Uygun 2019

Ç. Uygun, “Adana Müzesi’nden Diadem Örnekleri”, *OLBA*, XXVII, 2019, 265-306.

Uygun 2000

Ç. Uygun, “*Patara Geç Helenistik-Roma Dönemi Takıları*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2000.

Uygun 2021

Ç. Uygun, “Adana Müzesi’nden Cenaze Takıları ve Aplikler”, *Arkhaia Anatolika Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi*, 4, 2021, 313-340.

Williams – Ogden 1994

D. Williams – J. Ogden, *Greek Gold Jewellery of the Classical World*. Published for the Trustees of the British Museum by British Museum Press, London, 1994.

Yağız – Doğan 2023

K. Yağız – T. Doğan, “Perre Nekropolisi’nden Bir Hypogeum Mezar”, *Arkeoloji Dergisi*, 31/2, 2023, 49-69.

İnternet Kaynakça

Collections

<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010255558>, Erişim Tarihi: 17/12/2024.

Invaluable

<https://www.invaluable.com/auction-lot/greek-hellenistic-23k-gold-diadem-panel-16-c-fea45098c6>, Erişim Tarihi: 17/12/2024.

Pba Auctions

<https://www.pba-auctions.com/lot/97149/10378021-fin-de-lart-hellenistique-debut-de-lart-romain-diademe>, Erişim Tarihi: 16/12/2024.

Antiquities

<https://www.antiquities.co.uk/shop/ancient-jewellery/ancient-greek-gold-funerary-headband/>, Erişim Tarihi: 01/01/2025.

Researchgate

https://www.researchgate.net/figure/Gec-Hellenistik-Erken-Roma-doenemine-ait-altin-agiz-bagi-Gnce-levha-Ge_klindedir-Cesedin_fig7_322116803, Erişim Tarihi: 11/12/2024.

Arkaik Priene'nin Ardys Tarafından Fethi: Samsun (Mykale) Dağı, Çatallar Tepe Mevkii'ndeki Kalıntıların Arkaik Priene'ye Ait Olduğu Düşüncesine Yeni Bir Tarihsel Kanıt

The Conquest Of Archaic Priene By Ardys: A New Historical Evidence For The Idea That The Remains At Çatallar Tepe, Samsun (Mykale) Mountain Belong To Archaic Priene

Aydın ERÖN* – Suat ATEŞLİER **

Öz

İonia Bölgesi'nin önemli kentleri arasında yer alan Arkaik Priene'nin lokalizasyonu konusu halen tartışmalıdır. 2020 yılında başlanılan Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı Yüzey Araştırması projesinin ana hedeflerinden bir tanesi Arkaik Priene'nin lokalizasyonu konusunda yeni hipotezler ortaya koymaktır. Yüzey araştırması çalışmaları sırasında Geç Klasik Dönem'de yeni yerine taşınan Priene'nin yaklaşık 5.5 km kuzeydoğusunda, Çatallar Tepe Mevkii olarak adlandırılan alanda da incelemeler yapılmıştır. Söz konusu arazi, bölgede geçmiş yıllarda incelemelerde bulunan H. Lohmann'ın da dikkatini çekmiştir. H. Lohmann 2004 yılı çalışmaları sonucunda mevcut kalıntıların Melia Antik Kenti'ne ve Panionion Kutsal Alanı'na ait olduğunu ileri sürmüştür. Fakat bu fikrini destekleyebilecek somut bir kanıtı yoktur. Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı yüzey araştırması projesi kapsamında yapılan incelemeler sonucunda mevcut kalıntı ve buluntuların MÖ II. binyıldaki Puranda, ve sonrası süreçte ardılı olduğunu düşündüğümüz Arkaik Priene'ye ait olduğu hipoteziyle 2022 yılında bir yayın hazırlanmıştır. Arkaik Priene'nin Çatallar Tepe Mevkii'nde yer aldığı düşüncemize önemli bir kanıt ne yazık ki yukarıda değinilen ilk çalışmada gözden kaçırılmıştır. Herodotos Historia adlı eserinde Lydia Kralı Ardys hakkında bilgiler verdiği ilgili pasajından anlaşılabileceği üzere Ardys'in en önemli başarısı Priene kentini almasıdır. H. Lohmann, Çatallar Tepe Mevkii'nde gerçekleştirdiği kazı çalışmaları sırasında bir tapınak kalıntısının izlerine ulaşmıştır. Cella içerisinde yapılan kazı çalışmaları sırasında tapınaktan daha erken tarihl bir naiskosa ait kalıntılar saptanmıştır. Söz konusu erken naiskos MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir. H. Lohmann elde ettiği buluntulardan yola çıkarak naiskosun MÖ 600-590 yılları arasında tahrip edildiğini düşünmektedir. Mevcut kalıntıları görülen tapınağın söz konusu tahribatın ardından yapıldığı düşüncesi üzerinde durmaktadır. Bize göre tapınağın temelleri içerisinde yer alan daha erken tarihl naiskosun tahribatı Lydia Kralı Ardys'in Arkaik Priene kentini ele geçirmesiyle bağlantılı olmalıdır. Ardys'in tahta geçişi ve hükümdarlık yılları konusundaki öneriler dikkate alındığında bize göre Çatallar Tepe'deki naiskosun tahribatının Lydia saldırısı ile bağlantılı olma ihtimali bir hayli yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Arkaik Priene, Puranda, Ardys, Çatallar Tepe, Naiskos.

Abstract

The localisation of Archaic Priene, one of the most important cities of Ionia, is still controversial. Started in 2020, one of the main objectives of the Kuşadası District and Samsun (Mykale) Mountain Survey Project is to put forward new hypotheses about the localisation of Archaic Priene. During the survey, investigations were carried out in the area called Çatallar Tepe, approximately 5.5 km north-east of Priene, which was moved to its new location in the Late Classic Period. This area also attracted the attention of H. Lohmann, who had been working in the region in the previous years. As a result of his studies in 2004, H. Lohmann suggested that the ruins belonged to the ancient city of Melia and the Panionion Sanctuary. However, he has no concrete evidence to support this idea. As a result of the investigations carried out within the scope of the survey project

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın.

İB 0000-0003-1611-2296 | aeron@adu.edu.tr

** Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın.

İB 0000-0002-8219-0949 | sateslier@adu.edu.tr

of Kuşadası District and Samsun (Mykale) Mountain, a publication was prepared in 2022 with the hypothesis that the existing remains and finds belong to the Archaic Priene, which we think belongs to Puranda in the II millennium BC, and its successor in the later period. Unfortunately, important evidence for our opinion that Archaic Priene was located at Çatallar Tepe Mevkii was overlooked in the first study mentioned above. As can be understood from the relevant passage in Herodotus Historia, where he gives information about the Lydian King Ardys. Ardys most important achievement is the capture of the city of Priene. H. Lohmann found traces of the remains of a temple during his excavations at Çatallar Tepe. During the excavations in the cella, remains of a naiskos dated earlier than the temple were found. This early naiskos is dated to the 7th century BC. Based on the finds, H. Lohmann thinks that the naiskos was destroyed between 600-590 BC. He emphasises the idea that the temple, the remains of which are still visible, was built after the destruction in question. In our opinion, the destruction of the earlier naiskos within the foundations of the temple must be related to the capture of the Archaic city of Priene by the Lydian King Ardys. Considering the suggestions about Ardys accession to the throne and the years of his reign, it is highly probable that the destruction of the naiskos at Çatallar Tepe is related to the Lydian attack.

Keywords: Archaic Priene, Puranda, Ardys, Çatallar Tepe, Naiskos.

“Gyges’in yerine geçen oğlu Ardys için tek şey söyleyeceğim. Priene’yi aldı ve Miletos üzerine asker yolladı. Göçebe Skythlerin yurtlarından kovdukları Kimmerler, Asya’ya geldikleri ve akropol hariç, Sardeis kentini aldıkları zaman burada hüküm süren oydu (Hdt. I, 15). Ardys kırk dokuz yıl başta kaldı, yerine geçen oğlu Sadyattes on iki yıl kaldı ve ondan sonra Alyattes geldi... (Hdt. I, 16).

Giriş

Yukarıdaki satırlarda adı geçen, Ionia Konfederasyonu’nun önemli yerleşimleri arasında yer alan Arkaik Priene’nin lokalizasyonu konusu hala tartışmalıdır. Bu konuyu inceleyen bilim insanlarının önemli bir bölümü yerleşimin Latmos Körfezi’nin bir burnu üzerinde yer aldığını, sonrasında B. Menderes (Maiandros) Nehri’nin alüvyonları altında kaybolduğunu iddia etmişlerdir¹. Fakat günümüze kadar bu düşüncüyü destekleyecek herhangi bir kalıntı veya buluntu elde edilememiştir. Batı Anadolu coğrafyasında yerleşim süreçleri incelendiğinde kentlerin genel olarak yüksek noktalarda kurulduktan sonra Geç Klasik-Erken Hellenistik dönemlerle birlikte kıyılara indiği anlaşılmaktadır.

2020 yılında başlanılan Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı Yüzey Araştırması projesinin ana hedeflerinden bir tanesi Arkaik Priene’nin lokalizasyonu konusunda yeni hipotezler ortaya koymaktır. Bu bakış açısıyla Arkaik Priene’nin de Geç Klasik Dönem’de yeni yerinde inşa edilen yerleşimden daha yüksek bir noktada yer alabileceği düşüncesiyle Samsun (Mykale) Dağı üzerinde incelemelerde bulunulmuştur. Yüzey araştırması çalışmaları sırasında Geç Klasik Dönem’de yeni yerine taşınan Priene’nin yaklaşık 5.5 km üzerinde, Çatallar Tepe Mevkii (Fig. 1-2) olarak adlandırılan alanda da incelemeler yapılmıştır².

Çatallar Tepe Mevkii

Çatallar Tepe Mevkii, Samsun (Mykale) Dağı’nın üzerindeki stratejik noktalardan bir tanesidir (Fig. 3). 857 m yüksekliğindeki arazi üzerinde önemli bir yerleşime ait olması muhtemel kalıntı ve buluntular vardır. Söz konusu kalıntılar bölgede geçmiş yıllarda incelemelerde bulunan H. Lohmann’ın da dikkatini çekmiştir. H. Lohmann 2004 yılı çalışmaları sonucunda mevcut kalıntıların (Fig. 4) Melia Antik Kenti’ne ve Panionion

¹ Rumscheid 2000, 3; Lohmann 2007a, 577-578; Lohmann 2012a, 34.

² Erön v.d. 2022, 212-213, Res. 1-3.

Kutsal Alanı'na ait olduğunu ileri sürmüştür³. Sonrasında H. Lohmann tarafından 2005-2009 yılları arasında alanda Aydın Müze Müdürlüğü başkanlığında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir⁴. H. Lohmann'ın Çatallar Tepe Mevkii'ndeki kalıntıların Melia'ya ve Arkaik Panionion Tapınağı'na⁵ ait olduğu fikrini destekleyebilecek somut bir kanıtı yoktur.

Fig. 1. Çatallar Tepe (Puranda/Arkaik Priene ?), Geç Klasik-Erken Hellenistik Priene ve Panionion'un Yerini Gösteren Harita

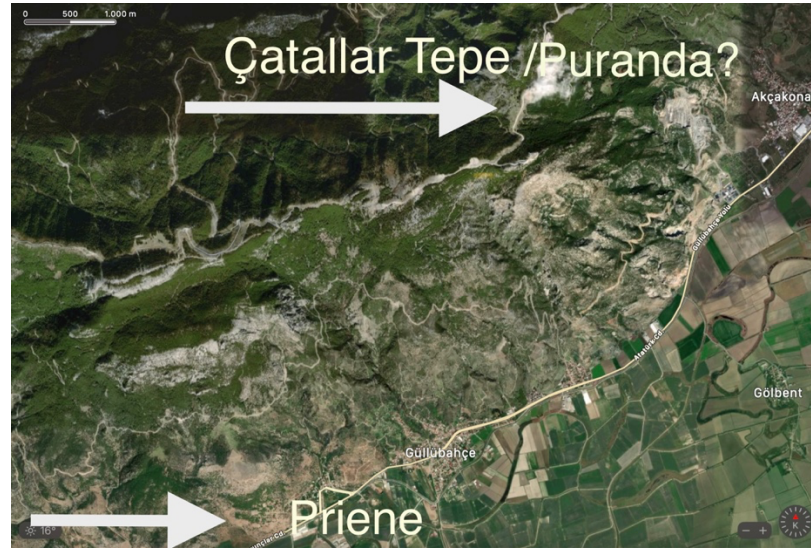

Fig. 2. Çatallar Tepe (Puranda/Arkaik Priene ?) ve Geç Klasik-Erken Hellenistik Priene'nin Hava Fotoğrafi

³ Lohmann 2006, 248.

⁴ Lohmann 2007, 575-590; Lohmann 2008, 265-280; Lohmann v.d. 2009, 189-198; Lohmann v.d. 2011a, 333-349.

⁵ Arkaik Panionion Tapınağı olarak adlandırılan yapı konusunda yazılan yayınlar için bkz; Lohmann 2005, 84-90; Lohmann 2007b, 129-141; Lohmann v.d. 2011b, 135-136; Lohmann 2012a, 39-49; Lohmann 2012b, 98-108; Lohmann 2013, 112-120; Hulek 2017, 77-98; Hulek – Kirchner 2017, 5-14; Hulek 2018; Hulek 2019, 223-232.

Fig. 3. Çatallar Tepe Mevkii'nin Genel Görünüşü

Fig. 4. Çatallar Tepe Yerleşimi ve Arkaik Tapınak (Lohmann v.d. 2011b, Abb. 1)

Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı yüzey araştırması projesinin 2020 yılındaki ilk sezonunda Çatallar Tepe Mevkii'ndeki kalıntıların tekrar incelendiğine yukarıda değinilmiştir. Söz konusu incelemeler sonucunda, mevcut kalıntı ve buluntuların, ilgili bilim insanlarının MÖ II. binyılın Arinnanda Dağı olarak kabul ettikleri Mykale/Dilek Yarımadası'nda⁶ yer alan Arzawa yerleşimi Puranda'nın ardılı olduğunu düşündüğümüz Arkaik Priene'ye ait olduğu hipoteziyle bir yayın hazırlanmıştır⁷. II. Murşili'nin MÖ 1316 civarındaki Arzawa seferini anlatan yıllığında neredeyse ele geçirilemez, sarp, yüksek ve kayalık, savaş arabalarıyla çıkmanın imkansız olduğu, ancak yaya olarak tırmanılabilen ve en önemlisi denizin içine doğru uzanan bir yarımada olduğu, “denizin ötesine uzanıyordu” şeklinde bahsedilen bir kale-şehir olarak anlatılan⁸ Puranda'nın ne kadar yüksekte yer aldığını anlayabiliyoruz. Luwi prensi Tapalazunawali'nin Murşili ile savaşmak üzere askerleriyle birlikte “aşağıya indiğinin” ve gece karanlığından yararlanarak kaçarken de “Puranda'dan aşağıya koştuğunun”⁹ vurgulanması da Puranda kentinin ele geçirilmesi zor bir konumda olduğunu göstermektedir. Lydia kralı Alyattes'in Priene'yi kuşatması sırasında gerçekleşen bazı olayları bize aktaran Diogenes Laertios'un bir pasajı da kentin ele geçirilmesi zor bir konumda olduğunu ve Murşili kuşatmasından yaklaşık 700 sene sonra da benzer bir durumun yaşandığını göstermektedir. Alyattes'in Priene kuşatması sırasında Prieneli ünlü filozof Bias iki besili katırı Lydia kampının içine sürdürmüş ve Alyattes'in kuşatma ısrarını kırmıştır. Alyattes şartları tekrar düşünmeye karar vermiş ve Priene'ye bir elçi göndermiştir. Elçi gelmeden önce Bias, kent girişinde kum yığınları oluşturup, yığınlar üzerine bir kat tahıl serpilmesini istemiş ve Lydia elçisinin bunu görmesini sağlanarak Alyattes'in Priene halkıyla barış antlaşması imzalamasının yolu açılmıştır (D. L. 1. 5.).

Arkaik Priene'nin Çatallar Tepe Mevkii'nde yer aldığı düşüncemize katkı sağlayacağını düşündüğümüz önemli bir kanıt ne yazık ki yukarıda değinilen ilk çalışmada gözden kaçırılmıştır. Herodotos *Historia* adlı eserinde Lydia Kralı Ardys hakkında bilgiler verdiği pasajda Arkaik Priene'ye de değinmiştir (Hdt. I, 15-16). Bu pasajdaki bilgilerin Arkaik Priene'nin lokalizasyon çalışmalarına katkı sağlayacağını düşünüyoruz. Söz konusu pasaja değinmeden önce Lydia Krallığı ve Mermnadlar Sülalesi hakkında genel bir bilgi vermek faydalı olacaktır.

Lydia Krallığı ve Mermnadlar Sülalesi

MÖ I. binyılın ilk yarısında Anadolu'da yeni siyasi aktörlerin ortaya çıkışına tanıklık ederiz. İç Batı Anadolu'da kurulan Lydia Krallığı'nın MÖ 8. yüzyıldan itibaren bölgede önemli bir siyasi güç ve nüfusa ulaştığı anlaşılmaktadır. Söz konusu liderlik Anadolu'nun MÖ 546 yılında Pers egemenliği altına girmesine kadar devam eder. Lydia Krallığı'nın kökenini oluşturan Lydlerin bölgeye ne zaman geldikleri konusu oldukça tartışmalıdır.

İç Batı Anadolu coğrafyasında Geç Tunç Çağı'nda Mira ve Seha Nehri Ülkesi olarak adlandırılan krallıkların hüküm sürdüğü bilinmektedir. Söz konusu krallıkların yıkılmasının ardından bölge tarihi açısından soru işaretleri ile dolu bir dönem karşımıza çıkar. Arkeolojik buluntuların sayıca azlığı bu zor dönemi anlamak açısından bizleri

⁶ Herda 2006, Abb. 2; Herda 2009, 45, Abb.3; 47, Abb. 4; 62; Hawkins 1998, 23; Bryce 2009, 63; Niemeier 2008, 299, Abb. 1; Stark 2020, 268; Beckman v.d. 2011, 47; Cooper 2012, 86.

⁷ Ateşlier – Erön 2022, 65-97.

⁸ Ünal 2017, 22-23.

⁹ Beckman v.d. 2011, 21; Ünal 2017, 30-31.

antik metinlere ve özellikle Herodotos'un Historia adlı eserine yöneltir. Herodotos Lydialıların eskiden Maionialılar adını taşıdıklarını, Lydialılar ifadesini Atys'in oğlu Lydos'tan aldıklarını ifade eder (Hdt. VII, 74.9). Homeros Ilyada destanında Maionlardan bahsetmektedir;

Mesthes'le Antiphos'tur Maionialıların önderi,

Gygaie Gölü tanrıçasıyla Talaimenes'in oğullarıdır ikisi de.

Buyururlar Tmolos eteğinde büyümüş Maionialılara (Hom. Il. II, 864-866).

Maion/Lyd eşitlemesi üzerinde çok konuşulması gereken bir konudur. Maionların Lydia dili konuşup konuşmadıkları konusu önemlidir. Sardeis'te gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda en azından Erken Demir Çağı'nda Lydia dilinin bölgede konuşulduğu anlaşılmaktadır¹⁰.

Yine Herodotos'un anlatımlarına göre Lydialılar denilince ilk akla gelen sülale olan Mermnadlardan önce bölgede Heraklidler¹¹ hüküm sürmüştür. Heraklidler Sülalesi'nin ilk kralının Alkaios oğlu Belos, son kralının ise Myrsos oğlu Kandaules olduğuna değindikten sonra söz konusu sülalenin 22 nesil, 505 yıl boyunca tahtta kaldığını ifade etmiştir (Hdt. I, 7). Herodotos'un anlatımlarının doğru olabileceği düşüncesinden yola çıkan araştırmacılar Heraklidler Sülalesi'nin MÖ 1185-680 yılları arasında hüküm sürmüş olabileceğini ifade ederler¹². Söz konusu soy kütüğü bilgilerinin sözlü gelenek yoluyla aktarılmış olması nedeniyle tarihsel olmaktan çok hayali olduğunu söyleyen çalışmalar da vardır¹³. Lydia Krallığı'nın başkenti olan Sardeis'te yapılan çalışmalarda MÖ 12. yüzyıl başlarına tarihlendirilen bir tahribat tabakası saptanmıştır. Tahribatın, şehrin Heraklidler tarafından ele geçirilmesi ile bağlantılı olabileceği düşüncesi üzerinde duran çalışmalar bulunmaktadır¹⁴. Fakat bu öneriyi destekleyecek çok fazla veri yoktur.

Lydia Krallığı denilince akla Mermnadlar Sülalesi gelmektedir. Herodotos Mermnadlar Sülalesi'nin başa geçişini masalsı bir anlatımla bize aktarır (Hdt. I, 8-12). Heraklidler Sülalesi'nin son kralı olan Kandaules askerleri arasında yer alan Daskylos oğlu Gyges tarafından öldürülmüştür (Hdt. I, 12). Bu olayla birlikte Mermnadlar Sülalesi'nin hakimiyeti başlar. Mermnadlar Sülalesi'nin ilk kralı Gyges'tir. İlk kralın MÖ 680 yılı dolaylarında tahtı ele geçirdiği düşünülmektedir¹⁵. Gyges'ten sonra sırasıyla Ardys, Sadyattes, Alyattes ve Kroisos tahta geçmiştir¹⁶. Kroisos Mermnadlar Sülalesi'nin son kralıdır. Pers Kralı Kyros Anadolu'yu hakimiyeti altına almak için bir sefer düzenlemiştir. Kroisos Batı Anadolu'dan topladığı ordu ile birlikte Halys (Kızılırmak) Nehri'ni geçmiş, Pteria'da Kyros'un ordusu ile karşılaşmıştır. Pteria'daki savaşın tam olarak sonuçlanmaması üzerine kışı geçirmek için Sardeis'e dönmüş, paralı askerlerden oluşan ordusunu geçici bir süreyle dağıtmıştır. Kyros, Kroisos'un ordusunu dağıtabileceği düşüncesiyle onu takip etmiş ve ordusuyla Lydia kuvvetlerine saldırmıştır. Sardeis şehri önünde gerçekleşen savaş Kyros kazanmıştır¹⁷. Bu savaşın sonucunda MÖ 546 yılında Lydia Krallığı yıkılmıştır.

¹⁰ Ramage 1994, 173-184; Roosevelt 2010, 58.

¹¹ Heraklidler için bkz; Pedley 1972, 12-17.

¹² Roosevelt 2009, 19-20.

¹³ Balcer 1994, 247.

¹⁴ Söz konusu görüş için bkz; Beekes 2002, 215-216; Roosevelt 2010, 57.

¹⁵ Kaletsch 1958, 46.

¹⁶ Mermnadlar Sülalesi kronolojisi için bkz; Kaletsch 1958, 1-47.

¹⁷ Lydia-Pers savaşı ve Sardeis'in düşüşü için bkz; Hdt I, 75-84.

Bir Lydia Kralı: Ardys

Herodotos *Historia* adlı eserinde Ardys hakkında çok az bilgi vermiştir. Ardys ile ilgili pasajlar şunlardır;

“Gyges’in yerine geçen oğlu Ardys için tek şey söyleyeceğim. Priene’yi aldı ve Miletos üzerine asker yolladı. Göçebe Skythlerin yurtlarından kovdukları Kimmerler, Asya’ya geldikleri ve akropol hariç, Sardeis kentini aldıkları zaman burada hüküm süren oydu” (Hdt. I, 15).

“Ardys kırk dokuz yıl başta kaldı, yerine geçen oğlu Sadyattes on iki yıl kaldı ve ondan sonra Alyattes geldi” ... (Hdt. I, 16).

Ardys hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Pausanias da Ardys hakkında kısa bir bilgi vermiştir (Paus. IV, 24.2). Makale konumuz olan Ardys’in Mermnadlar Sülalesi’nin ilk kralı Gyges’in oğlu olduğu bilinmektedir. Ardys’in saltanat yılları tartışmalıdır. Gyges’in MÖ 652 yılında öldüğü düşünülmektedir¹⁸. Kralın ölümünün ardından MÖ 651 yılı içerisinde tahta oğlu Ardys’in geçmiş olabileceği düşüncesi üzerinde durulmaktadır¹⁹. J. Spalinger ise Gyges’in MÖ 644 yılında ölmüş olabileceğini iddia etmektedir²⁰. Ardys’in saltanatının başladığı tarih gibi bitiş tarihi de tartışmalıdır. Herodotos, Ardys’in 49 yıl tahtta kaldığını ifade etmesine karşılık ardılı Sadyattes’in hükümdarlığının MÖ 613 yılı öncesinde başladığını iddia eden çalışmalar da bulunmaktadır²¹.

Gyges gibi önemli bir yöneticinin arkasından tahta geçen Ardys hakkında bu kadar az bilgiye sahip olmamız bir hayli şaşırtıcıdır. Tahtta kaldığı uzun süre göz önüne alındığında bu durum oldukça ilginçtir. Ardys Dönemi’nin en önemli siyasi olayı Kimmer saldırısıdır²². Herodotos’un ilgili pasajından anlaşılacağı üzere Ardys’in en önemli başarısı ise Priene kentini almasıdır.

Çatallar Tepe Mevkii’ndeki Naikos Ardys Tarafından Tahrip Edilmiş Olabilir mi?

H. Lohmann, Çatallar Tepe Mevkii’nde 2005-2009 yılları arasında gerçekleştirdiği kazı çalışmaları sırasında arazinin kuzey ve güneyindeki sarp kayalık alanlarının arasında kalan düzlük arazi üzerinde bir tapınak kalıntısının (Fig. 5-6) izlerine ulaşmıştır. İon düzenindeki yapı 28.8 x 8.6 m ölçülerindedir. Tapınak pronaos ve naos bölümlerinden oluşmaktadır. Tapınağın doğusunda pronaos bölümünün önünde bir krepidoma veya peristasis ait olabileceği düşünülen izler bulunmuştur. Pronaosta iki sıradan oluşan sekiz sütun yer almaktadır. Naos içerisinde de iki tane sütuna yer verildiği saptanmıştır. Tapınağın batısında yer alan odanın içerisinde üç sütun sırası yer almaktadır. Batıdaki odadan naosa bir geçiş yoktur. Söz konusu odanın girişinin yapının güney duvarının batı ucundan olduğu ifade edilmiştir. Tapınak ve batısındaki odanın

¹⁸ Gelzer 1875, 262; Kaletsch 1958, 47.

¹⁹ Kaletsch 1958, 47.

²⁰ Spalinger 1978, 405.

²¹ Kaletsch 1958, 47.

²² Kimmerler, Gyges Dönemi’nden başlayarak Lydialılar için büyük bir tehdit olmuşlardır. Ardys Dönemi’nde de tehlike devam etmiştir. Lydia Krallığı üzerine Kimmer saldırıları için bkz; Kaletsch 1958, 25-47; Hanfmann – Detweiler 1961, 19; Hartman 1962, 25; Greenewalt v.d. 1988, 33; San 2000, 4-8.

inşasından kısa bir süre sonra bir yangınla tahrip edildiği saptanmıştır. Yangı tabakası içerisinde bulunan seramik parçaları ışığında tapınağın MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı ile ortası arasında kullanılmış olabileceği önerilmiştir²³.

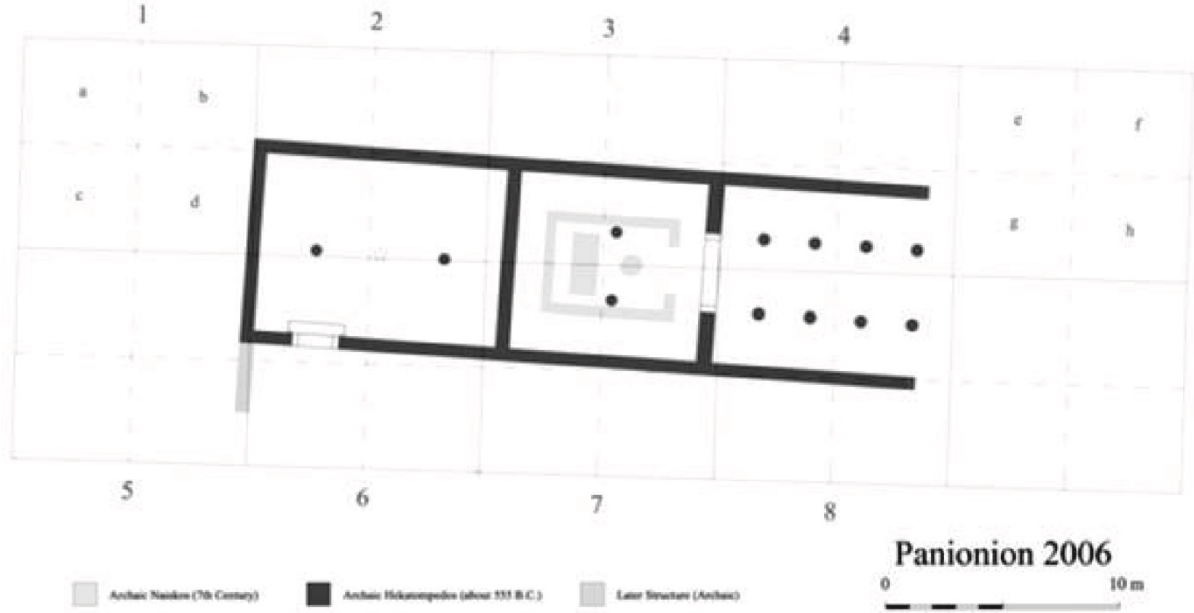

Fig. 5. Tapınağın Çizimi (H. Lohmann 2007b, Abb. 30)

Fig. 6. Tapınağın Hava Fotoğrafi (H. Lohmann 2007b, Abb. 26)

²³ Hulek 2017, 77.

Naos bölümü içerisinde yapılan kazı çalışmaları sırasında tapınaktan daha erken tarihli bir naiskosa ait kalıntılara (Fig. 7-8) ulaşılmıştır. Naos, naiskosun üzerine ortalanmıştır. Naiskos 5.75 x 4.4 m ölçülerindedir. Söz konusu erken naiskos kalıntı ve buluntular ışığında MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁴. H. Lohmann naiskosun MÖ 600-590 yılları arasında tahrip edildiğini düşünmektedir. Mevcut kalıntıları görülen tapınağın söz konusu tahribatın ardından yapıldığı düşüncesi üzerinde durmaktadır.

H. Lohmann'a göre Çatallar Tepe Mevkii'ndeki mevcut kalıntılar Melia Antik Kenti'ne ait olmalıdır. Yerleşimin MÖ 7. yüzyılın ortalarında iskan görmeye başladığını, MÖ 600-590 yılları arasında bir savaşla tahrip edildiği düşüncesini savunur²⁵. H. Lohmann naiskosun tahribatının bu savaşla bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Naiskos üzerine inşa edilen tapınağın ise MÖ 570-560 yılları arasına tarihleri arasında yapımına başlandığını ifade eder²⁶. Arkaik Panionion Tapınağı'nın bir yangınla MÖ 550 yılında yıkılmış olabileceğini ileri sürmüştür.

Fig. 7. Naiskosun Hava Fotoğrafi (H. Lohmann 2013, Abb. 12)

²⁴ Lohmann 2013, 117.

²⁵ Lohmann v.d. 2011a, 342.

²⁶ Lohmann 2012a, 47; Lohmann 2012b, 100.

Fig. 8. Naikosun Kuzeyden Görünüşü (H. Lohmann 2007b, Abb. 28)

Bize göre tapınağın temelleri içerisinde yer alan daha erken tarihli naiskosun tahribatı Lydia Kralı Ardys'in Arkaik Priene kentini ele geçirmesiyle bağlantılı olmalıdır. Burada Herodotos'un ilgili pasajını hatırlamakta yarar vardır;

“Gyges’in yerine geçen oğlu Ardys için tek şey söyleyeceğim. Priene’yi aldı ve Miletos üzerine asker yolladı. Göçebe Skythlerin yurtlarından kovdukları Kimmerler, Asya’ya geldikleri ve akropol hariç, Sardeis kentini aldıkları zaman burada hüküm süren oydu (Hdt. I, 15).

H. Lohmann mevcut kalıntı ve buluntulardan yola çıkarak naiskosun MÖ 600-590 yılları arasında bir savaşla tahrip edildiğini net bir şekilde ifade eder. Herodotos Ardys'in 49 yıl tahtta kaldığını söylemektedir. Bir Kimmer saldırısı sırasında ölen Gyges'in yerine geçen Ardys'in hükümdarlık yılları konusu ve süresi tartışmalıdır. H. Kaletsch Ardys'in kralın ölümünün ardından MÖ 651 yılı içerisinde tahta geçtiğini iddia etmektedir²⁷. J. Spalinger ise Gyges'in MÖ 644 yılında ölmüş olabileceği düşüncesi üzerinde durmaktadır²⁸. Ardys'in tahta geçişi ve hükümdarlık yılları konusundaki öneriler dikkate alındığında bize göre Çatallar Tepe'deki naiskosun tahribatının Lydia saldırısı ile bağlantılı olma ihtimali bir hayli yüksektir.

Klasik Priene'nin yakınlarında, muhtemelen kuzeyinde bir mağaradan bulunduğu belirtilen, bazalt taşına işlenmiş, 21 cm yüksekliğindeki Mısır kökenli bir heykelciğin ön yüzünde MÖ 7. yüzyılın 2. yarısı veya 6. yüzyılın başlarında İon lehçesinde yazılmış

²⁷ Kaletsch 1958, 47.

²⁸ Spalinger 1978, 405.

dokuz satırlık *Bousrophedon* bir yazıt yer almaktadır ki her iki tarihleme de bu eserin Ardys'ün hükümdarlık yıllarına ait bir tarihte Priene yakınlarındaki varlığına işaret eder. Yazıt Prof. Dr. Çetin Şahin tarafından “*Beni Amphinneos oğlu Pedon Mısır’dan getirdi ve adak olarak sundu. Mısır kralı Psammetikhos kahramanlıklarının ödülü olarak altın bir diadem ve erdemi nedeniyle bir kent armağan etti*” şeklinde tercüme edilmiştir²⁹. Bu heykel, Psammetikhos I’in (MÖ 664-610) veya Nubia'daki bir sefer sırasında, ordusunda Yunan ve Kariyalı paralı askerlerinden büyük ölçüde yararlanan, bu ailenin döndüncü hükümdarı Psammatikhos II'ye (MÖ 595-589) hizmet etmiş İonialı, muhtemelen Prieneli bir paralı asker olduğu anlaşılan Amphinneos'un oğlu Pedon'un adağıdır³⁰ (Fig. 9). Kıta Yunanistan, İonia ve Karia'dan Mısır ve yakın doğuya çalışmak için giden asker, tüccar, mimar, heykeltıraş, mühendis, gemi yapım ustası gibi farklı meslek gruplarına ait insanların varlığı bilinmekte ancak Pedon'a kahramanlıklarının ödülü olarak Mısır kralı Psammetikhos tarafından verilen ayrıcalıklar, muhtemelen kendisine bir yerleşimin liderliğinin emanet edilmiş olabileceği şeklinde de yorumlanmıştır³¹. Pedon'un Arkaik Priene'ye veya yakınlarındaki bir başka kente yerleştiği düşünülmektedir³². Söz konusu heykelin Arkaik Priene'de bilinmeyen bir tapınağa adak olarak sunulduğu söylenebilir³³.

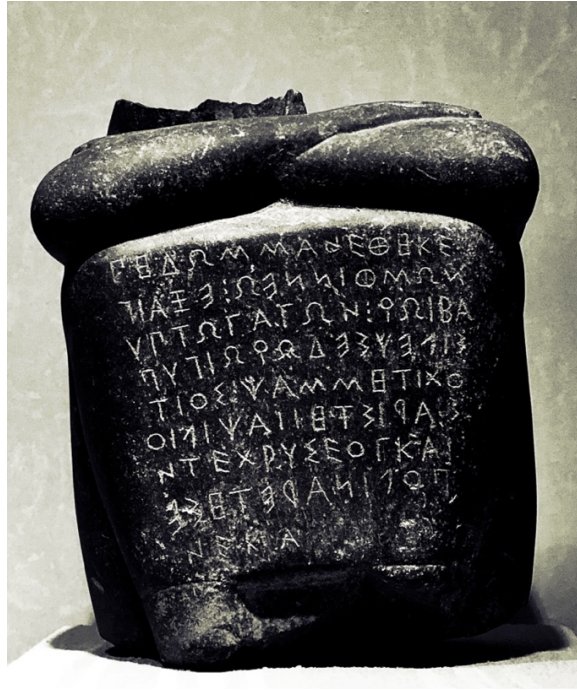

Fig. 9. Amphineos'un oğlu Pedon'un adağı. Psammetikhos Dönemi, Mısır Kökenli Bazalt Heykelcik (Şahin 1987, Taf. 1)

²⁹ Şahin 1987, 1.

³⁰ Şahin 1987, 1-2. Taf.1; Ulf 1996, 100-102; Raaflaub 2004, 207, 209; Schulz 2011, 5; Blümel – Merkelbach 2014, 541. F Nr. 408; Raaflaub 2016, 136-137; Yoo 2016, 37; Iancu 2017, 53; Lohmann v.d. 2017, 157; Barbaro 2018, 19-30; Piccolo 2019, 163-180; Meadows 2020, 20, Dipnot 47.

³¹ Raaflaub 2016, 136.

³² Raaflaub 2004, 207.

³³ Yoo 2016, 37.

Bazalttan işlenmiş Pedon heykeli, Mısır heykel sanatında ‘Block Statue’ olarak adlandırılan, zaman zaman ahşaptan işlenebildiği gibi bronz örnekleri de bulunan, ancak çoğunlukla sert veya yumuşak taşlardan işlenen³⁴, sahiplerini bacaklarını sıkıca göğüslerine çekmiş ve kollarını dizlerinin üstüne koymuş şekilde tasvir eden örneklerden biridir. Bu tür heykeller ölen kişinin sonsuza dek tanrının yanında kalmasını, ilahi adaklardan ve kutsal alanda edilen dualardan faydalanması için tapınakların çevrelerine, girişlerine veya avlularına yerleştiriliyordu³⁵. Heykelin başı, muhtemelen yeniden doğuş anında yeraltı dünyasından çıkan ruhu simgelerdi. Eski Mısır’da sakin bir şekilde çömelme pozisyonundaki figürün dizleri üzerine çapraz olarak atılmış kollarının sergilediği duruşun günlük yaşamdan bir kesit sunduğu, geleneksel olarak bu dinlenme duruşunun bir tanrıya veya krala karşı saygıyı ve teslimiyeti ifade ettiği düşünülmektedir³⁶. Priene örneği dışında Mısır’dan bilinen örnekler (Fig. 10) Mısır hiyeroglifli yazıtlar taşırırken Pedon heykeli Ion lehçesinde bir yazıtla sahiptir ve Pedon henüz yazıtı işlenmemiş bu heykeli Mısır’dan bizzat getirerek Ionia’da, muhtemelen Arkaik Priene’de yazdırmış ve kutsal alana diktirmiştir. Eğer Pedon heykel üzerine hangi tanrı veya tanrıçaya adadığını da yazdırmış olsaydı şüphesiz bu adağın üzerine söylenecek çok daha fazla şey olacaktı, ancak şüphesiz bir Arkaik tapınağa veya kutsal alana bırakılmış olan bu heykelin Priene yakınlarından bulunduğu belirtilmesi ve eserin Ardys’ün hükümdarlık yılları ile çağdaş oluşu, bir şekilde Ardys’ün Arkaik Priene kentini ele geçişi ve muhtemelen Arkaik Priene’nin Athena tapınağını yakışına şahitlik etmiş olması ihtimalini çok güçlü kılmaktadır.

Klasik Priene kentinin hemen kuzeydoğusunda yer alan stratejik Çatallar Tepe yerleşiminde yer alan tapınağın stratigrafik olarak MÖ 600-590 yıllarında bir yangın geçirdiğinin kazı ekibince saptanması³⁷ ve Mısır kralı Psammetikhos I (MÖ 664-610) veya Psammatikhos II’ye (MÖ 595-589) hizmet etmiş Ionialı, muhtemelen Prieneli bir paralı asker olduğu anlaşılan Amphinneus’un oğlu Pedon’un adağının da³⁸ (Fig. 9) bu tarihler ile uyum içinde olması, doğal olarak bizim, Çatallar Tepe’de MÖ 2. binyıl sonlarından beri yerleşim gördüğü anlaşılan Arkaik yerleşimin Geç Tunç Çağı’nın Puranda’sı, Arkaik Çağ’ın ise Priene’si olabileceği konusundaki tezimizi güçlendirmektedir. Ayrıca, C. R. Cockerell’in Samos’da bir şekilde eline geçen ve daha sonra Burgon Koleksiyonu’na devrettiği MÖ geç 6. yüzyıla ait bronz bir tavşan figürünü³⁹ 1842 yılında British Museum’a bağışlanmıştır⁴⁰. Üzerinde ionik diyalekte “Hephaistion tarafından Priene Apollon’una” bir adak yazıtının yer aldığı bronz figürün Arkaik Priene kentinde bir Apollon tapınağının veya kutsal alanının varlığını gösterdiği gibi Arkaik Priene kentinin alüvyonlar altında kalmamış olabileceği düşüncemizi de desteklemektedir. Elbette, Arkaik bir kentin yerleşim yeri dışında da kutsal alanları olabileceği akla gelebilir ancak bu noktada

³⁴ Schulz 2011, 2.

³⁵ Schulz 2011, 5.

³⁶ Schulz 2011, 6.

³⁷ Lohmann 2011a, 342.

³⁸ Şahin 1987, 1-2. Taf.1; Ulf 1996, 100-102; Raaflaub 2004, 207, 209; Schulz 2011, 5; Blümel – Merkelbach 2014, 541. F Nr. 408; Raaflaub 2016, 136-137; Yoo 2016, 37; Iancu 2017, 53; Lohmann v.d. 2017, 157; Barbaro 2018, 19-30; Piccolo 2019, 163-180; Meadows 2020, 20, Dipnot 47.

³⁹ British Museum 1871, 35.

⁴⁰ https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1842-0728-1103 (25.06.2025).

sorulması gereken soru şudur: Peki kentin tüm tapınakları/kutsal alanları kent dışında mıydı?

Fig. 10. Ankh Khonsu'nun Oğlu Hor'un Heykeli. Kahire Arkeoloji Müzesi.
(<https://egyptianmuseumcairo.eg/artefacts/statue-of-hor-son-of-ankh-khonsu/>)
Env.nr. JE 37150

Sonuç

Çatallar Tepe Mevkii Samsun (Mykale) Dağı üzerinde tespit edilen en stratejik noktalardan bir tanesidir. 857 m yüksekliğinde yer alan mevkiden bakılınca kuzeyde Kuşadası Körfezi, güneyde ise Antik Dönem'deki Latmos Körfezi çok rahat bir şekilde izlenebilmektedir. H. Lohmann 2004 yılında Samsun (Mykale) Dağı'nda gerçekleştirdiği yüzey araştırması çalışmasının sonucunda Çatallar Tepe Mevkii'ndeki kalıntıların Melia Antik Kenti ve Arkaik Panionion'a ait olabileceğini iddia etmiştir⁴¹. Söz konusu alanda 2005-2009 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarının sonucunda da aynı görüşü desteklemeye devam etmiştir. Sayın H. Lohmann, Herodotos'un "*Panionion*,

⁴¹ Lohmann 2006, 248.

Mykale Burnu'nda kutsal bir yerdir; kuzeye bakar; ...” (Hdt. I, 148) ifadesinden yola çıkarak Çatallar Tepe'deki tapınak alanındaki kalıntı ve buluntuların Arkaik Panionion'a ait olabileceğini iddia eder. Fakat bu görüşü destekleyecek somut bir kanıt bulunmamaktadır. Buna karşılık alanda 2007 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında ΠΡ]ΙΗΝΕ[ΩΝ (Priene..?) yazısı olan bir stroter (?) parçası bulunmuştur⁴². Profilleri alınmış bu parçanın üzerine kazıma yoluyla yazılmış “Priene-on” kelimesi, kazı ekibinin ileri sürdüğü gibi Priene merkezli bir çatı kiremidi atölyesine değil, bir adak plakasına ait olmalıdır⁴³. Plaka üzerindeki yazı yaş kile değil, pişmiş kile daha sonra kazınmıştır. Kazı çalışmaları sırasında bulunan adak plakası parçasına dayanarak tapınağın Arkaik Priene'ye ait olma olasılığı çok daha yüksektir.

Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı yüzey araştırması projesi kapsamında yapılan incelemeler sonucunda mevcut kalıntı ve buluntuların MÖ II. binyıldaki Puranda ve sonrası süreçte ardılı olduğunu düşündüğümüz Arkaik Priene'ye ait olduğu hipoteziyle 2022 yılında bir yayın hazırlanmıştır. Arkaik Priene'nin Çatallar Tepe Mevkii'nde yer aldığı düşüncemize önemli bir kanıt ne yazık ki yukarıda değinilen ilk çalışmada gözden kaçırılmıştır. Herodotos'un Historia adlı eserinde Lydia Kralı Ardys hakkında bilgiler verdiği ilgili pasajından anlaşılacağı üzere Ardys'in en önemli başarısı Priene kentini almasıdır. H. Lohmann, Çatallar Tepe Mevkii'nde gerçekleştirdiği kazı çalışmaları sırasında bir tapınak kalıntısının izlerine ulaşmıştır. Cella içerisinde yapılan kazı çalışmaları sırasında tapınaktan daha erken tarihli bir naiskosa ait kalıntılar saptanmıştır. Söz konusu erken naiskos MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir. H. Lohmann elde ettiği buluntulardan yola çıkarak naiskosun MÖ 600-590 yılları arasında tahrip edildiğini düşünmektedir. Mevcut kalıntıları görülen tapınağın söz konusu tahribatın ardından yapıldığı düşüncesi üzerinde durmaktadır. Bize göre tapınağın temelleri içerisinde yer alan daha erken tarihli naiskosun tahribatı Lydia Kralı Ardys'in Arkaik Priene kentini ele geçirmesiyle bağlantılı olmalıdır. Ardys'in tahta geçişi ve hükümdarlık yılları konusundaki öneriler dikkate alındığında bize göre Çatallar Tepe'deki naiskosun tahribatının Lydia saldırısı ile bağlantılı olma ihtimali bir hayli yüksektir.

⁴² Lohmann 2007a, Fig. 5; Lohmann 2012a, 43, Fig. 4.6.

⁴³ Ateşlier – Erön 2022, 67 Dipnot 5; 86.

FIGÜR LİSTESİ

- Fig. 1.** Çatallar Tepe (Puranda/Arkaik Priene ?), Geç Klasik-Erken Hellenistik Priene ve Panionion'un Yerini Gösteren Harita
- Fig. 2.** Çatallar Tepe (Puranda/Arkaik Priene ?) ve Geç Klasik-Erken Hellenistik Priene'nin Hava Fotoğrafı
- Fig. 3.** Çatallar Tepe Mevkii'nin Genel Görünüşü
- Fig. 4.** Çatallar Tepe Yerleşimi ve Arkaik Tapınak (Lohmann v.d. 2011b, Abb. 1)
- Fig. 5.** Tapınağın Çizimi (H. Lohmann 2007b, Abb. 30)
- Fig. 6.** Tapınağın Hava Fotoğrafı (H. Lohmann 2007b, Abb. 26)
- Fig. 7.** Naikosun Hava Fotoğrafı (H. Lohmann 2013, Abb. 12)
- Fig. 8.** Naikosun Kuzeyden Görünüşü (H. Lohmann 2007b, Abb. 28)
- Fig. 9.** Amphineos'un oğlu Pedon'un adağı. Psammetikhos Dönemi, Mısır Kökenli Bazalt Heykelcik (Şahin 1987, Taf. 1)
- Fig. 10.** Ankh Khonsu'nun Oğlu Hor'un Heykeli. Kahire Arkeoloji Müzesi. (<https://egyptianmuseumcairo.eg/artefacts/statue-of-hor-son-of-ankh-khonsu/>). Env.nr. JE 37150

Kaynakça

Ateşlier – Erön 2022

S. Ateşlier – A. Erön, “Puranda ve Arkaik Priene’nin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Bir Öneri: Samsun (Mykale) Dağı, Çatallar Tepe Mevkii”, *Lycus Dergisi* 6, 2022, 65-97.

BASOR

Bulletin of the American Schools of Oriental Research.

Balcer 1994

J. M. Balcer, “Herodotus, the 'Early State,' and Lydia”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 43.2, 1994, 246-249.

Barbaro 2018

N. Barbaro, Dedicata votiva del mercenario Pedon, *Axon* 2. 1., 2018, 19-30.

Beckman v.d. 2011

G. M. Beckman - T. R. Bryce - E. H. Cline, *The Ahhiyawa Texts*, Atlanta, 2011.

Beekes 2002

R. S. P. Beekes, “The Prehistory of the Lydians, the Origin of the Etruscans, Troy and Aeneas”, *BiOr* 59, 205-241.

BiOr

Bibliotheca Orientalis

Blümel – Merkelbach 2014

W. Blümel – R. Merkelbach, *Die Inschriften von Priene*, Bonn, 2014.

British Museum 1871

British Museum. A Guide to The Bronze Room, in The Department of Greek and Roman Antiquities, London, 1871.

D. L.

Diogenes Laertios. Lives of Eminent Philosophers. Diogenes Laertius. R.D. Hicks. Cambridge, 1972.

Erön v.d. 2022

A. Erön – S. Ateşlier – M. Çekilmez – E. Erdan – Ç. Çakır – B. Semiz – E. İsbir – M. S. Çakan – S. Palamutçu – A. Kılınç – S. Kızıl – R. Taşkın – M. Üzümcü – S. Yenigelen – S. Arıcı – A. Örgen – F. Karaman, “2020 Yılı Kuşadası İlçesi ve Samsun (Mykale) Dağı Arkeolojik Yüzey Araştırması Çalışması”, *2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları I*, 2022, Ankara, 211-228.

Gelzer 1875

H. Gelzer, “Das Zeitalter des Gyges”, *RhM* 30, 1875, 230-268.

Greenewalt v.d. 1988

C. H. Greenewalt Jr. – N. D. Cahill – M. L. Rautman, “The Sardis Campaign of 1984”, *BASOR* 25, 1988, 13-54.

Hanfmann-Detweiler 1961

G. M. A. Hanfmann – A. H. Detweiler, “Report On The Third Campaign At Sardis, 1960”, *TAD* 16, 1961, 18-22.

Hartman 1962

L. F. Hartman, "The Date of the Cimmerian Threat against Ashurbanipal According to ABL 1391", *JNES* 21.1, 1962, 25-37.

Hdt.

Herodotos, Kullanılan Metin ve Çeviri: Herodotus, *Historiai* with an English translation by A. D. Godley. Cambridge. Harvard University Press 1920. (The Loeb Classical Library).

Hom. II

Homer. Kullanılan Metin ve Çeviriler: Homer. The Iliad with an English Translation by A.T. Murray, Ph.D. in two volumes. Cambridge, MA., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1924.

Hulek 2017

F. Hulek, "The Architecture of the Middle Archaic Temple at Mount Çatallar Tepe", Helike V. Ancient Helike and Aigialeia. Poseidon, God of Earthquakes and Waters. Cult and Sanctuaries. Proceedings of the Fifth International Conference Aigion, 4-6 October 2013, Ed. D. Katsonopoulou, Athens, 2017, 77-98.

Hulek 2018

F. Hulek, *Forschungen in der Mykale III, 1. Der hocharchaische Tempel am Çatallar Tepe: Architektur und Rekonstruktion*, Bonn, 2018.

Hulek 2019

F. Hulek, "Temple and Hestiatorion. The Combined Edifice on Mount Çatallar Tepe (Turkey)", Listening to the Stones. Essays on Architecture and Function in Ancient Greek Sanctuaries in Honour of Richard Alan Tomlinson, Ed. E. C. Partida – B. Schmidt Dounas, Oxford, 2019, 223-232.

Hulek – Kirchner 2017

F. Hulek – D. Kirchner, "Nachstellung der Verwitterung an Marmorplatten aus dem hocharchaischen Tempel am Çatallar Tepe (Türkei)", *Kölner und Bonner Archaeologica* 6, 2017, 5- 14.

Iancu 2017

L. M. Iancu, "A Golden Bracelet and a City as a prize for Valor": Aegean mercenaries and a new theoretical model for the archaic eastern mediterranean, *Antesteria* 6, 2017, 49-61.

IstMitt

Istanbulur Mitteilungen

JAOS

Journal of the American Oriental Society

JNES

Journal of Near Eastern Studies

Kaletsch 1958

H. Kaletsch, "Zur lydischen Chronologie", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 7.1, 1958, 1-47.

Lohmann 2005

H. Lohmann, "Melia, das Panionion und der Kult des Poseidon Helikonios", Neue Forschungen zu Ionien, Fahri Işık zum 60. Geburtstag gewidmet, Asia Minor Studien 54, Ed E. Schwertheim – E. Winter, 2005, 57-91.

Lohmann 2006

H. Lohmann, "Survey of Mykale (Dilek Dağları) 3rd Campaign: The Discovery of the Archaic Panionion", 23. *AST* 1, 2006, Ankara, 241-252.

Lohmann 2007a

H. Lohmann, "The Discovery and Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları)", 28. *KST* 2, 2007, Ankara, 575-590.

Lohmann 2007b

H. Lohmann, "Forschungen und Ausgrabungen in der Mykale 2001-2006", *IstMitt* 57, 2007, 59-178.

Lohmann 2008

H. Lohmann, "Rescue Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları): 2nd Campaign", 29. *KST* 2, 2008, Ankara, 265-280.

Lohmann 2012a

H. Lohmann, "Ionians and Carians in the Mycale: the discovery of Carian Melia and the Archaic Panionion", *Landscape, Ethnicity and Identity in the Archaic Mediterranean Area*, Ed. G. Cifani – S. Stoddart, 2012, 32-50.

Lohmann 2012b

H. Lohmann, "... und es blitzt von Erz der große Saal: Zum Bankettsaal des archaischen Panionion", *Tryphe und Kultritual im archaischen Kleinasien-ex oriente luxuria?*, Ed. L. M. Günther, 2012, 96-125.

Lohmann 2013

H. Lohmann, "Melia und das archaische Panionion am Çatallar Tepe in der Mykale", *Anatolian Metal* VI, 2013, 109-122.

Lohmann v.d. 2009

H. Lohmann – G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf, "Rescue Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları): 3rd Campaign 2007", 30. *KST* 2, 2009, Ankara, 189-198.

Lohmann v.d. 2011a

H. Lohmann – G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf, "Rescue Excavation in the Carian Settlement of Melia in the Mycale (Dilek Dağları/Aydın)", 32. *KST* 2, 2011, Ankara, 333-349.

Lohmann v.d. 2011b

H. Lohmann – G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf, "Sondagen in der befestigten karischen Höhensiedlung von Melia in der Mykale (Dilek Dağları/Aydın)", *AA* 2010/2, 2011, 123-137.

Lohmann v.d. 2017

H. Lohmann – G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf, *Forschungen in der Mykale I, 1. Survey in der Mykale (Dilek Dağları/Aydın) 2001-2009: Landeskunde eines westkleinasiatischen Gebirgszuges vom Chalkolithikum bis spätoosmanische Zeit*, *Asia Minor Studien* 77, 1, Bonn, 2017.

Meadows 2020

A. Meadows, "Tout ce brille.... Electrum and the origins of western coinage", *White Gold: Studies in Early Electrum Coinage*, Ed. P. Van Alfen – U. Wartenberg – W. Fischer-Bossert – H. Gitler – K. Konuk – C. C. Lorber, New York, 2020, 1-24.

Paus.

Pausanias. Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Pausanias*. Pausanias Description of Greece with an English Translation by W.H.S. Jones, Litt.D., and H.A. Ormerod, M.A., in 4 Volumes. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1918.

Pedley 1972

J. G. Pedley, *Ancient Literary Sources on Sardis*, Sardis Monograph 2, Cambridge, 1972.

Piccolo 2019

A. Piccolo, "Pedon, Son of Amphinnes. A Game of Donors?", *Aegyptus* 99, 2019, 163-80.

Raaflaub 2004

K. A. Raaflaub, "Archaic Greek Aristocrats as Carriers of Cultural Interactions", Melammu Symposia 5. Commerce and Monetary Systems in the Ancient World. Means of Transmission and Cultural Interactions. Proceedings of the Fifth Annual Symposium of the Assyrian and Babylonien Intellectual Heritage Project, Innsbruck, 2002, Ed. R. Rollinger – C. Ulf, Stuttgart, 2004, 197-217.

Raaflaub 2016

K. A. Raaflaub, "The Newest Sappho and Archaic Greek-Near Eastern Interactions", The Newest Sappho, Ed. A. Biel – A. Lardinois, Brill, 2016, 127-147.

Ramage 1994

N. H. Ramage, "Pactolus Cliff: an Iron Age site at Sardis and its pottery", Anatolian Iron Ages 3: The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-12 August 1990, Ed. A. Çilingiroğlu – D. H. French, London, 1994, 173-184.

RhM

Rheinisches Museum für Philologie

Roosevelt 2009

C. H. Roosevelt, *The archaeology of Lydia, from Gyges to Alexander*, New York, 2009.

Roosevelt 2010

C. Roosevelt, "Lidyalılardan Önce Lidya/Lydia Before the Lydians", Lidyalılar ve Dünyaları/The Lydians and Their World, Ed. N. D. Cahill, İstanbul, 2010, 37-73.

Rumscheid 2000

F. Rumscheid, *Priene "Küçük Asya'nın Pompeisi" Rehberi*, Çev. S. Bulgurlu, İstanbul, 2000.

San 2000

O. San, "Bazı Bulgular Işığında Anadolu'da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler", *Belleten* Cilt 64, Sayı 239, 2000, 1-21.

Schulz 2011

R. Schulz, Block Statue, *Ucla Encyclopedia Egyptology (UEE)* 1 (1), 2011, 1-10.

Spalinger 1978

A. J. Spalinger, "The Date of the Death of Gyges and Its Historical Implications", *JAOS* 98, 1978, 400-409.

Şahin 1987

M. Ç. Şahin, "Zwei Inschriften aus dem südwestlichen Kleinasien", *Epigraphica Anatolica* 10, 1987, 1-2.

Ulf 1996

Ch. Ulf, *Wege zur Genesegriechischer Identität: Die Bedeutung der früharchaischen Zeit*, Berlin, 1996.

Ünal 2017

A. Ünal, “Arinnanda-Mykale Dağı ve Puranda-Priene Eşitlemesi Üzerine”, Ed. P. Pınarcık - B. Gökce, M. S. Erkek, S. C. Kandal, *Prof. Dr. Recep Yıldırım’a Armağan*, Ankara, 2017, 19-35.

Yoo 2016

J. Yoo, “The Statue of Pedon and other Greco-Egyptian Curiosities: What do they tell us about Saite rule?”, *Aegyptiaca Project: The Symposium Religion, Politics and Culture in the Mediterranean from the 8th to 6th c. BC*. University Of The Aegean School Of Humanities Department Of Mediterranean Studies, Rhodes, 15-17 December 2016, 37.